

चांपराजहाडो ने सोनराणी

महत्क सहायी.

— 100 —

1997

विद्यार्थी संख्या:

बापजी आशाराम भांडा.

प्रतिपक्ष

मलजी आशाराम ओझा.

भूगोलकला दीपिका, संस्करण चौदह-१९८६.

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

अष्टादश ४ था.

२। प्रथमः अध्यायः ।

“संस्कृत-विद्यायाः प्रवर्धनार्थं”

આચાર્ય ડૉ. જી. વલ્લભલાલ શાસ્ત્રી-સુરત.

—

45 1993

1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 26

मध्य ३, ११ अक्ष.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

૧ ગુજરાતી કોપીરાખિત થના

અનુક્રમ ક ૭૧૩૭

૧૬૬

પુસ્તકનું નામ આપનાર શાળા ને શાળાના બાળક

વિષય ૬ - ૨

चांपराजहाडो ने सोनराणी नाटक सप्तांकी.

—३३३३३३३३३३३३—

रचनार

स्वर्गस्य कवीश्वर

वाघजी आशाराम ओझा.

प्रसिद्ध कर्त्ता.

मूळजी आशाराम ओझा.

सर्वप्रकाश थिएटर स्टेशन रोड-सुरत.

पोरबी आर्य सुबोध नाटक मंडळीने माटे.

आवृत्ति ४ थी.

सा. भुवचंद अमीचंदना थी "जैन" जे-लन

प्री-टीम प्रेसमां प्रभुशंकर नरमेशाभ व्यासे

छात्र. डा. अपाटीआ अकला-सुरत.

संवत् १९७३

सने १९१७

अथ ३. १) अंक.

(सर्वे ह्य प्रसिद्ध कर्त्ताभि स्वाधीन सज्ज्या क.)

ગુજરાત નાટ્ય સંઘ
સાંસ્કૃતિક સંગ્રહ

૧૩૬૬

આ ચોપડી સન ૧૮૧૭ ના ૧૫ વ્યાકટ પ્રમાણે રજીસ્ટર
કરાવી છે માટે તે તથા તેના કોઈ ભાગ ફારસ પ્રવેશ
માથનની તરફે વિગેરે કોઈ પણ કોઈ છપાવમે
થાને ભજવશે માને તેની મતલબ તેના નાટકમા
દાખલ કરશે તેના પર કોપી રાખતેના
ભંગ કરવા માટે કાયદેસર
હજાજ લેવામાં આવશે.

स्वर्गस्थ कबीश्वर बापजीभाई आशााराम ओझा.

અર્પણ પત્રિકા.

ત્રિશ્વિત્ર ભાઈ વનેશંદ પોપટભાઈ.
હરીગીત છંદ.

જલ્દ જાળપણમાં સ્નેહથી, બેળા રહી આપણુ રમ્યા,
અબ્બાસમાં પણ એક સમયે, એક કાળામાં બરખા;
આપે વધારી ઉતરોતર, મિત્રતા સાચી રમકે,
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી, આ અંશ હું અર્પણુ કરું. ૧
સન્મિત્રનાં લક્ષણુ જ્યાં તમ વિશે મૂર્તિમાન છે.
મેવસુ સદા આ મિત્રનું, કરવામાં જેનું ખ્યાન છે;
ખામી જતાવી વચન કડવાં, કેણો દિલ ચાહી ખરું,
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી, આ અંશ હું અર્પણુ કરું. ૨
મુજ દોષ દોકા, કીર્તિ દાખો, યુગ રાખો દિલપથી,
હુણુ પ્રગટ કર્તા, પ્રીત ધર્તા દૂષ કર્તા હરખડી;
છે છખી નિર્મળ સ્નેહની, નિશ્ચિન તૂટીખીને કરું.
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી, આ અંશ હું અર્પણુ કરું. ૩
સન્મિત્ર જગમાં શરીરને સ્થિતિ બંધો નહિ રતી,
નિજ સ્નેહનું સંભારણું કરવાને કીધી આ મતી;
છો પૂર્ણિમાના ચંદ્ર વિનથી, નામ તવ અંશે ધરું,
સન્મિત્ર તમને સ્નેહથી આ અંશ હું અર્પણુ કરું. ૪

તમારો સ્નેહી.

વાલજી આશારામ એઝા.

અંશકર્તા.

મસ્તાવના.

આ ચાંપરાજ હાડનું નાટક સર્વ સ્ત્રીઓને બોધ લેવા લાયક છે. આ નાટકની વસ્તુ દંતકથા પરથી ચોળેલી છે. એટલુંજ નહીં. પણ મારવાડમાં આ વાત પ્રચલિત છે તેથી વિશેષ નહીં કહેતાં માત્ર તેના રહસ્યની આપણે જરૂર છે.

હાડા એટલે હાડોતી રજપૂત પ્રથમથીજ ધણુ શરવીર હતા, એવું ઇતિહાસપરથી સિદ્ધ થાય છે. અને તેઓ મુઘલો સામે પણ ટકર લેતા, એવા પુરાવા ઇતિહાસોમાંથી નિકળે છે. એલરીનસ્ટન સાહેબ તેમના ભરતખંડના ઇતિહાસમાં લખેછે કે તેમનું મૂળ નગર હારાવતી હતું. અને એમની બસલ ગાદી અજમેરમાં હતી, ખ. સ. ૧૩૪૨ માં તેમની રાજધાની જુદીકાંઠામાં થઈ, તે આજ સુધી પણ છે. મુઘલ સરકારના સુબેદારો પાસેથી. રતનબોર નામનો કિલ્લો તેમણે છતી લીધો હતો, અને જ્યારે અકબર ખાદશાહે દિલ્હીને પાંચ તખ્તે બેસી જેપૂર, જોધપૂર વિગેરેના રજપૂત રાજાઓને છતી નમાવ્યા, ત્યારે આ હાડા રજપૂતોએ પણ અકબરની સત્તાને કબુલ કરી હતી. તો પણ ઉપરના બેએ જેમ અકબરને દીકરીઓ આપી ખાનપાનાદિકનો વ્યવહાર કર્યો હતો, તેવો વ્યવહાર આ હાડા રજપૂતોએ અકબર ખાદશાહની નોકરીમાં હાજર રહેતાં છતાં ટેક રાખી કર્યો નહોતો. એ બાબતની સાબીતીઓ પણ મળી આવે છે. ઉદે-પૂરના પ્રતાપસિંહરાણા, જેણે છેવટ સુધી અડગ રહી ક્ષત્રીની નિર્દોષ કીર્તિ સાચવી હતી, તેણે જેપૂર જોધપૂરથી ખાનપાનાદિકનો વ્યવહાર તજી જુદીકાંઠાના રાજા સાથે તે રાખ્યો હતો. અને ક્ષત્રી સંબંધ પણ તેનીજ સાથે રાખ્યો હતો, એ સિવાય આ નાટકમાં પણ જે જે વખત હાડાનો પ્રસંગ આવ્યો છે, ત્યાં તેની શરવીરપણાની ટેક, ક્ષત્રી કુળનું ખર્ચ અભિમાન. પ્રગટ જણાઇ આવ્યા વગર રહ્યાં નથી. વળી ચાંપરાજહાડો અકબર ખાદશાહના વખતમાંજ હતો, અને તેની સમાના સમાસદ તરીકે બેસનાર એક હતો. એ વાત બીજા પણ કેટલાક આધારથી સિદ્ધ થાય છે. જ્યારે અકબર ખાદશાહની સાથે ગંગકવિને એક મહાભારત લેખ થઈ કે ભાટના છોકરા

જન્મ-મર્યજ બાદ હોય છે કે કેમ ? એટલે સરસ્વતી પ્રસન્ન જન્મ-
મર્યજ હોય છે કે કેમ ? એ ચર્ચા ચાલી, સારે ચાંપરાજ એ
સવાલનું સમાધાન કરવામાં સાથે હતા, એવું લોક કથાના રચનાર
રસતમ ધરાનીએ સવિસ્તર આપેલું છે. તેમજ કાઠિયાવાડ દેશની
વાર્તાઓમાં પણ આ વાત પ્રસિદ્ધ છે.

સતી સોનરાણીનું અપૂર્વ સતી ચરિત્ર સ્ત્રીઓને નીતિ ઉપદેશનો
એક નમુનો છે. પોતાનો સ્વામી પરદેશમાં હોય, સારે શી રીતે
વર્તવું, કેવા ખાનપાનાદિકમાં નિયમ પાળવા, અંતઃકરણમાં પતિ-
પ્રતિ કેવી નિર્મળ ભક્તિ સદા રાખવી, અને પોતાનો સ્વામી સંક-
ટમાં આવ્યો હોય ત્યારે દ્વિગ્મત પકડી ન ચકરાતાં તેને તેમાંથી
મુક્ત કરવા કેવા ઉપાયો લેવા, ઇત્યાદિક બધા દ્વિગ્મતને નીતિના
ઉપદેશો મળી શકેછે, પણ એ વિશે સવિસ્તર લખતાં બહુજ લંબાણ
થઈ જાય માટે આ નાટક વાંચી સર્વ આર્ય સ્ત્રીઓ, બહેનો, દ્વિતો-
પદેશ લેશે એમ અંશકર્તાની વિનંતિ છે. સોનરાણીના નિયમ પતિવ્રત
વ્રત પાળવામાં બહુજ સખે હતાં. એવું તો વિરલ સ્ત્રીઓ જ બને છે.
આ નાટકના નાયક ચાંપરાજ હાડાએ શેરબેંક મીમાંના ખેડા
પ્રખંચથી સોનરાણીનાં સતીત્વનો પૂરો તપાસ ન કરતાં વહેમ લાવી
સાહસ કર્યું છે, અને પાછળથી તેનો બહો પચાતાપ થયો, માટે
તેવી રીતે કાંઈ પુરૂષે પોતાની સ્ત્રીની નીતિ વિશે કાંઈના પ્રખંચી
કથનથી વહેમ ઉત્પન્ન થયો હોય, તો પણ જાતે પૂરી તજવીજ પૂછ-
પરછ કર્યા વગર સાહસ કરવું નહીં પણ આશંત તપાસ કરી ખરી
જાનાની ખાતરી થયા પછી આગળ પગલું ભરવું, ચાંપરાજ હાડાએ
એક તો વખત ઘેડો ને બીજે ગુસ્સાનો આવેશ, એ બે બાબતને
લીધે કાંઈ અધુરી તજવીજ કરી એટલો તેને દોષીતગણીએ તો
મણી સકાય; પણ તે સિવાય સર્વ પ્રકારે ચાંપરાજનું ચરાતન તેનું
સરજામિત રક્ષક બીરદ, અનુપકાર, પરઉપકાર ઇત્યાદિક ધીર ને વીર
પુરુષના પુરાં લક્ષણો એક તાલુબી પમાડનારને શિક્ષણીય, આખા
નાટકના પ્રસંગપરથી પ્રદર્શિત થાય છે.

આ નાટકનો પ્રસંગ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે, તેથી આખું નાટક સદ્ગુ-
ણોને સરલ રીતે સમજાશે એવું ધારી આંદો સરતાડપે તેનું

શઃણ્ણાંગત રક્ષક ખીરદ, અજનુકાર. પરઉપકાર ઇત્યાદિક ધીર ને વીર પુરુષના પુરાં લક્ષણો તાબુખી પમાડનારને શિક્ષણીય, આખા નાટકના પ્રસંગ થી પ્રદર્શિત થાય છે.

સતી સોનરાણીએ પોતાના સ્વામિને દિલ્લી પાદશાહ પાસે નૃત્યગાન કળાથી રંજન કરી પાદશાહનું વચન લઈ તેને ઉગાર્યો, એ ધણુંજ બહાદુરીનું કામ કર્યું છે. આ ઉપરથી કાંઈ એમ શંકા લીધે કે રાજાની રાણીઓ નૃત્યગાન કળામાં એટલે દરજ્જે ક્યાંથી હુંશીયાર હોય, તોતે વાતમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. આપણા રંજપૂત રાજાઓમાં પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીઓ ધણી વિદ્વાન હતી. અને રાજાઓ અતઃપૂરમાં ગાયન સાંભળતા, એમ ધણા પૂરાવા મળી આવે છે. (મનુસ્મૃતિમાં ૨૨૫ મા રલોકનો બાવાર્ય, એવો છે કે રાજાએ અતઃપૂરમાં ગાયન સાંભળવું અને યોડું બળન કરવું. અને પછી સુવું. પછી વિશ્રાન્ત એટલે તાજે થઈ પ્રાતઃકાળે વહેલા ઉઠવું. એવો રીવાજ મનુના વખતથી હોય એમ જણાય છે. તેથી સ્ત્રીઓ નૃત્ય ગાન કળા શીખતી હોય તેમ સિદ્ધ થાય છે.

સતી સોનરાણીએ વારાંગનાનો વેશ ધારણ કર્યો, એ કામ આજની સતીઓ, વારાંગનાના સખખથી એ વેશ ધારવો એ કદી તેના દરજ્જાથી ઉતરતું કામ મણે, પણ સોનરાણી જેવી શુદ્ધ સતી પાસે પોતાના સ્વામિને ઉગારવાના સર્વેકૃષ્ટ કામ માટે પોતાના પતિને રંજન કરવા કળા મેળવેલી, તે રૂપી રામબાણુ જેવું હથીયાર બધારે એ ન વાપરે ત્યારે ખીજે કયે પ્રસંગે એનો વધારે સારો ઉપયોગ થાય, એની કલ્પના થઈ શકે નહીં તેમજ આવો અણીનો સમય અને આખા નાટકનો પ્રસંગ જોતાં સોનરાણીએ એ કળા વાપરી ન હોત તો તે કાશ પાર પડવું મુશ્કેલ હતું કેમકે રાજાએ તત્કાળ મળવામાં કવિતા તથા નૃત્યગાયન વિદ્યા તમાશા જેવાં ખીજાં સાધન નવાં માણુસોને માટે યોગ્ય છે. આ સંસારમાં સ્ત્રી પુરુષના જોડાં શ્રી જગદીશ્વરે ગુપ્તાં છે. તેમાં જનેતું કર્તવ્ય એ છે કે સંસારમાં ગમે તેવાં સુખ દુઃખ આવે, તેમાં સામેલ રહેવું, ને એક ખીજાને સહાય થવું તથા નીતિને શિખળિત સાચવવા તરફ દ્રષ્ટિ રાખી ઉપાયો કરી એક ખીજાને સંકટમાંથી મુક્ત કરવા પ્રયત્ન કરવું સોનરાણીના અરિત્ર પરથી સ્ત્રીઓને શીખામણ, સાંપરાજના આચર-

જુપરથી ક્ષત્રીઓની ટેક, ઉદારતા ને શરતનનો બોધ, પહાડસિંહના ઉદાર ચરિત્રથી મિત્રને શીખામણ મળી શકે છે, તે સિવાય રાજા પાસે પ્રધાન કેવો જોઈએ, અંતઃપૂરમાં દાસીઓ કેવી જોઈએ, વિગેરે બાબત અત્રે ન આપતાં નાટક વાંચનારને એ સુપરદ કરું છું.

આ નાટકમાં ગંગકવિએ વખતો વખતનાં કવિત કહ્યાં છે. ગંગકવિ, અકબર બાદશાહ ને આંખરાજ એકી વખતે હતા ત્યારે તે કવિ આવે વખતે સમયોચીત બોલ્યા વગર રવાજ નહીં હોય એ મતલબપર દ્રષ્ટિ રાખી નાટકની રસિકતામાં ઉમેરો કરવા મેં કવિતો રચી ગંગકવિના નામથી દાખલ કર્યાં છે. તે સિવાય અકબર બાદશાહની તારીખીના પહેલાં કવિતોમાં ૪-૫-૬-૭ એ મૂળ ગંગનાજ રચેલાં મળ્યાથી લીધાં છે.

વાવળ આશારામ ઓઝા.

અંશકર્તા.

સ્વચ્છ, સસ્તુ અને વાયદાસર કામ કરનાર
સુરતનું જાણીતું અને માનીતું
ધી સુરત “જૈન” એન્જન

પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ. (છાપખાનું)

ખપાટીઆ ચકલા—સુરત.

હિંદુસ્થાનનો છાપવાનો હુજ્જર દિવસે દિવસે સુધરતો જાય છે,
અને દેશી જાપાઓમાં છપાતું કામ હવે સુધરેલી ઇમેજ
છપાઇને ટક્કર મારે એવું થાય છે. અધી પ્રતાપ
છાપવાના હુજ્જરના બહોળા અનુભવ અને પ્રેસ
સંબંધી ઉંડી સમજ શક્તિનો છે.

અમારા છાપખાનામાં

જે ગૃહસ્થોએ એક વખત પણ કામ આપી જોયું હશે
તેને અમારા કામની કિંમત અને કદર થયા
વજર રહી નહીં હોય !

આ : છાપખાનામાં—છપાતું કામ ઘણું સુંદર, ઉડીને
આંખે લાગે તેવું અને વાંચનારનું મન હરણ કરે તેવું થાય
છે, કારણ કે, અમા વખતો વખત નવી નવી ફેશનના
તરેહવાર ટાઈપ, નવા નવા બ્લોક અને ઇલેક્ટ્રોનિક
મંજાવતાજ રહીએ છીએ.

વળી તે સાથે—બહોળા અનુભવી કંપોઝીટર્સ અને
પ્રેસમેન રાખી કામ કરવામાં આવે છે અને તેજ કારણથી
તેઓ નવા નવા ડીઝાઈનમાં સ્વચ્છ છાપવાનું કામ કરે છે.

એક વખત તપાસો અને ખાત્રી કરો કે ગ્રાહકોનું મન
ખુશી કરવામાં અમે કેવો ઉમંગ ધરાવીએ છીએ.

અમારે ત્યાં એક વખત કામ આપનાર ફરીથી બીજે કોઈ
ઠેકાણે જતાજ નથીએ અમારું મોઢામાં મોઢું સરદીફીકેટ છે.

શાં ખુબચંદ અમીચંદ ઝવેરી,

ખાન્ય એગ્રીસ—કલોક ટાવર નજીક કરવા રાંડને નાકે—સુરત.

ચાંપરાજહાડે ને સોનરળી

નાટક સસાંકિ.

રથળ—ખુંદીકોટા.

અંક ૧ લો.

પાત્રજન.

સુત્રધાર.....	નાટક ભજવી બતાવનાર.
નટી.....	તેની સ્ત્રી.
ચાંપરાજ.....	ખુંદીકોટાનો રાજા.
સુમતિ.....	તેનો પ્રધાન.
સત્યવક્તા.....	ખુંદીકોટાનો એક વિદ્વાન.
ચતુરહાસ.....	એક ગઢવી.
સોનરાણી.....	ચાંપરાજની સ્ત્રી.
સુબોધા સંગીતભદ્ર }	તેની દાસીઓ.
પ્રતિહાર.....	દારપાળ.
મુળરાજ.....	ચાંપરાજનો કુવર.
પ્રિયવક્તા.....	સત્યવક્તાનો શિષ્ય.

ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણી. નાટક સપ્તાંકિ.

—૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬—

અંક ૧ લો.

મંગળાચરણ.

રામ કલ્યાણ.

વંદન કરું વિશ્વપતિ, જય જય પ્રભુ તું દે,
જય જય પ્રભુ તું દે, સુમતિ સરલ વિજય દે. એ ટેક.
ત્રિશુભ્ય રૂપે તું નિષંતા, ત્રિશુભ્ય રક્ષિત તું છે પિતા;
અકળ કળા સરવ બ્યાપિ, મંગલપ્રદ સુવર દે. વંદન.
નિગમ નેતી નેતી ગાયે, અગમ સમ્રાટ રૂપે ધાયે;
રૂપી મુની સદા આરાધે, લક્ષ તારો કોઈ ન લે. વંદન.
તુજ સત્તા પ્રકાશે રવી, મંથ નવીન મુંથે કવી;
તુજ કૃપાએ સિદ્ધી સરવ, પ્રગટ આવી ઉબીરે. વંદન.
તુજ સત્તાતણે પ્રકાશે, જડ જમ ચિદ્દ રૂપ બાસે;
અરિત બાતિ પ્રિય તારે, રૂપ સર્વ મત એ છે છે. વંદન.
અદ્ભુત આ વિશ્વમાંહી, રમના રહી રમ્ય આહી;
પ્રાણી દિતમાં પૂરણ પ્રીતિ, ઇચ્છા તુજ અનુષ એ. વંદન.

(નાન્દી થઈ રહ્યા પછી)

સૂત્રધાર—અહો આર્યો! આને હમો આપની સમક્ષ શ્રી મોરબી નિવાસી શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ ગૃહસ્થ વાઘ વિરચિત એક અપૂર્વ સતી ચરિત્ર નાટક રૂપે બજાવી બતાવનાર છીએ, તો સવ સદ્ગૃહસ્થો એકાગ્રચિત્તે આલ્સંત શ્રવણ કરશે, એટલી વિરાપના છે. (પડદા તરફ જોઈને) પ્રિયા! હવે જલદી બહાર આવો.

નટી—(પ્રવેશ કરીને) આ, આવી પ્રાણુનાથ! શી આશા છે ?

સૂત્રધાર—પ્રિયા, આજે આ સભાજનોની આગળ આપણે એક નાટક લજવી જતાવી તેમની સેવા બજાવવી છે !

નદી—બહુ સારું પ્રાણુનાથ, આજી પ્રમાણે હાજર છું.

સૂત્રધાર—સારે સભાજન મનરંજનાથે એક સુસ્વર ગાયન કરે.

નદી—કયા વિષય વિશે ગાજી ?

સૂત્રધાર—તમારી ઇચ્છામાં આવે તે વિશે.

નદી—(મરાઠી ચાલની સાખી).

વૈશાખ માસિ વાસન્તિક સમય શોભલા. એ ચાલ.

દંપતીના રનેહ કેરી, અજબ ગાંઠ એક;

પ્યાર સુખ ઝરણુ જ્યાં, રમરણુ દિન નેક. દંપતી.

વાહ સતી પ્યાર સુંદર, વાહ રમ્ય એ પ્યાન;

કમળ વદની બોલ અવણુ, અમૃતતણું પાન. દંપતી.

પ્યારીનો પ્રસંગ એક, સ્વર્ગનું જીવન;

વાહ પતિ રનેહ રલિ, પવિત્ર હૃદય ટેક. દંપતી.

પ્રાણુ પ્યારીનો વિલાસ, શોભીત વસંત વેલી;

દ્રષ્ટિએ અસ્હાદ અતિ, મનહર ફીડા કેલી. દંપતી.

જેવી ચાતકને રહે છે, જન ધટા પ્યાસ પેલી;

તેવી ઇચ્છા સતીને રહે, પિયુ મિલનની છેક. દંપતી.

સૂત્રધાર—વાહ ! શું સુંદર ગાયન કર્યું ! તમારું આ ગાયન સાંભળી મુને એક દંપતીનો રનેહ સાંભરી આવ્યો !

નદી—કયાં દંપતીનો ! પ્રાણુનાથ !

સૂત્રધાર—આહાહા ! તેવોજ તદ્દરૂપ પ્રિયા !

ગીતી.

ખુંદીકાટા મધ્યે, ચાંપરાજ હાડો ક્ષત્રી ચર;

સતી તેહની નારી, સોનરાણી સુહ પતિવતે પૂર.

(બને જાય છે.)

(ઇતિ પ્રસ્તાવના)

ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણી.

નાટક.

અંક ૧ લો.

૨૨૩૩૩૩૩૩૩૩

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ — અંત:પુરનો બગીચો.

સોનરાણી, સુબોધા, ચાંપરાજ, સંગીતભદ્રા.

સોનરાણી—(આગમાં પુષ્પો ચુંટી એકઠાં કરતાં બાંધવેલીને કાંબુ જણાવી વિટળાયેલી જોઇને) વાહ ! બાંધવેલી ! તારાપર મુંને સ્વાભાવિક પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, કેમકે આ તારી સખીઓ બીજી વેસો નાના નાના અનેક જણોને વળગેલી છે, અને તું તો એક હતાથી આ કાંબુનેજ વીટળાઇ રહી છું !

સુબોધા—(પ્રવેશ કરીને) બાંધ સાહેબ ! આપે આજ પલુ રા માટે તરફી લીધી જાતે ! હું પુષ્પો એકઠાં કરત નહીં ?

સોનરાણી—તે ખરું વાસ્તી ! પરંતુ તું કેટલાક કુસુમ ખંડિત કરી નાંખે છે જેથી પ્રાણનાથ માટે મારા મનમાનતા તેના હાર થતા નથી !

સુબોધા—એવો મારો દોષ કાઢો તો બહેન પિયુ આપની પતિપ્રતિ ભક્તિનેજ ધન્ય છે !

સોનરાણી—સુબોધા ! તુને કહ્યું હતું તેમાં શું શું બાકી છે ?

સુબોધા—બાંધ સાહેબ, આપે જે જે બગીચ પ્રકારનાં ઉત્તમ ભોજન પાનાદિક પસંદ કર્યાં છે, તે મેં આપની આજ્ઞાનુસાર સુવર્ણ પાત્રમાં પીરસી રાખ્યાં છે; પતિ માંગલ્ય પૂર્ણપો પલુ મારી સખી સંગીતભદ્રાને તૈયાર કરવા કહ્યું છે; માત્ર રાખજી પધારે ને આપ ચરણોદક મહલ્ય કરો એટલીજ વાર છે.

સોનરાણી—દાસી ! કંઈ ખબર આવ્યા છે ?

સુબોધા—બાઈ સાહેબ ! વિમલનું તો સમાધાન થયું છે, પણ હજુ પધારવા વિશે કંઈ સાંભળ્યું નથી.

સોનરાણી—તો આજે પણ એમજ, એમના દર્શન વિના બધું બર્થ છે ! અજ મહણ નહીં કરે.

સુબોધા—બાઈ સાહેબ ! મારે હવે મહારાજને કહેવું પડશે, કેમકે આપ આમ ત્રણ રોજ થયાં મહારાજ “હમણાં આવું છું” એમ કહીને ગયા, તેમાં અનપાણી પરિત્યાગ કરીને બેઠાં હો, ને રોજ રોજ નવનવી બોજન સામગ્રી રદ કરો છો, પણ એતો રાજ-પ્રકરણનાં કામ છે, તો મહારાજને હજાર વખત જવું પડે, મારે કંઈ બારી રાખી હોય તો ઠીક.

સોનરાણી—ખરું કહે છે, દાસી ! એવી બારીતો જ્યારે પ્રાણપતિ દિલ્હી પધારે છે, સારે લઈછુંજના ! આતો આ વખત અકસ્માત એમને જવું પડ્યું, તેથી મારાથી કેમ—

સુબોધા—આવા પ્રતિવત ધર્મનું ફળ આપ જેવી કોઈ વિરજ ઓઝો જણે છે.

સોનરાણી—સુબોધા ! એ ફળથી અવધિ છે એ ફળ આ-ગળ ત્રિલોકનું રાજ તુજ માત્ર છે, દાસી ! મારે કદી સંકેદ સમયે પર્વત ઓલંધવો સુલભ છે, પણ પ્રાણપતિનું વચન ઉલંઘન કરવું એ મહા દુર્લભ છે, તે આપણી વર્તેછુંકથી જરાપણ નારાજ થાય તો આપણું દેહ કાર્યક મિથ્યા થયું એમ સમજવું.

સુબોધા—સારે બાઈ સાહેબ ! આપ વિશ્વાંતિ લઈ જરા બેસો તો હું પુખ્તો એકાં કરું, આ કદંબ વૃક્ષ નીચે આરામ લીધો.

સોનરાણી—સારું ત્યારે, તું તેમાં પ્રવૃત્ત થા, ને પછી હું પણ મંદમમાં આવું છું.

રાગ આઠ.

આ ડોલર ગુલાબ આ ગુલાબદી ખીલી,

મોગરો ચપો કેતકીનું સોભીત ચંબેલી.— આ ડોલર રેક.

એકાં તું કર બેની હાસ્તે યુધે,

પ્રાણપતી માટે લાવ, કરં હું પ્રીતે.—

આ ડોહર.

આ સુંદર આરોપું હાર પીયુને ગજે,

સાક્ષ્ય સેવા મારી માય, પીયુને મજે.—

આ ડોહર.

ત્યારે જો, તું આ ડોહર, યુધાળ, યુધદાવહી, પારિજીતક અને
પેલી ત્રણુ લતાઓનાં પુષ્પ ચૂંટવા માંડ, અને હું આ કેતકી ચંબે-
લી; જાણ જુઈ માલતી અને નવમસ્તિકાનાં પુષ્પોનો સમઠ કરું છું.

સુબોધા—જહુ સારં.

(એમ કહી જને ચૂંટવા મંડે છે, ને સોનરાણી ચૂંટતાં ચૂંટતાં
ગાયન ગાય છે.)

એન ના પડે હર્ષ પીયુ વિના રે.

એ રેક

દિન રાત, રહું હું નાય, નાખ્યા પ્રભાત, મજે મુજ કાન્ત,
રહે ન સુખની સીમારે.—

એન ના પડે.

બોજન કેમ કરં હર્ષ પીયુ વીનારે,

પ્રાણાધાર, આવે જે વાર, કરં દેહર, સોહે સુંમાર,

સક્ષ જન્મ હર્ષ પતિનારે.—

એન ના પડે.

સુબોધા—

રાગ ઉપરનો.

સજડ સ્નેહ માંડ યોગ્ય દંપતીનીરે.

રેક.

શુદ્ધ નીતિ, પ્રીતમ પ્રીતિ, ફાગી રીતી, શોભીત સ્થિતી,
એ સરવ રીતી સતીનીરે.—

સજડ સ્નેહ.

કામ પ્રત્યે જેવી, હતી પ્રીત રતિનીરે,

તેવી પ્રીત, છે ખચીત, એક ચિત્ત, રાખો નિલ,

જેમ નળ દમયંતીરે.—

સજડ સ્નેહ.

નેપથ્યમાં—મહારાજ ! સુબોધા સંજે જ્યાં સાહેબ દમલ્યાંજ
લતામંડપ તથા કુસુમકુંજ તરફ પધાર્યાં.

સોનરાણી—(એ સાંભળી સુબોધાપ્રતિ) સુબોધા ! સાંભળ
સંગીતજ્ઞા કોની પ્રત્યે પાત કરે છે ?

(વળી નેપથ્યમાં શબ્દ સંભળાયછે) એમ ! ત્યારે હું ત્યાં જ નહીં છું.

સોનરાણી—પરે! એ તો રાજાજનોજ સાદ લાગે છે, અને આંહી આવતા હોય એમ જણાય છે.

ચાંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને) પ્રિયા! દીલગીરજી કે હમણું આવુંજી એમ કહી ગયા છતાં તજી દિવસ ચાલ ગયા!!

(સુખોદા તજીઉપવાસની વાત કહેવા જાય છે, ને રાણી તેને ઇશારતથી અટકાવે છે.)

સોનરાણી—પ્રાણનાથ! તેની કાંઈ ચિંતા નહિ, પ્રગલ્ભિતના કામમાં આપને ગયા વગર છુટકો છે! (સુખોદાપ્રતિ) દાસી! દ્રાક્ષાવલી મંડપમાં બીજાત તૈયાર કર, હું અને રાજાજ હાં આ બીએ છીએ.

સુખોદા—આજા મુજબ કરજી. (તે જાય છે અને બીજાત બીજાવે છે, એટલે રાજા રાણી આવીને બેસે છે)

ચાંપરાજ—કેમ પ્યારી! બે દિવસનીજ જુદાઈમાં કેમલ વદન કરમાયું?

સોનરાણી—રાત્રિએ કેમલની શી દશા થાય છે, તે સૂઈ શી રીતે જાય!

ચાંપરાજ—અને દિવસે તો.—

સોનરાણી—(એમાં પણ લાગુ પડતો પ્રસંગ કાઢીને) હા! દિવસે કુમુદિનીની દશાની ચંદ્રને ક્યાંથી માલુમ હોય!

ચાંપરાજ—(કાંઈ ફજફજાદિક ખાધા પછી રાણી પ્રતિ,) પ્રિયા! તમે સંગીતમાં કુશળછો, તો તમારું દિલ દીલગીરીમાં રહેવું ન જોઈએ.

સોનરાણી—મારું સંગીત કેવળ પ્રાણપતિને રંજન કરવા અર્થે છે, મારે આપ મારી પાસે હો, ત્યારેજ તે સુખદાયક થાય છે, વીજળીનો પ્રકાશ ધનપટાની સાથેજ શોભા લે છે, વિચારી જુઓ.

ચાંપરાજ—હું ન હોઈ તોપણ તમારા કંઠની મધુરતા અરત નહિ થાય એમ જાણું છું.

સોનરાણી—તો એ સુકંઠાલાપ પંચમ સુરમાં જહાર નીકળવાની આશાએ-શેની હોય, પરે પ્રાણનાથ! અન્યના સંગીતનું અવજી પણ તેવા વખતમાં મને રહનાલાપ જોવુંજ સમજાવે.

ચાંપરાજ—(સ્વગત) કુલીન કુળમાં એવાંજ સ્ત્રી રત્ન ઉત્પન્ન

યતાં હશે ! તેમ એમના માતપિતાના બોધને પણ ધન્ય છે ! (પ્રકાશ)
ખરે પ્રિયા ! તમારું અંતઃકરણ તેવુંજ આચરણ મને ચકિત કરી નાંખે
છે, પણ તમારા ગાયનની મધુરતા તમારામાંજ રહેલી છે !

સોનરાણી—(પોતાના સ્વામિનું ચિત્ત ગામન તરફ આકર્ષાયું
છે એવું જોઈને)

પ્રાણુનાથ ! આપનું આગમન થયા પછી ગાવા મારે મેં એક પછે
રચના કાઢે બનાવી છે, તે પ્રાણુનાથની સાંભળવાની મજા હોય
તો બોલું.

આંપરાજ—જોડે-કેવી છે, બોલો.

સોનરાણી—(આવાં આશોપાલવનાં ઝાડ કદમ ફેરી હામારે)એ ચાલ.

સુણો પીયુ સરદની આ બાહાર, કે ચાંદની જામીરે,
આન્યા વિદેશથી પ્રાણુનાથ હવે પહોં પામીરે,
વેલી સુંદર ફેરાં પુષ્પ, અંધન કરેં પ્યારારે,
તેના હારે પરીધાન નાથ, કરો ન્યારા ન્યારારે;
શિવ ધારીનું પૂજન આજ, કરેં હું ઉમંગેરે,
આપે અંબાજી આયુષ્ય સુખ, શાંતિ પિયુ અંગેરે;
રત્ન રત્નના અધિક વિલાસ, કરો પ્રજા મારારે,
વઆલંકાર ધરો મારા નાથ, સુશોભિત સારારે;
કરો નાવણુ હવે પ્રાણુનાથ, સૌમધીક વાનેરે,
ચરણોદક પાન બહુ પ્રીતે, કરેં પછી ખ્યાનેરે,
પછી બોજન નવીન પ્રકાર, કર્યાં ઉછરંગેરે,
તે આરોગ્યો રાગજી આપ, બેસી જમો સંગેરે;
પછી ન્યાય નીતિ પ્રજા હિતમાં પ્રજ્ઞત આજેરે,
છે આપને પ્રિય અધિક, કચેરીમાં જાજેરે.

આંપરાજ— શિખરિણી વૃત.

અહો પ્યારી તારા, મધુર શ્રદ્ધ સગાવન થકી,
અતી હવેં મારું, પ્રકુલિત મયું અંતર નકી;
અહો સાચી પ્રેમી, નિરમલ મુની શુદ્ધ પ્રેમદા,
રહો તારી સજે, મુજ હૃદય પ્રેમજ સદા.

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજ ! રસોઈ બધી તૈયાર છે, તો બોજનશાળામાં પધારો, કેમકે ત્રણ રોજ ચયાં બાપ સાહેબ—

ચાંપરાજ—અરે ! એતો હું બૂલીજ ગયો છું કે મારા જમ્યા પહેલાં તમે નથી જમતાં; મારે ચાલો હવે સત્વર જમી લઈએ.

સોનરાણી—ચાલો પ્રાણનાથ.

સુખોષા—સંગીતભદ્રા ! તું સત્વર જઈને બોજન સામગ્રી આશરફ પુનમના પૂર્ણકળાથી પ્રકાશીલા ચંદ્રના કિરણો પડવાથી રસાટિક શ્વેતતા ધારણ કરી છે જોણે, એવા મણિ મંદિરની અગાશી કે જ્યાં મેં બાપ સાહેબની પ્રથમની આજ્ઞા મુજબ બીજાનું બીજાવી રાખ્યું છે; તથા કપૂર, અમરબત્તી સુવર્ણપાત્રમાં ધરી રાખ્યાં છે. ત્યાં લઈ જા; કેમકે બાપને આજે ઉમામાહેશ્વર વ્રતોદ્ઘાપન છે, મારે ત્યાં એસી બોજન કરશે, તેમજ વ્રત ઉજવવાનો પૂજપો પણ સાથે લેતી આવજો.

સંગીતભદ્રા—સખી ! ત્યારે હું આ સધળું ત્યાં લઈને આવું છું.
(તે ગયા પછી.)

ચાંપરાજ—પ્રિય ચાલો આપણે હવે મણિ મંદિરની અગાશીમાં જઈએ.

સોનરાણી—બહુ સારું, પ્રાણનાથ ! ચાલો. (દાસીપ્રતિ) સુખોષા ! મણિ મંદિર—

સુખોષા—મહારાજ ! આમની તરફથી પધારીએ.
(સહી જાય છે ત્યારે તરતજ કુમાર મૂળરાજ નોકર સામત સાથે પ્રવેશ કરે છે.)

મૂળરાજ—(પ્રવેશ કરીને) કેમ સામત ! મારાં માણ્યુ સુને હરવખત સિક્ષા આપે છે, તે હું ક્ષત્રિયના ધર્મ જરાબર નથી જાણતો કે સર્વ જાણું છું.

સામત—બાપુ ! તમે સર્વ જાણો છો પણ કાંઈ અમલમાં લાવી શકો છો !

મૂળરાજ—સોન માણ્યુ આજ્ઞા કરે તો અમલમાં પણ લાવું. એમાં શી મોટી વાત છે.

સામત—માજી આરા આપે ને બાપુ મના કરેતો !

મૂળરાજ—હુંતો માજીની આરા માનું અને બાપુની ન માનું. એવોહું.

સામત—તેનું કાંઈ કારણ ?

મૂળરાજ—તેનું કારણ એ છે કે, મારા બાપુ યરા ક્ષત્રિય વીરછે, પણ મોટા સાહસિકછે, અને મારાં માજી મહાધર્મ શીળ સીતા સતીની પ્રતિમાછે.

સામત—ત્યારે માજી તમને જે ફરમાવે તે કરો ?

મૂળરાજ—માજી તો મને પ્રાણ સમર્પણ કરવાનું કહે તો તે પણ કરું.

સામત—સાચુંછે. માજીતો અત્રિવ્યપિનાં અનસૂયાજી જેવાંછે, તેના આપ પુત્રછે, મોટે આવા વિચાર હોય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

અનુચર—(પ્રવેશ કરીને) બાપુ! મહાત્મા સત્ય વક્તજનો શિષ્ય આપને નમણુ દેવા આવ્યોછે.

મૂળરાજ—(તે આવતાં પંચ પાત્રમાંથી નમણુ દેછે તે લઈને) કેમ પ્રિયવક્ત ! ક્યેરીમાં મારા બાપુ પાસે જાયછે કે નહીં ?

પ્રિયવક્ત—બાપુ ! ક્યેરીમાં તો મારા ગુરુ સત્ય વક્તજ જાયછે, અમેતો તમારા આચાર્ય છીએ; મોટાના ગુરુ મોટા, અને નાનાના ગુરુ નાના.

મૂળરાજ—વાહ ! તું આટલો નાનો છોકરો, હું રાજ પુત્રનો ગુરુ થવાની ઉમેદ રાખેછે ?

પ્રિયવક્ત—ઉમેદ કેમ ન રાખીએ. તેટલા વાસ્તે તો બાળા રાજનું સેવન કરીએ છીએ.

હાહરો.

બાળા રાજ સેવીએ; વળતી લીજે જાંવ;

કણુ લેહેર દરીવાવહી, દુઃખ દરીદ્ર મીટ જાય.

એટલા વાસ્તે મૂળરાજજી ! અમેતો તમારામાં મોટી આરા રાખી-એછીએ:—

મૂળરાજ—સાખાચ, સાખાચ, અને રાજ તિલક થેવા દે, પછી તને મોટો આચાર્ય બનાવી દઉં.

પ્રિયવક્ત્ર—સાહેબ! તીલક કુમારજી! ત્યારે આપને એક મેન્ટું

ખરચ કરવું પડશે, માલમ છે ?

મૂળરાજ—શું ખરચ પડશે ?

પ્રિયવક્ત્ર—ખરચ તો એ પડશે કે હમણાં હું બહુચર્ચ અ-
વસ્થામાં છું. પણ તે વખત હું મદરથ બનીશ, તો તમારે મારો
વિવાહ કરવો પડશે તે વખત અમે તો બાળ બચ્ચાવાળા બની
બનશું સાહેબ ! અને વાનપરથ આશ્રમમાં બનશું ત્યારે તમને પણ
સાથે લેશું.

મૂળરાજ—તારા વિવાહ સારી રીતે હું કરીશ, પણ મારી
પ્રજામાં ધર્મોપદેશ બરાબર કરજો

પ્રિયવક્ત્ર—કેમ નહીં કરું સાહેબ ! તમારા પ્રધાનજી
જેવાતો અમને આવી પ્રણામ કરશે; અને અમે શ્રુતિ સ્મૃતિના શ્લોક
ભણી શાસન કરશું. (સ્વચ્છ) આ વખતે તો બહુઈ મારવા દીઓ,
હજી સુધી તો મહીમન પણ બરાબર ભણ્યો નથી. (પ્રકાશ) સાહેબ !
નગરમાં ધર્મ કાર્ય બરાબર ચલાવે નથી આજકાલ:—

મૂળરાજ—હવે હું મારા બાપુના મોઢપર કહીશ

પ્રિયવક્ત્ર—શું કહેશો ?

મૂળરાજ—જે ક્ષત્રિયનાં કર્તવ્ય છે તે સર્વ કહી દેખાડીશ,
જે સાંભળ.

(છાટી લાડીછરો બીજીઓ જુમ જુમ) એ રાહ.

છળ હંડવામાં થાઉં હું, છેલ છેલ છેલ—રેક.

કરણ સમ ઉદાર થાઉં, રામ પ્રજા ખાર મહું;

ધર્મ કાર્યની ચલાવું, રેલ રેલ રેલ—છળ.

પિતા પાસે વેગે બાઉ, મારા વિચારો સંજાવું;

હંદી ફાટ પાપી હણું, ફેલ ફેલ ફેલ—છળ.

પ્રિયવક્ત્ર—

કળીયુગનેરે તાડો, સતયુગ નામ પાડો;

કરીએ કુમાર સાગ, સેલ સેલ સેલ—છળ.

મુળરાજ—

શર ચર્મ સજ્જ મારું, શત્રુ મારા સજ્જ મારું;
શાર્ક જેલ નાર નીતિ, જેલ જેલ જેલ—છળ.

(એમ ગાતા નીકળી જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—લક્ષ્મીદાસ, બીરબલ.

લક્ષ્મીદાસ—(સ્વગત) આહાહા ! દૈવની ગતિ ન્યારી છે, જે ભાગ્ય છે તેજ બળવાન છે; જે પુરુષાર્થ બળવાન હોય તો હું સાત રોજ થયાં પ્રયાત કરું છું પણ પાદસાહની સલામ થાતી નથી; સારે હવે રૂબરૂ ચાલેને આજ યાત્રના કરવાનો વખત મારે મળશે. (બીરબલ જાય છે તેના પ્રતિ) મહેરબાન ! જરા ઉભા રહેજો, અમારી વાત સાંભળી-લેજો; સારું પછી આજળ પગ ફેંજો.

બીરબલ—દોન બિલ્લુક ગરબડ કરતા હો ! ચલાવે અપને રસ્તે.

લક્ષ્મીદાસ—હવે માલમ પડ્યું કે ચાપ કોઇ રાજના અધિકાર પર છે, મેં તો સહેરના મહસ્ત્ર સમજી તમને હાક મારી હતી હવે ખુશીથી ચાલ્યા જાઓ.

બીરબલ—(પાછો વળીને) તુને કીસતરફ જવન લીધા કે મેં રાજકા અધિકારી હું ?

લક્ષ્મીદાસ—સાહેબ ! રાજના અધિકારીના અંગમાં દસ મેખું લાગે છે, તેમાંની બે મેખ તો હમણાં તમારામાં નજરે જોઈ, મેં નમ્રતાથી તમને હાક મારી તોપણ તમે સાંભળ્યા છતાં આજવા માંડ્યું; તેપરથીજ તમને રાજ અધિકારી જાણ્યા.

બીરબલ—યહ જમન બહા ચલાક હે ! અચ્છા મહારાજ ! દસ મેખાં રાજ્યાધિકારીકું કહાં કહાં લગતી હે; વો સુનાઓ ?

લક્ષ્મીદાસ—

બે મેખું આંખોમાં વાગે, જુઓ ન નજરે સત્ય;

હકીકત સુણે, ન બને કાને, પણ સ્વારથ અધિપત્ય.
 બે હાથે બે ખીલા વાગે, હીએ ન કોઈને દાન;
 પગમાં મેખું વાહન જોઈએ, દેવ દર્શને માન
 એક મેખ વાગે જીભે, સમી જીભ નહીં વાપ;
 કડમાં મેખજ વાગે મોટી, ટટાર નવ મેચાપ.
 એ દસ મેખું સજડજ બેઠી, અધિકારીને અંગ;
 તે શા માટે ઉભો રહેશે, વિનતિ સુણી અપંગ.

ખીરબલ—શાખાસ હે ! મહારાજ ! તુમબી બડે હાથક હો.

લક્ષ્મીદાસ—હા હા, આપ પણ ધણા લાયક છે, કે દસ મેખુંની વાત સાંભળવા ઉભા રહ્યા, નહીં તો જ્યાં સુધી અગી-આરમી મેખ નથી વાગી લાંસુધી, ધણા રાજ્યાધિકારીઓ વાત સાંભળવા પણ રોકાતા નથી.

ખીરબલ—અગ્ગ મહારાજ ! અગીઆરમી મેખ કોનસી ?

લક્ષ્મીદાસ—મહેરબાન ! ખોટું તો નહીં લાગે ના ? અગી-રમી મેખ એ છે કે જ્યારે રાજ્યાધિકારથી ખરતરદ થઈ ધેર જઈ બેસે છે, ત્યારે એ દસે મેખું તેજ વખત નીકળી પડે છે, પછી કાને સાંભળવા લાગે છે. આંખે દેખે છે, પગે ચાલે છે, દાન, માન, અને અમારું પણ સન્માન થાય છે, સર્વ વાત પછી બદલાઈ જાય છે, ઉલટાથી સુલકું થઈ જાય છે.

ખીરબલ—અગ્ગ મહારાજ ! તુમારે મુજકું પોકારનેકા ક્યા સખખ યા ?

લક્ષ્મીદાસ—મહેરબાન ! પાદશાહ સલામતને આશીરવાદ દેવા છે તે સાત રોજ ધયાં ફેરા દઈ છું પણ પતોજ નથી લાગતો.

ખીરબલ—મહારાજ ! તુમ એસા કરો કે નામવર સાહેબ સ્યામ કે વક્ત બીચેમે શીરનેકું આતે હે, ઉસ વક્ત તુમારે ખીના કુકમ ચલે આના, વહ બડે દાનિશમંદ હે, હમ તુમારી શિદારસ કરેજે.

લક્ષ્મીદાસ—કોઈ દારપાળ વચમાં રોકશે તો !

ખીરબલ—તો ઉસકું ફૂચ લાંચ ભીંચ દેના.

લક્ષ્મીદાસ—હાથ તગદીર ! હું કોઈ ગરાસ ઊઠાવવા નથી

આબો, કું તો ચાચના કરવા આબો છું; મારી પાસે કેડી પણ નથી.

બીરબલ—અગા હો, એ દો અશરશી જરૂર હોવે તો દેના.
(જમ છે.)

લક્ષ્મીદાસ—(તેને આશીરવાદ આપીને સ્વગત) બાલકુના પ્રારબ્ધની એ અશરશી મોક્ષીવાળાને મને ત્યારે તો પરશુરામજીનો કોપ ન થઈ જાય ! માટે મને તેમ મુક્તિથી દાખલ થાશું.

(જમ છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—રાજ કચેરી.

ચાંપરાજ, સુમતિ, સત્યવક્તા, ચતુરદાસ, પ્રતિહાર.

ચાંપરાજ—

બીહામની સજલ.

સુણ સચીવ શું કર્યું : તેં ચક્રો પ્રહર દિન,
શું તપાસ તેં કર્યો છે, વિસ્તરે પ્રવીણ;
કાલ ન્યાય કેરાં કામ, જે ફેસલ કર્યા,
વાદી પ્રતિવાદી કેરાં, ચિત્ત કહે ટર્કા ?
જો અન્યાય આરે હાથ, થી કાંઈ થયો,
પ્રત્યક્ષિત કરવું, ક્ષત્રિય ધર્મજો મયો :
સર્વ બાળતોનું વિમતે વરણુન કરો,
ધર્મ ન્યાય નીતિ વિરહ, પગ નહીં જરો.

સુમતિ—અદલ ન્યાય આપનો છે, જુદીકોટા જૂપ,
સર્વ ધર્મમાં પ્રવૃતિ આપની અનૂપ;
ધર્મ શુદ્ધ નીતિબોધ, બાલકો કરે,
વણિક પ્રમાણિક પણે, ધધો અચરે.
થાય છે વિદ્યાલયોમાં, કેળવણી પ્રકાશ,
ધર્મ ન્યાય નીતિ મંથ, વાંચે છે વિલાસ;
હવ્ય કવ્ય યશ વિપ્રથી, કરાય છે,
વેદ ધર્મે પિત્રી સુર, તપ થાય છે.

શ્રુતિને સ્મૃતિ ધર્મ પાલના કરે,
 સર્વ વર્ણુ નીતિ ન્યાયને, અનુસરે;
 અમ દાન અંધ પંચુને, અપાય છે,
 રોગીને અશક્તની, ખબર લેવાય છે.

ચાંપરાજ—

એટલું છતાં પ્રધાન, મમ પ્રજા દુઃખી,
 કેમ મેધ નથી વરસતા, ધરા સુકી;
 જન્મપિતા કેરો કે પ, શું અહીં થયો,
 અરર શું વિરહ મારું મેં અહીં મલો.

સુમતિ—

એહ વાતનો ખુલાસો, આપ જો અહો,
 આપણાથી નહીં થશે, તે સત્ય જો કહો;
 સત્ય વક્તાને બોલાવો, સત્ય તે કહો,
 આવી શંકા આપનીનો એહ તે લહો.

ચાંપરાજ—બહુ 'સાર', ત્યારે, સત્યવક્તાને બોલાવો.

સુમતિ—પ્રતિહાર ! સત્યવક્તાને બોલાવ.

પ્રતિહાર—મહારાજ ! બહીંધું.

ચાંપરાજ—સુમતિ ! સત્યવક્તાથી આ બાબતનો નિર્ણય થઈ શકશે ?

સુમતિ—મહારાજ ! સત્યવક્તા બહુજ દુઃસિવાર તાર્કિક તથા દીર્ઘ દ્રષ્ટિવાળો છે, તેમજ સાત્ત્વનો આસ્તિકછે; પરંતુ જે વાત પોતાના અનુભવમાં અસંભવિત અને અયોગ્ય લાગેછે તેને એ મહત્ત્વ નથી કરતો; એ એક તરેહવાર માણસ છે એનો અભિપ્રાય કેઈની સાથે મળતો નથી આવતો, પણ પરિણામે એનું કહેલુંજ સાચું હરેછે.

સત્યવક્તા—(પ્રવેશ કરીને) નેકન્યાયા પ્રબલિતકારક રાગનો જન્મ થાઓ !

ચાંપરાજ—બીરાજીએ, સત્યવક્તાજી ! બીરાજીએ.

(ગદ ઉપરનો.)

સત્યવક્તા કહેાને કેમ, મમ પ્રજા દુઃખી,
 કેમ મેધ નથી વરસતા, ધરા સુકી;

સત્યવક્ત — રાજા હુમરી.

(કાઈ જાતમેં દુંદ રહી એ ચાલ.)

નથી આવરતો નથી આવરતો, ખરો ધર્મ નથી તું આવરતો; ટેક. તેથી રાજા તુજ પ્રજા દુઃખી છે, કળિયુગ આવે પ્રવેશ કરતો.—નથી.

ચાંપરાજ—સત્યવક્તણ! એવા કયા ધર્માચરણ તથા પ્રજાહિત કારક નીતિ માર્ગનો મેં લાગ કર્યો છે કે જેથી કરી મારી પ્રજા દિન દિન પ્રતિ વિપત્તિને પ્રાપ્ત થાય છે.

સત્યવક્ત—ખરું સાંભળવાની આતુરતા હોય તો સાંભળ રાજા!

ચાંપરાજ—તેટલા માટેજ આપને બોલાવ્યા છે.

સત્યવક્ત— લાવણી.

(અધખીચ મહોળત તોડી એ ચાલ.)

હે ચાંપરાજ, (૨) તું આંખ ઢાંકી દેખ;
અનુભવથી તું વિચાર કરીને, સલ ધર્મ તું પેખ.
જગ રચના-જો, (૨) કીધી ખુબી કિરતાર;
પ્રાણી સુખના પ્રયોગમાં, શી કરણા કરી દયાળ.
જો ચરિત્ર પ્રજાનું, (૨) આ જગત દીસે સાક્ષાત;
સૂર્ય ચંદ્ર પ્રાણી પશુ, વળી વનસ્પતિની જ્વલ.
એ એક એકમાં (૨) કર તું ખૂબ વિચાર;
શક્તિ તેની જાણુશે, ખરી ખુબી તું દિલમાં ધાર.
વળી રૈમતમાં, (૨) જો કહું તે કર ફેરફાર;
પ્રસન્ન તવ જમદીશ થશેને, નહીં સંદેહ લગાર.
છે વહેમી પંથ, (૨) આ જગત વિશે રાજન;
નાણુદ સર્વે તે કરી, જોડ જગકર્તામાં મન.
સહુ પાળે નીતિ, (૨) સદાચાર શુભ મન;
ખરો એજ નૃપ ધર્મ છે, મમવચન સુજો રાજન.
ઐ કેળવણી, (૨) થઈ તુજ દેશમાં લોપ;
એ અહિત છે પ્રજા તણું, કિરતારે કીધો કેપ.
વળી જાળ લસ, (૨) ની રીત ચલાવે ચોટ;
નમળી રૈમત નીપજેછે, એ મોટીછે ખોટ.

ચળી નાર વિધવા (૨) લધુવજમાં જે માય;
 શાંતિબંધનથી કરી, બાળાબલ એજે જાય.
 જે સુખ આપ્યું, (૨) જન્મદીશે હાથોહાથ;
 તેને ફેંકી દિઓ તમે તો, કાપેછે દીનેનાથ.
 તુજ રૈયતમાં (૨) કન્યાવિક્રય બહુ થાય;
 માંસ પુત્રીનું વેચ્યાવત, વૃદ્ધ માલકને લાં જાય.
 તે પૈસો મર્યાદા, (૨) માળાપો પ્રીતે ખાય;
 એ ઉમ કોપ ક્યારે સમે, પ્રભુ તણો સુણો હે રાય.

ચાંપરાજ—મહારાજ! બહુ મર્યાદા! એટલુંજ કે હજુ કાંઈ
 બાકી છે ?

સત્યવર્ત—હજુ પશુ થોડું બાકી છે, ન સાંભળવું હોય તો
 આ ચાલ્યો ! (એમ કહી ઉઠવા જાય છે.)

ચાંપરાજ—(હાથ ઝાલ્યો) નહીં, નહીં, ખુશીયાં મોલો ?

સુમતિ—સત્યવર્તજી ! ગુસ્સે નહીં આવો મોલો ?

સત્યવર્ત—રાજા ! હું ખુશામત કરનારો છું નહીં. સત્યવર્તના
 મારું નામ છે તેવુંજ કહેવાનું.

રાજા.

(પ્રભુ મેહોર કરે. હમ ઉપર એ ચાલ.)

નિજ શરીર સુખમાં, તું કાઢે છે બહુ કાળ,
 રૈયતની સેતો નથી, પુરે પુરી સંભાળ.—શરીર. રેક.

આ રાજ મળ્યું તે નિજ કમાઈ ન જાય,
 દેખરેખ માટે પ્રભુએ મૂક્યો છે નિરવાણ;
 તુજ તીજેરી લક્ષ્મી રૈયત સુખમાં તું નાંખ,
 રૈયત રાજ ન હોય તો નરકે ચક્રવર્તીની પાત.
 ઇશ્વરના ધરથી નથી રંક કોઈ રાય,

એવા હક જન્ત વિશે બળ કળે બંધાય;

પ્રજા તણી નારીઓ છે તારી બાળા બેન,
 તારા અધિકારીઓનાં બેતોરે તું એન.

કવિની કહર નથી કરતો નરેશ,
સહધર્મ સોષતો નથી તું વિશેષ.
નવા કરો નાખેછેતું નાહક જૂપાળ,
મરીઓની હાથ એવી નહીં લે દયાળ.
ચલિતછે રાજ આ કર નહીં જુઝાં કામ,
ભોગવીશ એકલો તું તુજ સાથે તમામ;
અમલ તણી અધેતામાં બહુ છડી મયો,
વિષ સાકર સાથે મળેલું વિનાશનું પીયો;
તેમાં અકબર ફાવી મયો વિષમાં યુગલ,
ક્ષત્રી નર ખેલું તેનું જોશો તમે ફળ.

ચાંપરાજ—(મજલ ઇદ્રસભાની દગની.)

સલવક્ત સલ કહે, દેશ હિત વિચાર,
અમલ નવ આવે કુંથી, વર્તમાનકાળ;

શુભતિ—એમાં કંઈક કામ નથી, સુણો હે રાજન,
સલવક્ત જેવા પાસે, રાખો સમાજન.

ચાંપરાજ—લેવી તો પ્રતિજ્ઞા મારે, કરવું એ ફેરફાર,
પ્રીતિ સલવક્ત કેરાં વચન પાળું સાર;
મારી એ પ્રતિજ્ઞા, ન છૂવતાં ફેર,
આદરો પ્રયત્ન એવાં પ્રજા દુઃખ હરે.

ચતુરદાસ—(નિપથ્યમાં) જુદીકોટા ગાદી સલામત રહો !
ભલે હાડા ! ભલે પુણ્યનો પુંજ પ્રગટ થયો;
મેઘરાજાએ મેહેર કરી ! ચિરંજીવી ચાંપરાજ,
ચિરંજીવી વંશ ગાદી ! (પ્રવેશ કરીને)]

કવિત.

હાડા રાજ પુણ્ય તેરો પ્રગટયો પૂરનચંદ;
સોળ કળા પારી અજ દલા તેરી ફરીદે
મેઘધનુ પાર્યો તેસો અનાદૃષ્ટિ ફુકો અરી,
લીલાલહેર દુઃકાળકી, શીકર દૂર કરીદે,

ખીંજીલી દમક દેખો હીરાકો હજાર પુંજ,
વરણ રાજ ધગપે પ્રસન્નતા ધરીહે;
કહેતહે ચતુરદાસ, છુંદીકાટા જૂપ મની,
મહાદેવજી કૃપાએસી, એકાએક કરીહે.

કુમરી.

(જમુના તટ બંશી બાજ રહી એ આવ.)

વરસાદ ચડ્યો, વરસાદ ચડ્યો,

રાજા ચોગરદમ વરસાદ ચડ્યો.

ટેક.

પુણ્ય પ્રતાપ એકાએક ક્યાંથી,

આવીને રાજા અને પડ્યો.—વરસાદ.

સુમતિ—મહારાજા! આપે હમણાં પ્રતિજ્ઞા લીધી તેના સારા
કળને લીધે આ શુભ સમાચાર આવ્યા.

ચતુરદાસ—

જીતે જે રાજા થઇ હોય તારી,

રાજાને એક વિચાર ખરો.—વરસાદ.

સુમતિ—

બઝલ.

(ઉદ સભાની દબની.)

અતિ ગંભીર અર્થે, આ સત્યવકત માંવ,

રાજા એક પુણ્ય થકી મેઘ દ્રષ્ટે થાય.

ચાંપરાજ—

હો ઇનામ હો ઇનામ, હો બહીષ પૂર,

સુમતિ—

હુકમ મુજબ વસ આદિ, અપુષ્ટ હજુર.

(બંનેને ઇનામ આપે છે.)

ચાંપરાજ—પ્રધાનજી! ૭ માસની મુદત આજથી બાર દિવસ
પછી પૂરી થાય છે, તેમ મુગલ સાદ તરફથી હુકમ પણ આવી
ગયો છે; મારે કાલે હું અહીંથી નીકળવાનો ઇરાદો રાખું છું.

સુમતિ—બહુ સારું મહારાજા!

ચાંપરાજ—વાસ્તે તમે અથ રક્ષકને બેઠાસી અથ તૈયાર

રખાવજો તથા ખીજી સઘળી "તજવીજ" કરાવી વિચાર કુવનમાં આવજો, ત્યાં હું પણ અંતરુરમાં થઈને આવું છું.

સુમતિ—કુકમ મુજબ કરું છું.

(રાજા ઉઠે છે.)

પ્રતિહાર—અસ્તો કદમ મુલાકાતસેં કદમ આલુસેં આલુસેં નજર રખો મહેરબાન.

ચાંપરાજ—(મૂળરાજ પ્રવેશ કરતાં તે પ્રતિ) મૂળરાજ ! હવે હું ઝિંહી જવાનો છું મારે તારે પ્રધાનજીની આજ્ઞામાં રહેવું.

મૂળરાજ—પિતાજી ! હમણાં અલવકતજી તમારા કાનપર જે જે વાત સાંભળ્યા તેનો અમલ હું દેશમાં સારી રીતે કરીશ.

ચાંપરાજ—જધી બાળતો અમલમાં લાવીશ ?

મૂળરાજ—હા, જધીએ લાવીશ, પણ તમે અને શું ઇનામ દેશો ?

સુમતિ—હા, મહારાજ ! મૂળરાજજી જરૂર ઇનામ લેશે, શિક્ષા ગુરૂ તેમના બધા વખાણ કરે છે.

ચાંપરાજ—મૂળરાજ ! તું કુવરાજ બઈશ, સારે તને પાપત ખતી ગાદી ઉપર બેસાડશું એજ મોટું ઇનામ !

મૂળરાજ—તે સાચું પણ મારે તે વાસ્તે સાચક થવું જોઈએના ?

ચાંપરાજ—હીક છે, તું શીશી સાપડી બતલાવીશ ?

મૂળરાજ—

(ન બોલે તારા તારા) એ રાહ.

હું નીતિ સર્વ સ્થાપું, ને સ્થાપું સુખ આપું;

અનીતિ ઉઘાપું, પ્રજા દુઃખ કાપું, જુઓ તમે બાપુ—હું.

વેદ તણી જાણા સ્થાપું, ધર્મ કમ બોધ આપું;

ન્યાય નીતિઓ આપું, પ્રજા દુઃખ કાપું—હું.

હું ચોર ચખારને, કરું રાજ રક્ષાય;

વિધવા બાળક વિધને, માવની કરું સહાય—હું.

જતાવું શર હું સ્વધર્મ યુદ્ધમાં;

ખામી ન લાવું હું, ફરીના દુધમાં—હું.

(ગાતા નીકળી જાયછે.)

વિષ્ણુભક્ત—

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—સંગીતભદ્રા.

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને સ્વગત) ચાલ હવે બાઈને ખબર દઈ કે મહારાજ કચેરીમાંથી ઉઠ્યા છે, ને હમણાં અહીં પધારશે. ચતુરદાસ બારોડે આવી દેશમાં જણિ થયાના ખબર આપ્યા, ને તે ઇશ્વરની કૃપાદૃષ્ટિ હાડારાગ્નના પુણ્યથી થઈ એમ પ્રસંસા કરી, પણ હુંતો એમ સમજીશું કે સોનરાણીનો પતિવ્રત ધર્મ સતયુગ વર્તીવે એવો, મૃતકને સજીવન કરે તેવો, ને બધાંક નાયક જગદીશ્વરને પ્રસન્ન કરે તેવો છે. તેમણે થઈ કાલે પ્રાણપતિના નામ રમરણની સાથે પરમેશ્વરની આતુરતાપૂર્વક દેશમાં અનાવૃદ્ધિને માટે જે પ્રાર્થના કરી તેવું એ ફળ મળ્યું છે, તેમજ એ દંપતીનો સ્નેહ અપૂર્વ છે, સૃષ્ટિ વિશે એવું જોડું વિરલ હશે, મારાં પણ ધન્યભાગ્ય કે એવી નીતિની મૂર્તિ પાસે સેવામાં રહેવા ઇશ્વરે મને જોગ આપ્યો છે. એના પતિવ્રત ધર્મના સશસ્ત્ર બાળશુથી હુંતો ચક્રિત ને ફનાથ થઈશું, પણ હવે વિલંબ ન કરું! બાઈ સાહેબ રાહ જોતાં હશે.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—અંતઃપુર.

પાત્ર.

સુખોદા, સંગીતભદ્રા, સોનરાણી, ચાંપરાજ.

(સુખોદા ઉતાવળથી દ્વિડોળાખાટ બીજાવે છે, એટલામાં સંગીતભદ્રા લાં થઈ જાયછે. સ્વારે તે પોતાની સખીને ઉપરના કામમાં યુથાવેલી જોઈને.)

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) અહીં સુખોદા! આજ તો બહુ કામચાળી થઈ હોય એમ જણાય છે!

સુખોદા—સખી! બાઈ સાહેબે મુને આજ્ઞા કરીછે કે તું વિ-

લાસગૃહમાં જઈને હીરા જડીય હીડાળા ખાટ ખીજાવી તૈયાર રાખજે, કેમકે મહારાજ હમણું પધારવાના છે, માટે દેવીની આરા મુજબ તે હું દુરસ્ત કરેછું, પરંતુ સખી! બાઈ સાહેબ સ્નાનગૃહમાંથી બહાર આવ્યાં કે નથી આવ્યાં ?

સંગીતભદ્રા—સખી! સ્નાનગૃહમાંથી હમણું સ્તુતિગૃહમાં ગયાં, અને મને આરા કરીછે કે તું મહારાજ ક્યાંછે, તે તજવીજ કરી આવ.

સુબોધા—સખી! આજ બાઈસાહેબ સવારનાં ઉઠ્યાં છે સ્વારથીજ દિલ્લીગીરીમાં છે તો તેનું શું કારણ હશે ?

સંગીતભદ્રા—કારણ ખીજું શું હોય ? મહારાજ દિલ્લી પધારેછે એજ !

સુબોધા—એ બનેનો ખ્યાર અતુપમ છે જરા જુદાં પડેછે કે બને વિકળ દશા બોજવે છે.

નેપથ્યમાં—સંગીતભદ્રા હજી આવી નહીં !

સંગીતભદ્રા—અહીં! બાઈસાહેબ અહીંજ આવેછે, હું વાત કરવા રોકાણીછું. એ બધુશે તો ચુસ્તે થશે, માટે સત્વર જાઉં.

સુબોધા—જા સત્વર, હું પણ કામે લાગું.

(સંગીતભદ્રા જાયછે અને સુબોધા કામે લાગેછે.)

સોનરાણી—(પ્રવેશ કરીને) સુબોધા! કેમ બધું કરી રહી ?

સુબોધા—(સામું જોઈને) હા બાઈ સાહેબ.

સોનરાણી—ઠીક લારે. (હીડાળા ખાટે બેસે છે.)

સુબોધા—બાઈ સાહેબાં શી આરા છે ? હુકમ હોય તો મોજન તૈયાર કરે, આજ આપ ઉદાસ દેખાઓ છો ?

સોનરાણી— મઝલ.

(ઈંદ્ર સબાની ટપની.)

દાસી તું જાણે છે હવે, આવ્યા તે ૭ માસ,

કાલ રાજા જશે દિલ્લી, પાદશાહની પાસ;

નોકરી ૭ માસની, કરવી પડે છે લાંબ,

પુનરુ દર્શન પતિનાં, થાય લારે થાય;

મારો પતિવ્રત ધર્મ, તુથી નથી અળણ,
દુઃખ આ અચાગ દાસી, કેમ મટે પ્રમાણ.

સુબોધા—પુણ્યનો પ્રતાપ બાઈ, મુગલ રાજનો,
તેથી ક્ષત્રીઓને ત્રાસ, એહ તાજનો;
ધીર પુરુષ છે રાજન, અતિ પરાક્રમી,
વખત આ વિચારી રહ્યા, મુગલને નમી;
એક સમશેર જો, અળવે આપ નાય,
એક વખત દીલ્હી સૈફેર, કરે ક્ષત્રિય કાય;
પણ અકબર છે મહા, નિવેકી ભૂપાળ,
ક્ષત્રિય સાથ ક્ષત્રીવટ, રાખે છે સંભાળ;
તેથી મિત્ર તુલ્ય ક્ષત્રિય, વરતે તેની સાથ,
પ્રીતિ દિલ્હી તખ્ત પતિ, દેખાડે અગાધ.

હારે બાઈ સાહેબાં મહારાજ કાસે દિલ્હી તરફ રવાના થવાના છે, પરંતુ આજનો દિવસ આંહી છે તો જો આજા હોય તો સુવ-આલંકાર જાતું તે ધારણ કરો.

સોનરાણી—દાસી! તું મારી રીતી નથી બાણ્યતી, આ જરિ-યનની સાડી તથા અલંકાર થોડા ધણા છે તેનો પણ હવે ત્યાગ કરીશ, અને સાત્ત્વિક પોશાક ધારણ કરીશ.

સુબોધા—આટલાં તો રહેવા દેશો.

સોનરાણી—રામ આશા થાડી.

શુંમાર શું હવે સજીવે સુણુરે દાસી! શુંમાર શું હવે સજીવે. ટેક. સુવઆલંકાર, પિયુજો વિદેશે, વેરી વિકારી સમજીએ;—સુણુરે. સંગીત સાહિત્યો દૂર મૂકે જઈ, મિષ્ટાન પાન તજીએ;—સુણુરે. કંઠજી પતિવ્રત ધર્મ છે મારો, એક ચિત્તે હરિ બજીએ.—સુણુરે.

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબાં મહારાજ કચેરી-માંથી હમણાં જઈયા અને આંહી આવે છે, એવા ચતુરદાસ બારોડ તરફથી ખબર મળ્યા.

સોનરાણી—હારે તો હમણાં આવશે !

સુબોધા—બાઈ સાહેબાં હારે જોજનને બાટે શી આજા ?

સોનરાણી— મજલ.

(ઉદ સભાની દબની.)

ખાનપાન વિધિ દાસી વિરહી આ હમાસ,
કરેછે તેમ કરજે હવે ચિત્ત ચયું ઉદાસ;
કુમકુમ આ દર્શદાસી જા અર્હીયી લઇ,
મુગલ નોકરીની વેળા, પીયુ મારાની યઇ.

નેપથ્યમાં—આસ્તે કદમ મુલાકાતસે કદમ આગ્રુસે બાગ્રુસે
નિગાહ રખો મહેરખાન

સોનરાણી—દાસી ! પ્રાણનાથ પધાર્યા !

ચાંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને) પ્રિયા ! આજ તમારી મુખ મુદ્રા-
પરથી જણાય છે કે તમે ધણજા જોડા વિચારમાં છો !

સોનરાણી—બીજો કયો વિચાર હોય માત્ર આપ—

ચાંપરાજ— મજલ.

(ઉદ સભાની દબની.)

સુણ પ્રિયા છે દિવસ બાર બાકી આ હમાસ,
દિલ્હી પહોંચવું છે મારે, થઇશ ના ઉદાસ.
ખાન પાન તજીશ નહીં, હાં ન કરીએ નાર,
શરીર તુજ તવાય છે, હું આવું છું જે વાર;
માટે મારા સમગ્રે તજ તું થઈ ને બાબરી,
ફકત જવાર જાયથી ન શકિતરે જરી;
પ્રીતિ તારી ટેક તારી શંકા નહીં લગાર,
મનની જે પવિત્રતા, તે છે મન મોબાર;
પ્રિયા આમ ચોખીવત્ દેહ દમતી કેમ,
એહ જૂલ તુમાં મજૂં રહેવું કુશળ સેમ;
તો આ પરાધીનપણું જાશે કોઇક દીન,
વખત જોઇ વરતે નર તે નીતિમાં પ્રવિણ.

એટલા માટે પ્રિયા ! તમારે સારાં સારાં ખાનપાનનો લાજ
નહીં કરવો, પણ સુવખાલંકાર ધારણ કરવા કેમકે તમારું અંતઃકરણ
જો પવિત્ર છે તો આ વખાલંકારથી કંઈ નીતિ વિરહ નથી થતું.

સોનરાણી— રાગ કલ્યાણ.

(ઓ જગતપતિ પ્રભુ આપ સન્મતી. એ ચાલ.)

ધારા મારો અહો એ નહીં મુને કહો,
મારી રીતિ પાળવા રજા મુને હોએ; ટેક.
નીલમ કંકણ આ પહેરતો જાણો હાથ કમી,
સાડી જરીયન તમ દરશન વિષુ બાળે ફરી ફરી;—ધારા.
મુક્તા માળા આ રાખુતો ઉરમાં ઉપજો તાપ,
ઝંઝર પમમાં આ બાલુતો બેડીવત્ પરિતાપ;—ધારા.
અંજન નેત્ર ત્રિષે આંખુતો ચક્ષુ અંધ હું વામ,
કુમકુમ આંલો તમ દરશણુ વિષુ દેખું જાણે કામ;—ધારા.
આર્થ! તેની સાથે બીજી પણ એક વિનતિ છે.

ચાંપરાજ—શું છે બોલો?

સોનરાણી— રાગ.

(શિવ ધનું કંઠન કઠોરરે માઇ એ ચાલ.)

કહોતો રાજા સાથે હું આવું,
બખતર પહેરીને એને હરાવું; ટેક.
તમારો વિયોગ છે અતિ દુઃખ દાયક,
ઝેર ચતું મિલ, વસવુંને ખાવું—કહોતો.
આરે સરીસ્થી કિન્હી પતિવું,
હજ બજ કરી હું સિસ ઉઘાવું.—કહોતો રાજા.
સરીર પડે તો શુરે ચપુરે,
આમ પરાધીન ખારા શું થાવું.—કહોતો રાજા.

ચાંપરાજ— ગજલ, (ઇંદ્ર સજાની ઢળ.)

સોહા રાજ પુત્રની તું પુત્રી મારામાણ;
રૂપ સૌમ્ય મુખમાં તુતો, જોઈ નથી જાણ.
પણ આ હાડા કેરું સૌમ્ય, જાણું તેં નહીં;
ખાડા કદી ખસશે પણ હાડા ખસશે નહીં,
કેતો બેગમ પાદસાહની, અહીં હાજર કર.
કિન્હી તજપતિ મારી, પમ અહો ધર;
મુજ પરાક્રમ તારી પાસે, કહેવું નહીં થોડ;

સાંભળે એવું તો નહીં, હાંસી કરે લોક.
માટે સમય વિચારીને, રહે તું અહીં નાર,
તુજ પતિવ્રત સાચવીને, બકિતનો વિચાર.
માસ જે છ માસ તે, વીતી જતાં ન વાર;
પ્રિયા ન હિંદાસ યદ્યપ, વહેલો આવીશ નાર.
અવર વાત એછે પ્રિયા, દિલ્હી તખ્ત રાય;
ધણા સ્નેહે વરતે જાણે, મિત્ર એ કહેવાય.
જેથી અરુચી હોયને, નવ કહી યતી;
આજ પ્રખલ જાણી એતું; કરીએ ત્યાં મતી.

સોનરાણી—બહુ સારું, પરંતુ—

મુલતાની બરવાની કુમરી.

(જનમે જનમ થુન માંતું મે તેરા એ માલ.)

વખતો વખત તમ પામું છું દરશન;
તો દિન સુખથી કાઢું હો પીયુ.—વખતો. રેક.
આપ વિના પણ એકે નવ જાણે;
કાણુ આધારથી, છંતું છું પીયુ.—વખતો.
નિશાની તમારી કટાર હમાલની,
હોતો પૂજથી, દિન કાઢું હો પીયુ.—વખતો.
ખટમાસ પહેલાં, આવજો સ્વામી;
નહીં આવો તો, તન પાડું હો પીયુ.—વખતો.

પ્રાણનાથ! આપે મુને કહ્યું કે સુવર્ણાલંકાર ધારણુ કર, તથા સારાં સારાં ખાનપાનાદિક મહણુ કર તો એ વાત આપ વિદેશ જાઓ અને મુને સોહો, એવું કહી ન જાને, માટે આપ પુત્ર ! એ આજ્ઞા આપ રહ કરો; તેમજ છ માસની મુંદત પુરી થયે આ તરફ પ્રયાણુ કરવું, એવા મારા સોમન જાઓ.

આંપરાજ—બહુ સારું પ્યારી! તમારો અલામત છે તો તમારી મરજી મુજબ જે જત ધર્મો ચરણુ પાળવું હોય તે નિઃસંદેહ પાળજો; અને આ હમાલ તથા મારી પ્યારી વસ્તુ કટાર તમારી માગણી મુજબ તમને આપું છું, તે પ્રાણુ સમાન સમજીને એતું રક્ષણુ કરજો, તથા મરણુ પ્રાપ્ત સંકટ હોય તો પંજુ ક્ષત્રાણિવદ રાખી આ-

નાથી અમમ કદી મલો નહીં, અને હું છ મહીના પહેલાં અહીં નહીં આવી શકું તે સમજી રાખજો.

સોનરાણી—હીક, પ્રાણુનાથ! પણ—(મળે વળગીને)

રામ સોરઠ.

પીયુ મારા વચને ખળજોરે, બરમાર વેલેરા વળજોરે; પીયુ, ટેક.
પરાક્રમી છે પ્રિયતમ મારા, શત્રુને શાણુ હળજોરે.—બરમાર.
શુદ્ધ બકિત પ્રભુ પેખજો મારી, પુણ્ય પતિવ્રતફળજોરે.—બરમાર.

આંધરાજા—(રાણીના આંસુ લુછીને) પ્રિયા! તમારાથી જુદા પડવાનો વખત હવે જેમ જેમ નજીક આવતો જાય છે, તેમ તેમ મારું અંતઃકરણ વધારે દ્રવિત થાય છે તેમાં આમ તમને શોધ્ય કરતાં જોઈ મુને વધારે દિલગીરી થાય છે માટે શોક ક્ષમા રાખો તો સારું, અસંખ્ય વિયોગ એ એણું દુઃખતો નથી તોપણ લાચાર છું કે ગયા વિના ચાલે તેમ નથી, તેમ તમે પણ ક્યાં અન્યથા છો કે મારે આ કહેવાની જરૂર પડે! હવે તમે સત્વર બોજનશાળામાં જઈ બોજન તૈયાર કરાવો એટલામાં વિચાર જીવનમાં પ્રધાનજીને મેં બોલાવ્યા છે તે મારા ગયા પછી રાજ્યની કેવી રીતે બ્યવસ્થા કરવી તે વિશેની સૂચના કરીને લાં આણું છું, મારા ગયા પછી કોઈ વાતમાં પ્રધાનજીને હરકત ન કરવી, તેમ તમારે પણ તમામ હેખરેખ રાખવી, અને પ્રજાને દુઃખ શામ એવું કાંઈ કોઈના તરફથી ન થવા દેવું.

સોનરાણી—બહુ સારું, પ્રાણુનાથ.

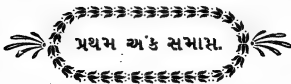
(રાજા જાય છે અને તેના ગયા પછી) દાસી!

સંગીતભદ્રા—આજ્ઞા; બાઈ સાહેબ?

સોનરાણી—આજ સ્વામીનાથને માટે હુંજ સ્વહસ્તે બોજન સામગ્રી બનાવીશ માટે ચાલ બોજનશાળામાં જઈએ.

સંગીતભદ્રા—બાઈ સાહેબા! ચાલો આ રસ્તે પધારીએ.

(સો નીકળી જાય છે.)

ચાંપર જાડો ને સોનર જી.

નાટક સસાંકિ.

અંક ૨ જો.

સ્થળ—દિલ્હી.

પાત્રજન.

અકબર.....	દિલ્હીનો બાદશાહ.
બીરબલ.....	તેનો પ્રધાન.
લક્ષ્મીદાસ.....	એક મિશ્રુક બાલક.
પદ્માસિંહ.....	અકબરનો એક ઉમરાવ ને ચાંપરજનો મિત્ર.
વિમળમતિ.....	તેની સ્ત્રી.
વિજયસિંહ.....	તેનો દીકરો.
જાનબીબી.....	અકબરના જનનાની ગોલી.
ચાંપરાજ.....	જુદીકોટાનો રાજા.
શેરબેક.....	અકબરનો ઉમરાવ.
લાલખાં } કમાલખાં }	સદર
ખાનખાનાન } ટાકરમલ } માનસિંહ }	અકબરના સરદાર.
પૃથ્વરાજ.....	ચિકાનેરનો રાજા ને પ્રતા- પરાણનો મિત્ર.
અંગકવિ.....	અકબરનો રાજકવિ.
સવો, પ્રતિહાર વગેરે.	

— સંક્ર ૨ જો.

પ્રવેશ ૧૯૦.

સ્થળ—દિલ્લીમાં રાજમહેલ.

પાત્ર.

અકબર, બીરબલ, લક્ષ્મીદાસ, પ્રતિહાર.

અકબર—બીરબલ ! જમાજંદીકે તીનકાતુન બાંધેલે, લેહાજ રૈયતમેં કુછ છુમાટ હોવે તો તીલાચ રખના.

બીરબલ—ખુદાવીદ ! યહ કાતુનસેં સખ રૈયત ખુદાહે, કયુકે આપને દર બહોત કમી કીયાહે.

અકબર—બીરબલ ! રૈછ ઝોર અશુદ્ધજલકું હિંદુ ધર્મકે મંચ ને રામાયન ઝોર મહાભારત હે ઉસકા દ્વારિં જખાનમેં તરજુમા કરનેકું કીયાહે સો તેમાર કીયાહે કે નહીં ?

બીરબલ—જહાં પનાહ ! આપા તરજુમા હો ગયાહે, મગર ઉસ અરસેમેં ને નામદારને બઢબિલકા તરજુમા વો શીરંગી પાદરીકું કરનેકા ફરમાયાહે ઉસકી મદદમેં ભેગેહે.

અકબર—કલરોજ વો સમાસી, ઝોર પાદરી હોનું બીચ ને ધર્મકી ચર્ચા જખાનમેં દુષધી ઉસકા ઉવટ કયા નિર્નય કુવા ?

બીરબલ—નામદાર ! જમકર્તા પરમેશ્વરને યહ દુનિયા બહોત કરીમરીસેં ઝોર રવેઝાસે બનાયહે, વો બાત બીન અંદેશે ખુકરર હોમઇ, મગર પુનર્જન્મકી તકરાર અબ ચલતીહે.

અકબર—ઉસ દિન ને હિંદુકી ઝોરત સતી હોને ચલીયી ઉસકા કયા ખબરહે ?

બીરબલ—નામદાર ! ખીરઝાખાં ઝોર જૈનખાને ઝૈસા ખબર બેગહોકે વો ઝોરતકા એક પાંડિ થોરાસા જલ ગયા, શીર હમ જ પહુચે ઝોર ઉસકું બચાલી ઝોર અબ હવાખાનેમેં ઓપધ જરીહે.

અકબર—બીરબલ ! તું હાજર જવાબમેં બડા દુશ્ચિયાર હો !

બીરબલ—ખુદાવીદ ! મેં કયા દુશ્ચિયાર હું જૈસા આપકા સવાલ વૈસા મેરા જવાબ, ઇતની મેરેમેં જનજુજન હોવે તો શીર નામદાર કે પાસ કચેરીમેં બેઠને લાવકબી કેસે હોહી !

પ્રતિહાર—(પ્રવેશ કરીને) ખુદાવીદ! એક જમન આપાદે સો કચેરીમેં આને મંગતાહે.

અકબર—આનેદો.

ખીરબલ—હસિમેં રજા લેને કયું આતાહે ?

લવો—દુકાર હોય તો રજા લેવા આવવું; અને હિંદુ હોય તો ન આવવું.

અકબર—લવો! મેરી સમુજમેં આપાદે, ખીરબલબી હિંદુ એાર તું બી હિંદુ!

લવો—ના સાહેબ! એમાં શાંતિભેદનું કંઈ નથી, ફતો જાતનો ખાદાણુ, ખાદાણુ, ખાદાણુનું તો ખોદીયે, એવું ખાંદે તો એના આવવાનો અવાજે આપને અને પહોંચવા ન દઈ; ફાણુ જાણે બાધ સુતું જામે અમારી જાત તમે જાણી નથી! ક્યાંક મારાં ખોદાં તારે કરાવી દીએ.

લક્ષ્મીદાસ—(પ્રવેશ કરીને) હિન્દી ગાદી મુઝલ ખાદાણી અવિચળ રહે! ખુદા જમવાન આજાદી કરે! શતાયુર્જીવ ! !

લવો—મહારાજ લવ્યા તો સાફ જણાઓ, દારણી ને ખાદાણી બોલી બને કચેરી નાંખી જણાય છે !

લક્ષ્મીદાસ—શું કરવું, ખાદાણી કચેરીમાં આવવું, માટે આપાતો સધળો જાણવી જોઈએ, એક બાપનાં જે ઊકરા, હિંદુ તથા મુસલમાન !

લવો—ખુદાને જમવાન આજાદી કરે તે ખુદા જમવાન જોખા હશે કેમ ?

લક્ષ્મીદાસ—એટલા માટે નહીં, પરંતુ મુસલમાન પાસે ચામના કરીએ ત્યારે એના દેવને, હિંદુ પાસે આપણા દેવને, પણ ખોદું ન લગાડીએ, પીરને પણ માનીએ અને પેશંજરને પણ માનીએ સૌ સારું કરે, માનવામાં આપણને શું તુકલાન છે ?

લવો—ત્યારે તો મહારાજ મુસલમાન પાસે પણ માગવા જાઓએ કેમ ?

લક્ષ્મીદાસ—અરે બાપા અભોપનીપદ વેદમાંય છે, એની ખબર હો અમે ખાદાણુ તો લવો મુગ તેવું બોલીએ; અને મંચ પણ તેવા અનાવીએ સાંભળ !

શ્લોક.

યુગેયુગેષુયેધર્માઃ તેષુતેષુયોદ્વિજાઃ ॥

તેષાંનિંદાનકર્ષવ્યા, યુગરૂપાહિયેદ્વિજાઃ ॥

યુગ યુગવિશે જેવા જેવા ધર્મ તેવા તેવા બ્રાહ્મણ થાયછે, પરંતુ એની નિંદા ન કરવી કેમકે બ્રાહ્મણ તો યુગને અનુસરીને વર્તે છે.

લવો—આતો આડી વાતે ચઢી ગયો ! હવે અહીં શું આવ્યા છે તેતો કહો ?

લક્ષ્મીદાસ—જાતતો તારી અને મારી એક જાગે છે એ વિના આવી બોલી ન હોય !

બીરબલ—મહારાજ ! બોલો, તુમારે હજર આનેકા કયા સમજાહે ?

લક્ષ્મીદાસ—નામદાર ! મારે તીથ યાત્રા કરવાને જવું છે, પરંતુ ખરચી નથી તો આપની પાસે યાચના કરવા આવ્યો છું કે આપ તરફથી કંઈ ખરચી મળશે, આતો કાશી કે મકકામાં વાવવા તુમ્મ છે !!

લવો—મહારાજ ! એમ કહો કે કાશીમાં વાવવું ને મકકામાં જવું.

અકબર—અચ્છા તુંમ જમન હો તુમારે ખરચી ચઢતી હે કયું ! તુમ સહકુટુંબ કયું નહીં નિકસે ?

લક્ષ્મીદાસ—પ્રદાર્વીદ ! એને તીથની જરૂર નથી.

અકબર—કેસે જરૂર નહીં હે ?

લક્ષ્મીદાસ—તે પોતાના પતિનાં જો દર્શન કરે તો તેને અકસકં તીર્થનું ફળ મળે છે !

લવો—તે તમારા જેવા હોય તો ના ?

અકબર—હવા ! બીચરે મત બોલ, મહારાજ આજે બોલો !

લક્ષ્મીદાસ—અને તેમજ સ્ત્રી પતિજતા હોય તો એના દર્શનથી એના પતિને સધળાં તીર્થનાં ફળ મળે છે.

લવો—રાજા બરધરીને પણ પિંચળાના દર્શનથી સર્વ તીર્થનાં ફળ મળ્યાં હતાં, મહારાજ સાચું કહોછો, બોલો પછી ?

અકબર—તબ મહારાજા હમારે મકાનમેં સબ તીર્થકા ફલ મીલજાવે વૈસા કુછ ઇલાજ ખતલાઓ કે છસકે લીએ હમારે હજ કરનેકું મકકે જના ન પડે !

લક્ષ્મીદાસ—નામદાર ! આપના જન્મ માત પિતા તથા આપના ઉસ્તાદના દર્શન કરો તોપણ સખળાં તીર્થનું ફળ આપને મળે.

અકબર—મેરે માતપિતા ઓર ઉસ્તાદ બેહેસ્ત નશિન હુવે હે.

લક્ષ્મીદાસ—તો નામદાર ! મેં પતિવ્રતા સ્ત્રીનાં દર્શનનું કહ્યું તો તેથી એટલુંજ પુણ્ય છે, માટે આપના જમાનાની શી તારીફ કરવી, હુરમ સાહેબનાં દર્શન કરો તોપણ તેટલુંજ પુણ્ય છે.

અકબર—બરાબર મહારાજા મેરે બહોત હુરમહે વો સબ નેક બખ્ષ ઓર બડી ટેકવાલી ઓર દિલસે પાક હે; સો ઉસકા હેદારસેં મુઝે મક્કા ઓર કરબલા જાકે હજસરીફકી જરૂર નહીં હે કયું ?

લક્ષ્મીદાસ—આપ બાદશાહના જનાનામાં નેક ઓરતનું શું પૂછવું, એતો હોયજી ! !

લવો—(ખીરબલ ને આંખથી ઇશારો કરીને) એતો એવુંજ !

અકબર—કયું ખીરબલ ! મુઝે અબ હજ કરનેકી જરૂર નહીં હે કયું ?

ખીરબલ—હાં ખુદાવીંદ, (મુઠી ખતાવીને) આપકું કાપકે વાસ્તે જરૂર હોવે !

લવો—(બે મુઠી ખતાવીને) ખીલકુલ જરૂર નહીં હે ! !

અકબર—ખીરબલ ! યહ બખનકું કુછ ખરચીદો.

ખીરબલ—બહોત અગ્ગા સરકાર ! ચોખદાર ?

પ્રતિદાર—હુકમ સરકાર ?

ખીરબલ—યહ બખનકી સંજ યહ ચીઠી લેકર જાઓ ઓર હસકું તીજેરીસેં તીનસો અશરશી દીલવાદો.

પ્રતિદાર—બહોત અગ્ગા સરકાર ! જાતા હું. (ખસણીને) ચાલો મહારાજા !

લક્ષ્મીદાસ—ચાલો. (જાય છે.)

બીરબલ—(મુંઠી બતાવીને) ખાવીદ ! એસે નહીં હોના.

ચહીએ, ઓરત જાતકી પક્કી ખાતર જમા નહીં હોતી.

અકબર—(ગુસ્સે ચઢને) અચ્છા તબમેંસે દુરમ મેં બી તું અદેસા રખતાહે કયું ? હસસે તેને મુઝે નામોચી દીહે, મેરી એકબી દુરમ બે દુરમત મંદ હે અંસા તું સાખીત કર, ઓર ને વહ બાત તહકીક નહીં હોમી તો તેરે જાનકી ખુવારી હોમી.

બીરબલ—નામદાર ! વહ બાતકું જરતી હેઝનેમે હાપલ નહીં હે, પીછેસે ખેદ હોગા !

અકબર—શીકર નહીં, સાખીત કર, નહીંતર તુઝે ચોખ્ખા શાસન કરનેમેં આપમી.

બીરબલ—બહોત અચ્છા સરકાર ! તબ મુઝે કુછ મુદત મીલની ચહીએ, કયું કે વહ કામ બડા જોખમી હે.

અકબર—અચ્છા હો માસકી મુદત દેનેમેં આતી હે, અબ મેં જનાનખાનેમેં જાતા હું.

બીરબલ—પધારીએ સરકાર ! (બાદશાહ જાય છે સારે સહિઃ હમા શાય છે અને ગમા પછી બેસેછે.)

હવો—બીરબલજી ! સપડાણા કે ?

બીરબલ—તુઝે કયા માલુમ હે ?

હવો—આમાં હાપદો નહીં કાઢો, મારે હજી બાદશાહ પાસેં માફી માગી લેતો ઠીક.

બીરબલ—તું કાપર હે !

હવો—એ બા પંજામાં અગમને નિગમ બધુંએ બધું છું, પણ મોટા સાથે દોઢ ત્રિમા તેની રંહસે ! એ ધરડાનાં વેણુ સાચાં સમજવાંતો !

બીરબલ—પરંતુ અબ તો સાખીત કાપે સિવા છુટકારા નહીં હે !

હવો—સારે બહે મોલ્યું પાળો ને જન્મારો બાળો, પણ એમાંથી ત્રીણું વહ જમ નહીં, પાણી સાતવાંસ જાડા છે !

બીરબલ—તીસરા કયા હો બપગા !

લવો—તે હમણાં કેમ ખબર પડે, નીવડે વખાણ, સાપના
દરમાં હાથ, તે બચાવે ત્રિલોકનો નાથ, તો બચીએ નહીંતર
આપણે તો માખતરું આવ્યું !

બીરબલ—ડરના નહીં, હિંમતસેં સખ કુછ હોતા હે; અખ
મેં યહ બાતકી તજવીજ મેં રહતા હું, એર તુએમી મેરી મદદમે
રહના.

લવો—બહુ સારું, આપણે તો જીવતાના જનૈયા હીએ,
અને વાલાકા બોલબાલા, એર જાને વાલાકા મું કાલા ! (એમ
કહી નાશી જાયછે)

બીરબલ—(સ્વગત) યહ દેવાનકું કુછ ચમ નહીં હે, અચ્છા
અખ કુછ શુગિત કરકે બાહ્યાહકું યહુ બાત બતાદેવે તો સલામતી
હોગી. (એમ વિચારમાં પડી ત્યાંથી જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—પહાડસિંહતું ઘર

પાત્ર.

વિમળમતિ, પહાડસિંહ, વિજયસિંહ.

વિમળમતિ—હા એમજ, હાજાજી જ્યારે એટલા યરવીર છે.
ત્યારે પરાધીનપણું કેમ વેડે છે ?

પહાડસિંહ—મિયા ! મારો મિત્ર સમય વિચારી તામે રહેલ
છે, નહીંતર એના પૂર્વજોએ તો જે મહાન પરાક્રમો કર્યાં છે, તે
હતિહાસોમાં કાઢથી જાળવ્યા નથી.

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ ! તમે હાડાજી સાથે મિત્રતા બરાબર સાચવોછો એવું મારા જોવામાં આવે છે કેમકે—

ગીતી

હેતા લેતા પ્રીતે, શુભ વાત નિજ સહ પ્રગટ કરતા,
ભોજન હેતા લેતા, મિત્ર ધર્મે શુભ ચોખ્ખજ આચરતા;
દોષ પરસ્પર લાંકી, ગૂણ સુનોને દ્રશ્યમાન કરતા,
હીતનો મારગ હેતે, દરજાવીને પ્રેમ હૃદય ભરતા.

પદ્માસિંહ—હા ખારી ! મિત્ર ધર્મની એટલાં વાનાથી હૃદ આવી રહેતી નથી !

વિમળમતિ—સારે તેથી વિશેષ પછી શું થતું હશે ?

પદ્માસિંહ—પ્રિયા !

ગીતી.

પુરુષારથ ચારેતું, સ્યુજ શરીર આ સાધન કેવાયે;
તુચ્છ ગણીને તેને, મિત્ર દુઃખમાં તે અરપણુ થાયે;
નથી દેહ તે સમયે, વિશેષ કિંમતની તેના મનને;
મિત્ર દુઃખમાં અરપણુ, કરતાં અટકાવે નહીં તે તનને.

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ ! એવા મિત્રનો આ વિશ્વમાં વિરલા હશે !

પદ્માસિંહ—તો અમારી મિત્રાઈ પણ તેવીજ જાણુવી.

વિમળમતિ— ખાલીની છંદ.

અમર અજર તોએ મિત્ર કાર્તિ થવાની,
નશ્વર દુઃખી દેહી સ્વામી નિષે જવાની;
નકિ નકિ નકિ એતો નાથ રીતી સુ રાખો,
અનુપમ ખુબી એની આપ પ્રીતેજ ચાખો.

પદ્માસિંહ—પ્રિયા ! મિત્ર ધર્મનું પુસ્તક તમારી સખીએ તમને ભેટ હાખલ મોકલ્યું છે, એવું તમે કહેતાં હતાં તે ક્યાં છે !

વિમળમતિ—તે સોનેરી અક્ષરથી આપને મારે તૈયાર કરાવુંજી, હવે એકાદ રાજમાં લખાઈ રહેશે એટલે આપના ચરણ કમળમાં સર્ક હાજર કરીશ; પણ પ્રાણનાથ ! આપણા પ્રિય પુત્ર વિજ-

યસિંહે અમ્માસ તો હીક કર્યો જણાય છે, મેં કેટલાક પ્રશ્ન કર્યા તેનો તેણે સતોષકારક ઉત્તર આપ્યો.

પહાડસિંહ—હા ! એમાં સ્વદેશાભિમાનનો જુરસો સારો જણાય છે, મુને લાગે છે કે તે આગળ જતાં વીરની પકિતમાનિક્વશે.

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ ! એ તમારી તાલીમનું ફળ છે.

પહાડસિંહ—હા ! એ બધા નીતિ ગુણના અંકુર ઉત્પન્ન થયા, એ મારા હમેશના ઉપદેશો એમાં શક નહીં.

વિમળમતિ—પ્રિય ! કોય ન કરો તો કહું.

પહાડસિંહ—સુખેથી કહો શું છે ?

વિમળમતિ—બાળકોની તાલીમનો વિશેષ આધાર અમારા પર રહે છે.

વસંતતિલકા છંદ

સાચી રતી શિશુ તણી અમમાં રહે છે,
પીતા થકી જનુનીને વધુ એ ચહે છે;
બોલો કરે અસર તેહમાં જે અમારા,
તેવા નકી નહીં કરે વચનો તમારા,
નીતી અનીત જનુની તણી એ પ્રહે છે,
હીસારમાં મન તણી સ્થિતિ ત્યાં રહે છે;
તેમાં હશે જનુનિ જે નિતી બોધ દાતા,
વીરો થશે ધરણિમાં અવધી ગણાતા.

પહાડસિંહ—પણ સાથે અમારો સદુપદેશ અને શિક્ષણ પણું જોઈએજ, બાળપણમાં તમારે સ્વાધીન હોય એ તો દેખીતુંજ છે.

વિમળમતિ—પણ અમે જે સાદાં બોજન પાનની સાથે માનસિક એવું જે નીતિના ઉપદેશનું બોજન ન જમાડીએ તો જરૂર શરીર સારાં પૌષ્ટિક પદાર્થથી પુષ્ટ થાય પણ મન ચડ રહે અને દુષ્ટ વિકારોથી વિકૃતિ પામે તથા સદગુણનો પ્રકાશ ન થાય એ ચોક્કસ સમજાવે.

પહાડસિંહ—એ બધી તમારી ખરી વાત છે, હું અંગીકાર

નેપથ્યમાં—મારાં માત પિતા તો અહીંજ જણાય છે ને શું!

પદ્માસિંહ—વિજયસિંહ આજે ક્યાં રોકાયો હતો !

વિજયસિંહ—(પ્રવેશ કરીને) પૂજ્ય પિતાજી ! પ્રજ્ઞામ કરું છું.

પદ્માસિંહ—સંકારતાંજ આવ્યો, (તે બેઠા પછી) કેમ બેઠા !

બોલો તમે આટલા રોજ બધીને શું શિક્ષણ લીધું ? સંસારમાં કેવી રીતે વર્તવું ?

વિજયસિંહ—પિતાજી ! પ્રથમ તો આપની તથા મારાં માતુ-
શ્રીની સેવા હજાર કામ પડતાં મૂકી અનન્ય જાવશી કરવી, એ
સર્વોત્તમ તાત્પર્યમે' મદદજી કર્યો છે, બીજું એ કે આ સંકારમાં સ-
દાચરણથી ચાલવું, અનીતિ અન્યાયથી દૂર રહેવું, સ્વપ્ને પણ
અસલ જાવણ કરવા ઇચ્છા ન રાખવી, અયોગ્ય રીતે દ્રવ્ય સંભર
કરવા દ્રષ્ટિ ન કરવી, પરદારાને માતાવત્ સમજવી, એક નિજાથી
હંમેશ ઇશ્વરનું સ્મરણ નિયમિત રીતે કરવું, કોઈ પ્રાણીને દુઃખ ન
દેવું, સ્વદેશાભિમાન, સસ ધર્માભિમાનનો કદી ત્યાગ ન કરવો, ઉ-
દ્ધેશી, આશ્રી અને ધૈર્યવાન થવું, કદી સાદસ કામ ન કરવું,
પોતાના પુરુષાર્થથી કમાઈ આવું ને ગમે તેવું સંકટ આવે તોપણ
સદાચરણ કે નીતિ વિરહ પગલું ન ભરવું તથા ધૈર્ય રાખવું.

પદ્માસિંહ—(બી સામું જોઈને) શું ! મારું અંતઃકરણ
આ સાંભળી પ્રસન્ન થાય છે !

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ ! માળાપોને આથી અધિક સંતોષ
બીજો કયો હતો ! સદ્ગુણી પુત્રના કમળ વદનથી નીતિ વચનની
અખંડ ધારા નીકળતી આપણે જોઈએ, એ સંતોષ આગળ બીજું
કયું સુખ દુલનામાં આવી શકે છે !

પદ્માસિંહ—જસ જન, પ્રિય! એથી હદ આવી રહી !

વિજયસિંહ—પિતાજી ! જયપુર જોધપુરના મહારાજા આજે
આવ્યા, ત્યારે ચાંપરાજ પણ આજે આવવા જોઈએ.

પદ્માસિંહ—હા, એમની મુદત પણ આજ કાલ પૂરી થાય છે.

સિપાહી—(પ્રવેશ કરીને) સરકાર! ચાંપરાજ જુદીથી પધાર્યા.

जीरणस साज। आपने छसि वक्त, जडी गहोरपानी ही। यह लुंडीका
आ काम हे। इरमाछये।

जीरणस—जननीजी। ओक जडी खुलमकी जात हे।

जननीजी—(आश्चर्य सह) क्याहे। मेरे मासीक ?

जीरणस—ऊस सुमेमे तेरेपर खुलम गुजरनेकाहे, तु
जधरि पर रहेम होनेके लीये मे आमाहुं; जीजी हातमाने तेरी जात
आदसाहुं गहोर कीहे के जननीजी जनानेमे बार सा देतीहे.

जननीजी—मेरे सरकार। मे अप्प कण जनानेका काम कर-
तीहुं। मे तो जधरिसें धरं पैकीहुं, ओर जीजी हातमा पाक दामनहे
वे मे जनतीहुं।

जीरणस—वे जात आप तेसी होवे। मगर तेरेकुऊस सु जे।
मे अधिपर जीकाके सारा गांठिमे शीरा कर देस निकाल करनेका हुकम
हुवाहे। तेरी जे छनित होनेसें गहोत दीसगीरहुं।

जननीजी—मेरे छदा। आपकी लुंडीपर रहेम कीछये।

जीरणस—ओक जातहे (जीजी हातमानी बात जननीजीने
भोदेथी निकजेली जेछने.) जीजी हातमाकी नापाकी छसि तरहेसे
आदसाहुं रीसन हो। नवे तो ते-। जयाव होसकताहे.

जननीजी—वे मेरा कामहे, नापाकी छसिमेहे। ओर सज
जनाने पाकहे, वे हातमा जडी पाक होतीहे, सेकीन ओक बार
उने रप्पा हे छसकुं ओतका लीजास पहीनाके सोंड़ी जनाछ हे
छसकुं होजमे दमाम करवानेसें पछा खुल जयगा.

जीरणस—तजतो अच्छा। यहजातकी मे तालासमे रहुंगा.

जननीजी—हस करके मारे मेने नोकरी छोडदी, लुंडी
राजीयाने यह दरामी लमाछ हे। छसकुं हम देनेसें सज मालुम
हो जयगा.

जीरणस—अच्छा जननीजी। अप्प मे सज जातकी तालास
करता हुं.

ઓર તેરા અચ્છી તરેહસેં બચાવ કરૂંમા ફિકર મત રખના. અખ મેં રૂપસત ચાહતા હું.

જનબીબી—પધારીયે સરકાર.

બોરબલ—(ચાલતાં ચાલતાં) અખ સખ બાતબી મીઝ ગહ; કલ ફજરમેં જાકર બાદશાહકું સખ બાત દીખલા દેની, અખ બે ફિકર હોકર ઘરં ચલે જાવે.

(નીકળી જાય છે.)

—ૐૐૐૐૐૐ—

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—હિહ્દીને પાવર એક ચોમાના.

પાત્ર—ચાંપરાજ ને પહાડસિંહ.

ચાંપરાજ—કેમ મિત્ર, ગયા છ માસમાં નવીન શું બન્યું છે ? તમારા પત્ની બધી હકીકત તો સમજવામાં આવી છે, પણ તેમિવાય કોઈ વિશેષ બતાવ બન્યો હોય તો કહેશો ?

પહાડસિંહ—મિત્ર, અકબર બાદશાહના રાજ્યમાં નવા બતાવ બનવાનો સુમાર નથી, હમણાંજ બાદશાહ ઉપર તમારા ટેકી રાણા તરફથી એક પત્ર આવ્યો હતો, તેમાં પ્રતાપસિંહે આજ સુધી અડગ રહી અતે તાબે થવા આજીજ કરી છે.

ચાંપરાજ—(આવેશમાં) હું નથી ધારતો કે એ વાત સ્વપ્ને પણ કદી સાચી હોય ! સીસે-દીયાના શિર આગલ છે ત્યાં સુધી તો એ તાબે નહીં થાય !

પહાડસિંહ—જેમ તમે કહો છો તેમ તેમના મિત્ર પૃથુરાજે પણ કહ્યું. ને ખાનખાનાનો પણ એજ અભિપ્રાય પડ્યો કે હમીર વંશી હીરો પ્રતાપ જીવનાં તો એ કદી શિર ખુકાવશે નહીં. પૃથુરાજે એ બાબતનો ખુલાસો મંગાવ્યો છે. આવે તે ખરો !

ચાંપરાજ—એ કોઈએ પ્રપંચથી ફતિમ કામગી લખ્યો હશે ! એમાં શક નથી !

પહાડસિંહ—(મિત્રની ટેક જોવા) મિત્ર, તમે બાદશાહના કુળમાં કન્યા દેવા સંબંધી અને સાંઘે ખાનખાનાદિક વ્યવહાર ન

રાખવા જે ટેક રાખી છે, તે કદી બાદશાહ આમદથી મૂકાવે તો મૂકે કે નહીં ?

ચાંપરાજી—મિત્ર, ખરું કહું તો એમ છે કે અમે બાદશાહના પ્રીતિ ભાવથી અને રાજનાંતિના ધીરણુપર દ્રષ્ટિ રાખી આંહી એમની હજૂરમાં રહ્યા છીએ, પણ કુળની લાજ કદી વેચી મ્હેન્ટનું અન્ન ગ્રહણ ન કરીએ, અનાદિકાળથી ચક્રવર્તિ રાજાઓને આધીન બીજા રાજાઓ રહેતા આવ્યા છે પણ તેની સાથેનો સંબંધ હદમાં હોય છે; માટે તેથી કાંઈ જાતનું લાંછન નથી આપણે મૂલક થોડો હોય, સંપત્તિ બળ થોડું હોય, તો દેશકાળ વસ્તુને અનુસરી રાજનીતિ પ્રમાણે બલીદેને આધીન થવું પડે, પણ જેવું ને જોધપૂરની માફક વટલીએ નહીં; કે દીકરી પણ આપીએ નહીં.

પહાડસિંહ—મુગસોને રસ્તો તો એ બે રાજવાળાએ કાઢી દીધો એમ હું જાણું છું.

ચાંપરાજી—તેમાંજ અમારા પ્રતાપે તેમની સાથે બોજન વ્યવહાર બંધ કર્યો છે.

પહાડસિંહ—મિત્ર, આજકાલ વળી એક બારે સવાલ ઉઠ્યો છે.

ચાંપરાજી—એ શું છે ?

પહાડસિંહ—વાત પૂરી જાહેરમાં નથી આવી, બાદશાહ ને બીરબલ વચ્ચે એ બાબતની ચર્ચા થયા કરે છે, પતિવ્રતા સ્ત્રી વિશેનો સવાલ છે, કચેરીમાં એ વાત આવવાની છે, એમ ખબર મળ્યા છે.

ચાંપરાજી—કચેરીનો સમય થયો છે, માટે ચાલો ત્યાં જાણુશું (એમ કહી બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—બીરબલનું ઘર.

પાત્ર.

બીરબલ ને લવો.

બીરબલ—(સ્વગત) આહાહા ! ! મેનેલી કેસી મૂલકીકે

બાદશાહસે કુળતકી ! બાદશાહકું તો હોડ મારીક સમઝાદીયા મગર,
ઇસમેસે તો ઓર કૌતુક નજર પડા.

સવો—(પ્રવેશ કરીને) શું વિચારમાં પડ્યા છે, કાંઈ નવા જુની છે ?

બીરબક્ષ—નહ ઓર જુ ની તો તેરી પાસહે, ક્યું કે વો તેરા કામ હે.

સવો—પણ જમણે દાચ લમણે હર્ષનમણે વિચારે ઉદ્યાઓ તેથી પૂછતું પડ્યું, આંડીધુંટી હોય તો કહી દેજો; તમે તો બીરબક્ષ એક અક્ષતને માટેજ પંકાઓછો. પણ આ બે અક્ષતું કામ હોયતો મુને કહેજો, હું જાણું છું કે પેલા બાહુલુમાંથી જાળ હડી હશે !

બીરબક્ષ—ખરેખર એસા કુવાહે, વો કિન કરત કુધથી ઉસકી તો તુમે માલુમ હે ?

સવો—તે ખચર કેમ ન હોય, એકકું સજમડતો મેંજ એસાડ્યું હતું. નહીંતર તો વાત ગઈતી, કાચીમાંથી પાકી આ બંદા એ કરી ! પણ પછી તમે શું કર્યું ?

બીરબક્ષ—એ કીવાસો કીયા, દેખ એક જનાનખાનેકી જમ્હૂર ગાલીકું કુસકુસાકે સગ જન લીયા ઓર બાદશાહકી એક દુરમકી નેકી બતલાઈ અસકેલીએસગ જનાનેમે, અંદેશા ઉત્પન્ન કુવા હે, મગર ઇસમેસે એક નવા તમાશા પ્રગટ કુવાહે વો બડા એખમકારી હે.

સવો—હ શું વળી ! માઈ તમાઈ નામતો લેવાણું નથી ના, હોય તો કહી દેજો, આગળથી સિંદલડીય પહોંચી જઈએ.

બીરબક્ષ—અપની દોતુંકી નીતિમે કબી અંદેશા ઉત્પન્ન હોવેજ નહીં.

સવો—હા હા, રાજા ને પાદશાહ ! ભાઈ ! કાનના કાચા હોય, વહેમનો તપાસ કરે નહોં, ને કુળ નિકંદન કરી નાખે ! માટે આપણે તો બાગીએ વળી સાચા ઠરશું તો દર્જન દેશું, નહીંતર દુરથી સદેશા મોકલશું, પ્રથમથીજ હદ છેડવી સારી, 'બોલો બીરબક્ષ સાદેજ ! મુઝ પછી કાંઈ બારી !

ખીરબલ—વહતો તું કહેતા હો ! મગર જદાંપનાહતો એસા કહેતો હો કે કીસ્કી આત નેકીવાલી મતલબ પતિવતા હો, વો જહીર કચેરીમેં મુકરર કરનાં, એર અપને દિલમેં તો સિદ્દાંત હો કે જો આમ શીતલ હોવે, ચંદ્રમા દહન કરે વૈસા હોવે, એર સમુદ્ર સ્વાદિષ્ટ એર મધુર હોવે, તો બીકું સતીપણા પ્રાપ્ત હોવે.

લવો—ગુરસે ચાશોમાં હો, કોઈ દુનિયામાં નહીં તારે તમારા ધરમાં—

ખીરબલ—મડમડસે કયા ખાત કરતા હો, સ્પષ્ટ ખોલ દે ! અપને ધરકીની ખાતર જમા ખરાબર નહીં !

લવો—તારે ઈ બીકું તો ખદો ઝડપરી. અમારો બે માણસનો સ્નેહ એવો છે કે એવું જોકું ચલું નથી ને ચલાવું પણ નથી !

ખીરબલ—બેવકુફ મારા જમગા, તેરી એરતસેં આખર તક ટક નહીં રહેમી.

લવો—ટક ન રહે તો એકમેક થઈ જાય ! પછી જાતખાત થાય જુવે ! ખીરબલજી હવે તો સાત પેઢીની આખર જવા બેઠી હો !!

ખીરબલ—તેરી કયા ખાત મગર ધધિર તો ધોલેમેં ધુલા અપને પ્રથમસેં દિલ મીલાકે સાદીકાહોવે તો કીસ્કી મગદુર નહીં, લેકીન અખિતો ધરમેં ખાલી સીવા ખાત નહીં હોતી.

લવો—તો હવે હું પણ સામેસાચું કહું છું કે મારે માથે તો જોડાની પીટ પડેછે, કહોતો ટાલ દેખાડું, બાકી તો સજામાં આખર જળજીએ છીએ, નહીં તો ધેરતો તણુ ટકાના છીએ !

ખીરબલ—સખ જમે એસાઈ હો. જળસેં સ્વયંવરકા ચાલ નાખુદ દુવા, એર બાલલમકા રીવાજ નીકલા, તમસેં આધા જીવતર તો ખરાબ હો ચૂકા.

લવો—અરધું કેમ આણું કહોને ! પછી છેવટ શું ધારું !

ખીરબલ—કચેરીમેં હોવે સો સચા ! કેન માર્કકા પુત બીડા ઝડપેગા ! કેન લાખ ટોકી લુંટામગા.

લવો—ભાઈ લોહી લકજરી ઈ જાનું નહીં રહે. પણ આપણે તો આજ કચેરીમાં નહીં આવીએ.

બીરબલ—નહીં નહીં, બેસકે આના.

લવો—હીક ત્યારે તમે કહેાએ તો આવીશ.

બીરબલ—અચ્છ તમ અબ કચેરીકા સમય હુવાહે વારતે જાનેકી તૈયારી કરના ચાહીએ.

લવો—હીક, હું પણ મારી એરતની સલાહ લઈને આવું છું, કેમકે પૂજ્યા વગર બોકું ઝડપું તો માર્યો જાઈ.

બીરબલ—બીચારકે કરનાં.

લવો—એમાંકહેવું પડે તેમ છે નહીં, બધું બીખીને સીખ્યો છું.

બીરબલ—ચલો અબ સતાખીસેં જાવે.

(જાને નીકળી જાય છે.)

—૨૨૨—

પ્રવેશ ૬ ફો.

સ્થળ—કચેરી.

પાત્ર.

અકબર, બીરબલ, લવો, ચાંપરાજ, રોરબેક, લાલખાં
કમાલખાં ખાનખાનાન, રોડરમલ પૃથુરાજ.

માનસિંહ, બંગકવિ, ચોપદાર.

ચોપદાર—રોજનાઈ શામ. હોમઈ, તમામ, અમર મુખતી જલતી મુદામ, મંત્રી મુત્સદી ખાસે દીવાન, હુકમ મુલકમેં તુમારા તમામ, રોજનીશાન દોલત મુદામ, ખાસત ખર હોકે મહમદ આસેકું સલામ, ધલાહી ખેર, ઉમર દોલતખદા, બોલખાલા, ચડતી દોલત જહાંપનાહ અકબરશાહ મહેરખાન નીગાહ રખીએ.

(બાદશાહ સિંહાસન ઉપર બેસે છે, ત્યારે બીરબલ વિગેરે સજામ કરે છે, ત્યારે તેમનાં નામ લઈ ચોપદાર અનુક્રમે જડી પોકારે છે પછી સૈના બેઠા પછી.)

અદખસેં તફાવતસે અપને અપને મામુલ દસ્તુરસેં બેઠીયે. ચાંદની રાતકા ચંદ નિકળા હે, સારાં, અંધેરે મુલકમેં ખડા હે મશાલચી પ્યારા, હુવે સાહેબુકે ડેરે, બારે કાશમેં ફેરે, રેશમકી કનાત અખમલકે ડેરે, સુનેકી કુશી રપેકા પોત, જ્યોતકી પ્રકાશ, લઈમીકા બાસ, મસાલચી ચોપદાર ખડે હજૂરમેં નીગાહ રખીએ મહેરખાન.

અકબર—ખીરખલ, દાઉદકી સામને જો લશ્કર બેળ્યા. ઉસકા આખીર ક્યા હાલ હે ?

ખીરખલ—જહાં પનાહ, ઉને દાઉદકું મારકર બંગાલા સર-કીયા હે, ઝોર ગુજરાતમે મુજદરશાહને બાંડ મચાયા, ઉસકુંબી-વહાસે નીકાલકે કાઠીઆવાડમે હકાલદીયા હે.

અકબર—ખીરખલ, ઇસ બરસમે આમદાની કમતી બહોત આઈ ?

ખીરખલ—ખુદાવીદ, સતીકા ધારા બાંધ કરનેકે લીયે હો. જાનર આદમીકું ફાજલ પમાર દેના પડતા હે; ઝોર હિંદુ-યાત્રાળુ પર કર બેનેમે આતાયા વો મોકુદ કીયા ઝોર જાલુઆ બેરા માફ કીયા, ઇસ બાબતુકે લીયે કમતી આઈ. મગર નામદા કી ઇસ સખાવતીસે મુઝલરાજ આફતાબકા પ્રકાશ સારા બરતખંડ મેં હો ગયા હે;

અકબર—ખીરખલ ! ઇસ સાલમે આમદાનીકી સીલક ખર્ચકી ક્યા તપસીલ હે ?

ખીરખલ—જહાં પનાહકું રોશન હૈ કે ઉસમેસે રાજખર્ચે ઝોર બિબ્બ બિએરે ખર્ચે બાદ કરકે સબ સીલક રૈયત હિતકે મકાન બાંધેનેમે ઝોર અન્ધ બાપાકે પુસ્તકુંકા અપની બાષામે તરજુમા કરાનેમે, ધર્મોપદેશકું ખુલાવેનેમે, સંસ્કૃત પુસ્તકકે સોધનમે ઝોર સબ એસી બવસ્થામે ખર્ચ કરનેકી તપસીલ હુકમ માફીક તૈયાર કી હે ઝોર સબ ખાતેમે આઈન અકબરી માફક વહીવટ હોખલ હો ગયા હે.

અકબર—અપને સબ અમીરકી લકકીકું પદને વારતે બદાબસ્ત કરનેકા તુઝે કહાયા, સો કિયા હેકે નહિ ?

ખીરખલ—ખુદાવીદ, એક દિન આપ હજુર ખુલવાકે તીલાશ કીજીએ, વો બડે બડે કીતાબ કુરાન મએસેં પડતે હે.

અકબર—અરજા, તબ એકાદન ખુલવાસમેં.

ચોપદાર—(ગંગકવિ આવે છે અને બાદશાહને સલામ કરે છે, ત્યારે) ગંગકવિકી સલામપે નીમહ રખીયે, મહેસ્તાન, નીમહ રખીયે.

અકબર—આપે, કવિરાજ બંદીયે

અંમકવિ—(સત્રામ લીધા પછી ઉભાં ઉભાં.)

કવિત.

હીરા માનીક મોતી, જવાહીર પોખરાજ,
તખ્તપેં બેઠે હમામ ઇંદ્રહુકો આપ્યો હે;
આહું પેદાર જહાંપનાહ, નેક ન્યાયી ચલત રાહ,
બડે બીદવાન ચર્ચા કરે જખાન્યો હે;
ફૂંડાનકો પાર લીનો, બેદનકો સાર ચીનો,
બૈબલ સીદાંત કીનો, પાર યુ પીઝાન્યો હે;
અકબર સાહ, બાદશાહું કે બાદશાહબડે,
મુગલ સિર તાજ ગંગ જુગમે એક જાન્યો હે-
અટકમે કટક બેજ્યો, કાબુલકું કબ્જ કીનો,
ઉઝબેગકું ઉઝાપ્યો, ધીરતામે ચૂક્યો હે,
બંગાલ બેઠી ફુલાઈ, કરમીર કીની સવાઈ,
મુગરાત લીની સગાઈ, તવાંરીબે લખ્યો હે;
અમ્મદકો નમ લીનો, ચાંદબીબી માગ દીનો,
ખાનદેશ ખંડનીમે, મુગલ નામ નાખ્યો હે;
કહે ગંગ અકબર શાહનકે શાહ ચસા,
આપ શાને કોન દેશ બાકી અગ રખ્યો હે,
મારવાડ માન ચૂક્યો, બચ હુવો બીકાનેર,
અંબર સસમ્મ સગ દાર આપ બડે હે;
જેપૂર મર્ચાઈ ચૂકી, હુવે શાહકે સંબંધી,
છુંદી કોટા નોકરીમે, તખ્ત પાસ બડે હે;
બડે બડે રાજગંસી, લડબેકી બાત ઊડી,
હાથું બેડી ચર્ન આપે શાહ સખસે બડે હે;
કહે ગંગ દીલીશાહ, બાદશાહું કે બાદશાહ,
મુગલકે આફ તાબ પામ સગ પડે હે.

(એટલું કહી બેસે છે.)

અકબર—(બહુ પ્રસન્ન થઈને) કવિરાજ, આપકું કયાં ચડ્યો,
આપકી જે તારીફ કરે સો કમ હે,

ગાંગકવિ—નામદાર બાદશાહ સલામત રહે, હમારે દુસરા કયા ચક્રયો હમારે તો જેસે:—

કવિત

હાથી ચાહે સાલ બનું, સાપ ચાહે માથે મની;
પાનીકો પ્રવાહ ચાહે, જેસેં બેઠી પાનડી;
સંજોગની રેન ચાહે, જોગી જેસેં જોગ ચાહે,
આતુર નાદન ચાહે, જેસેં પ્રીત પ્રાનકી;
ચંદ્રી ચકોર ચાહે, ચાતક જ્યુ રવાંતી ચાહે,
ચકવા ચકવી ચાહે, જેસેં બેઠ બાનકી;
દંસ ચાહે માનસર, મોર ચાહે મેઘ ઝર,
ગંગ ચાહે નજર તેસેં, સુલેમ સુલતાનકી.

અકબર—કવિરાજ, હમારી નજરસેં બડા ફાયદા તુમકું કયા હે, હમ કુછ બડે ચકવતિ રાજ નહીં હે.

ગાંગકવિ—જહાંપનાહ નામદારકી દુવાઇમે કોનદેશ તાબે કરના બાકી અબ રહાહે!

કવિત

જેતકે બીલાયતકો એક હમરાવ પાકો,
તેતીતકો મંદુ નીજ ગાઇ કુર ખેત હે;
કહે કવિ ગંગ ઘર આગનકો જેસો લેખો,
એસેહી સમુદ્ર સાતું બપે સરા સેતહે;
એતી જૂમી કબલાઇ, કોન પાદશા લહી,
જેતી મહ અકબર લીની અર સેતહે;
મેરે જાને આપું વીધી, આસ માન તોરી તોરી,
જેરી જેરી જમી બી જલાંલદીકું દેતહે.
સૌંદ વાધ દેવદાને, દેવત દુહાઈ માને,
ચાપે ધીર ચાને, રતનાગરકે રેતહે;
ગંગ કહે જહાલયું, દીનકર દીને કર,
તહીં યુકે જેરી કર જેરી કર દેતહે;
લીખેં તે ન જમી કહું, બીલાયત એસી કાઠિ,

हथ्य आवे मादा गहकुं गीरीज समेतहे;
सातुं द्वीप जस कीये, अकण्ठर साह अण,
सपनेहुं आपनेही लीये दस लेतहे.

छंद छंदविजयनी ब्याज.

जे न गडी रूप मान के कायर,
जे न प्रसेहुके सागर आंभी;
जे न लही कवि गंग पुरख,
शेष के शीप कंचेहुन कांभी.
जे न लछ अरजुन सुधीष्टर,
जे पृथुके रथ यक न आंभी;
जामनके पद ते खुं जयी मही,
सो महीमान महीपति मांभी.

अकण्ठर—कयुं पृथुराज, तुमने प्रतापराज्याकुं जे अहवाल
लीजहे जेजहे उत्तका जराज कुछ आया के नहीं ?

पृथुराज—जहांपनाक, वो जन ब्याज राजमे आ जाला,
भगर आपकुं जे आगेसें कह दीया हे उसु भारीक हकीकत सम-
जनां, प्रताप कभी ताने होनेवाला नहीं.

मानसिंह—(जाहसाह प्रति) नामदार, अण आभीरकी
जेक यदाधिका कामहे उसके हाड सण नरम हो गये हे, लेकिन
सरमके भारे हथीमार छेडनी नहीं.

यांपराज—मानसिंह, तानुजी हे ! के तुम जेसी जात
हरदम करतेहे, केसरी छंदगानी तखक तयु लससु नहीं करता, वो
जेसक समजना.

अकण्ठर—भीरणव, जण जेसी जात आनीहेके छसमें क्ष-
त्रीजी कुछ नामोशी होवे तण यांपराजहाडेका भयभ शीरजताहे !

जानजानान—पुर्वीह, जेसा प्रतापराज्या तेसा हाडा हे !
(पासे गंगकवि जेडा छे तेने) कयुं गंगकवि ?

गंगकवि—नामदार, वो हाडा केसेहे !

कवित.

असल अजमेर गादी, अहुआनकी अनाही,
प्रताप ज्युं टेकी शरो, राना जेसो रावहे;
हुमायुं दादोका दोर, तोडयो प्रौढ पोरजने,
हीनो रत्न भोर कील्लो, मुग्ध हरीयावसे;
अहुदमी सही जीजे, जुंहीकाट राजकीनो,
हंको हीनो देश मांहे, इमाभर दावसें;
कहे गंग दिव्दीपनि, द्वारावती हीरा हाडा.
मुगल आदशाहुंको जडा उभराव हे.

टोडरमल—(आदशाह प्रति) जहांपनाह, अराप्पर गंगकविने

हाडाके वंशके अहवाल सुनाया, अपना रत्न भोर किला हाडाने
सीवाया । मगर वो क्षत्री जडे दानशमंद, आपकी महेरानीसे सदा
हाजर हे.

आनआनान—जहनीवाज, जुंहीकाटामेनी राजनीति अगधी
अलती हे.

टोडरमल—जुदावीह, जेसे अपने सभ आर्धन अकपरीके
कानुन जाधि गये हे; छस तरहसे छेनेनी छसके शास्त्र मनुस्मृति
माश्रीक सभ धारन दाखल कीया हे.

अकपपर—(जीरमल प्रति) अगल,अज वो जात जहीर करो ?

जीरमल—जहोत अगल जुदावीह, (ओम कही सभासदो
प्रति) अय सभासदो शयो राज जहांपनाह जुंजे ओक जात पूछते
हे, छसका भकसह कीयाहे वो माखुम नहीं मगर आज यह सभ
कयेरीके खोजोकुं नामदारका नेक इरमानसें ओक जात पूछनेमें
आती हे, छसका अपनी पछी जातरजमां माश्रीक खुवाज करनां,
ऐसा दुखुरका दुकम हे.

अकपपर—जीरमल, तपसीववार जहीर करो ।

जीरमल—सुनो सभ कयेरीमें जैहनेवाले रजपूत, व सीक
अभीर उभराव, जहांपनाहका दुकम हेके छसके घरमें अपनी
ओरत अपना आर्वाहसे नेकजुत मतलज छसकुं संस्कृतमें पति-

જતા બોલતેહે એસી હોવે, ઓર અપને દિલમે હિસડી ખાતર જમા
હોવે, હિને ખડા હોકર વેસા જલ્દીર કરનાં કયું કે વો જનનેડી
પાદશાહ સલામતકી મરજીહે; દિલમે એસા કર મત રખનાંકે મુઝલ
શિરતાજીકે સામને હમ જવાબ કેસે કરે, બેલાસક ખડા હોકર બોલનાં.

અકબરશાહ—ખીરખલ, તુમ તુમારે ધરકી ખાત પ્રથમ બોલોદ
લવો—ગરીબપરવર, ખીરખલ સાહેબતું તો ઠીક છે, પણ
બાહકું તાવે તો પિત્તળ નીકળે ! હું તો એમ સમજું છું.

ખીરખલ—નામદાર, મેં દુશ્મુર કે દુકમકા જવાબ કુછ યોડ
વક્ત પીછે કર્યા.

લવો—ખુદાવીદ ! જવાબમાં પાણી છોડાછે, તાગ આવે
એવું નથી !

ખીરખલ—(એ વાતને પુષ્ટિ આપેછે, ને કેમે કરતાં આ
વાત ઉડી જાય તો ઠીક એમ ધારીને) ખુદાવીદ સમુદ્રકા તાગ
મીલતા હે, મગર સી ચરિતકા તાગ નહીં. મીલતા.

લવો—(વાત મારી ન જાય માટે) જહાંપનાહ ઉંડા
ઉતપાં વિના તે કાંઈ તાગ મળે ! બાંધી મુંઠીતો જસેં માઉ સુધી.

ખીરખલ—હાં, નામદાર વહ લહુવા તાગ લાયગા.

લવો—હા, અમે યાવશું સારે પ્રયત્નિ છેલું નહીં રહે. (સહુ
વિચારમાં પડી જાય છે, સારે ખીરખલ પુક્તિથી વાત કરે છે.)

ખીરખલ—ખુદાવીદ ઓરતોકી સચ્ચી મેકી એક બાદશાહ
કે વહાંહે, દુસરી જગે નહીં

લવો—ખુદાવીદ, ખીરખલ સાહેબ તો હાજીહા બજે છે,
એમ તે કાંઈ હોય ! સોના સાંકળામાં કુડ હોય ને બંડીયન
દીમાં દિલ સાફ હોય, એમે પણ હોય હો !

અકબર—એસા હોવે તો જતા દે.

લવો—(સ્વગત) ધાતુંબ આપજો ઘેર છે, પણ હોડ કર તો હાર,
ને બંધ થાય કચેરીનું બાર. (પ્રકાશ) ખુદાવીદ, વિચારે ચડયો છું.

ખીરખલ—(તેની વાત ઉઘાવવા) નામદાર ઓરતકી ખાત
છોડદો, ગરીબુમે ઓરત બીલકુલ પાક નહીં હોતી.

લવો—અરે આ તે સી વાત કરેછે, મારું તો માયું ફરી જાય છે, તો જ્યાં લક્ષ્મીનાં પગલાં ચયાં, સાંતો કળચુમ ડગલે ડગલે, સાં દુર્યુધ, ત્યાં અનીતિ, હજારમાં એક ઠેકાણે નીતિ, વિદ્યાથી વેર, કુટુંબમાં ઝેર, પુરુષ નહાવત ચોમેર, સ્ત્રીઓનાં મનમાં વેર, એવી એવી કેટલીક કહું કાણી, આતો રામાયણ મંદ્રાણી, અને રાત વીધાણી-પણ કચેરીમાં આ વાત ન પૂછાય તો સારું.

અકબર—(કોઈ જવાબ નથી આપતું ત્યારે) અચ્છા જળ સખ સભાસદ ચુપ ચાપ બેઠેહે, ઝોર જુવાબ નહીં મીસતા, તખ એસા માવના નીકલતા હે કે કોઈ કું બપને દિવસે બપની ઝોરત નેક ઝોર પાકહે, એસી ખાતર જમા નહીં; મુસલમાન ઝોર દિંદુ સીક ઝોર પકાન ઝોર રજપૂત બડે મગફર સખમે એક સરખી રાહ ચલતી હે.

લવો—કયું બીરબલ સાહેબ, તુમારે મહ સખ બાલ ઘોલે હો મયે !

બીરબલ—હાં, સાર્ધ રધ ઝોર સુફેતી ગ્યાર્ધ.

લવો—આ વખત તો સુફેતી ગર્ધ અને સાહી આવી એમ ખોસોને !

ચાંપરાજ—(જુસ્સાએર ઉડીને) જહાંપનાહ, મેરી એક અરજ હે.

લવો—હાં હાં લોહી ઉકળયું ખરું ! આ હોઠોર આપણી સાજ રાખશે

અકબર—ચુપ રહે, એક બાલુ ઠેરકે સુન.

ચાંપરાજ— રાજ.

(જુઓ જુઓ વિષેરે બીટી હામ-એ ચાલ.)

સુણો દિલ્લી તમ પરનાગ, ક્ષત્રી ક્ષત્રક કેમ લેશેરે. રેક.

મારે વેર છે પતિવ્રતા નાગ, ક્ષત્રી.

દીસે શર રહીત સમાજન; ક્ષત્રી.

નથી જોતો હું માર્ધ કરો તન, ક્ષત્રી.

હજુ કરણ અને બીમસેન; ક્ષત્રી.

હજી અર્જુન કૃષ્ણને વેન,	ક્ષત્રી.
હજી પૃથુરાજ ચક્રબાણ;	ક્ષત્રી.
તેની સજીવન જાણે કમાન,	ક્ષત્રી.
હજી અવધ રઘુપતિ બાણ;	ક્ષત્રી.
હજી સત્યાર્જુન નિરવાણ,	ક્ષત્રી.
મારે ઘેર છે શુદ્ધ સતીનાર;	ક્ષત્રી.
જતાં પ્રાણ લગી હું સીપાર;	ક્ષત્રી.
હજી ક્ષત્રી લોહી વધુ માંધ;	ક્ષત્રી.
નસોનસ ઉછળે છે કાંધ;	ક્ષત્રી.
હજી ક્ષત્રીમાંથી સતી નાર; નથી પૃથ્વીમાંથી મધરે	
હોડ કરવા છું તૈયાર.	ક્ષત્રી.

નામદાર, હમ ક્ષત્રીઓમે એસા અધિરા કબી નહીં ચલતા.
અંગકવિ—(આનંદ તથા ચરના આવેશમાં આવી જઇને
બાદશાહ પ્રતિ)

ચાખાશ હે ! ક્ષત્રીવીર ! ચાખાશ હે !!

કવિત

દ્રોપદીંકી દશા સુની દુશાસનપે આયો કેશ,
શપથ કીની બીમસેને તનકું જ્યું તપાયો હે;
જનક બાક સુની જેસે, લજમજનકું આયો કોષ,
ક્ષત્રીમે કલંક સુન્ધો અંતર અકુલાયો હે.
નીતિકો પ્રમાદ પેખી રહે રામચંદ્ર જેસે,
બકુલી કીની પ્રચંડ લક્ષ જ એસો લાયો હે;
કહત હે કવિ મંત્ર, સુનો દિલ્હી પતી મેરે,
હાડા ફૂટે હાડનમે આવેશ એસો આયો હે.

(ચાંપરાજ હાડાપ્રતિ.)

શરીર નમે શીશ નમે નમતહે સારો અંગ,
મનહુકો અંકુર તો એસોને એસોછહે;
મેવાડ કે પ્રતાપ કું માદ કરો દિલ્હી પતિ,
ક્ષત્રી ખુન તખો નહીં કહો એસો કોષ હે;
ચરમરૂ ભરમ કે ચરદ જ્વાની મેં
એડે હે બહોત રાજા ખડા કેસે હોષયે;

શાખાસ હે હાડારાજી છુંદી કોટા પતિ ચરા,
સતી તો સાચી એખ તેરે ધરું સોઈ હે.

(આ વખતે મુગલ અમીરો, સીંખ રાજાઓ તથા બીજા સભા-
સહો ઝાંખા પડી ગયા છે, અને સર્વના મહેરાપર શરમનો દેખાવ
થઈ ગયો છે,)

શેરબેક—(સ્વગત) ઇસકી ઓરત પાક હોગી તો દેખ લજીંગા.

લાલખાં—(શેરબેકના કાનમાં) શેરબેક, અપની મુસલમીનકી
ઉને લાજ લી.

કમાલખાં—(ધીમે લાલખાંને) અપને સખ અમીરો ઈધર
બેઠે હે ઓર યહ રજપુત બે અદબસેં એસા બોલતા હે વો બડી
શરમોઈગીકી બાતહે.

લવો—રાજા બરધરી પશુ હતો તો ક્ષત્રી પશુ મૂઠું છું.
(માલે તમાઓ મારીને) અથપાલ ક્ષત્રી નહોતો હાડાની વાત
સાચી છે.

ચાંપરાજી—તેરી સંગ યહ બાતમેં તકરાર નહોં કરતે, મ-
ગર હમેરી બાતમેં બિચાર કરકે બોલના.

શેરબેક—(ઉભો થઈ) ખુદાવીંદ જહાંપનાહ યહ કયા બાત હે,
હમ શેરબેક મહોબતખાંનકે લડકે કયા હમારીંઓલાહ, કેંસે હમારેજનાને
પાક ! લેકીન હમને ખુદાવીંદ કે સામને ખડા હોકર જુવાબ નહોં
કીયા, ઓર યહ રજપુત મુગલ બાદશાહું કે નોકર ઉને આપકી સા-
મને એસા જવાબ કીયા કે મેરી ઓરત પાક હે, જખ નામદાર;
યહ રજપુત મુગલ બાદશાહકી શહેનશાહતમેં ખડા હોકે એસી હામ
બીડતા હે, તો મેં બાતસેં છુંદી કોટા બાકર ઇસકી ઓરતકી નેકીમેં
ખલલ પહોંચાઉ તખ મેરા નામ શેરબેક સચા, ઉરકે ધરકી રાહ રશમ.
સખ મુજકું માલુમ હે, કમેરીમેં બસ્તી બોલનેકા કુછ ઉપયોગ નહોં.

લવો—હું હું, બઓને માયું એક કોરે મૂકીને આવો.

બાદશાહ—શેરબેક, યહ છુંદીકોટાકા રાજા બડા નેક ટેકવાલા
હે. તું ઇસકી ઈજતપર હુમલા કરતા હે, મગર તેરા કહના જુદા

नीकवेगा तो तेरा शिर कटा जयगा जैसी सरत अवलसें करनेकी जरूर है.

काष्ट—हां जहांपनाह, जैसी सरत करनेकी जड़ी जरूर है, क्युं के चांपराज हाडा जडा दानसमंद ओर आपरभावा है ! कुछ जेसेतेसे नहीं है, ओर शेरभेक जण जैसी काम बीकता है, तण उसकीजी कुछ जरणभीन लेकर मणभुती करनी यहीजे. मुगल पादशाहके राजमें जैसा काम लुभानसें रभनेकी रक्षम नहीं है नामदार ! (शेरभेक प्रति) शेरभेक, जनकी भुवारी होगी जहोत विचार करके कभर कसना, मारा जयगा !

शेरभेक—नामदार, में साजीत करदजें तो यह चांपराजका शिर कटाजवे के नहीं ?

चांपराज—भुदावीद, मेरा शिरतो क्या ! मगर मेरा भुंहीकटाका राजजी सुपरद करनेकुं तैयार हूं, जण वो मेरी ओर-तकी नेकीमें जलस पदुंयके जतवादे तण.

पृथुराज—(पादशाह प्रति.) नामदार यह शेरभेककी कमजारी होगी.

शेरभेक—कमजारी कीसकी होगी उसकीतो आजे माहुम होगी, क्या मगरहीसे जेखतेहो, पादशाह सखामतकी इजलसें यह काम करनेकुं में तैयार हूं. कुछ जकी जात नहीं है. (पादशाह प्रति) कुबुद आपकी तरहसें कुछ भरजीका जहोणस्त होनां यहीजे.

अकबर—अच्छा जेपते है क्या होता है ! जीरभज, उसकुं जे भरजी यहीजे सो देनां.

जीरभज—जहोत अच्छा सरकार.

शेरभेक—भुदावीद जेक दूसरी मेरी जण है.

अकबर—क्या जण है ?

शेरभेक—में जहां तक भुंहीकटा जकर पीछा आजिं वहां तक यह चांपराज हाडाकुं जहोणस्तमें रभना यहीजे, क्युं के जानगी जसुससें वो अपनी ओरतकुं जणर जेजहेवे तो मेरी तककी सण जरणाह हो जवे.

અકબર—અચ્છા એસા બદોબસ્ત કરનેમેં આયગા, મગર તેરેકું એક માસકી મહેતલ દીજતીહે. દરમ્યાનમેં કામ પુરા કરેકે આના.

શેરબેક—બહોત અચ્છા નામદાર, મેં આજ સામકું વહાંસે નીકલુંગા.

અકબર—(ખીરબલ પ્રતિ) ખીરબલ, જહાં તક શેરબેક પીછા આવે વહાં તક ચાંપરાજકું તુમારે વહાં રખના.

ખીરબલ—નામદારકા હુકમ મારીક કરુંગા.

અકબર—ખીરબલ, અબ નીમાજકા વક્ત હુવાહે, ખારતે કચેરી ખરખસ્ત.

ખીરબલ—બહોત અચ્છા સરકાર.

(સૌ જાય છે.)

ચાંપરાજહાડો ને સેનરાણો.

નાટક સત્તાંકિ.

અંક ૩ એ.

સ્થળ—ભુંડીકિડા.

પાત્રવન.

શેરબેક.....અકબરશાહનો એક અમીર.
માલશુ.....એક દુર્યુષ્ટી સ્ત્રી.
આંદમીયાં.....શેરબેકનો સિપાહી.
સોનરાણી.....ચાંપરાજની રાણી.
મુબોધા } .....સોનરાણીની દાસીઓ.
સંમીતભદ્રા }
કુમ્ભા—.....કુમ્ભાને વેચે માલશુ.

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—બુંદીકોટા.

પાત્ર.

શેરબેઠ, માલજી, ચાંદમીયાં.

શેરબેઠ—(બુંદીકોટામાં આવી બધી એક તળવીજ કરી. પણ હોદ્દામાં થાય એવી આચા ન જણાયાથી એક માલજીથી સંતલસ કરી તેને મોકલી છે અને તેની રાહ જોતો વિચાર કરે છે.) મેં ઈધર આયા, તંબુ ડેરા ખડા કીયા, તકલીફની બહોત ઉઠાઈ, મગર જળ માજિમેં ઉસકા મુંબી કીને નહીં દેખાહે, તમ અપની કયા ખીસાતહે ઉસકી નેકીમેં ખલલ પહુંચાવે ? વહ બાત કબી હોને વાલી નહીં ! અળ સર મેરો જરૂર જાયમા મેંબી કેસા બેઅકલ, રજપૂત કે ધરમેં છુસનેકા એસા બે અખતીયાર કામ હાય લીયા, બહોત બેસમજ કી, મગર હોનેદો, કયા હોતાહે દેખતેહે, અબ્બી તક માલનકું બેજહે સો કયું નહીં બાઈ !

માલજી—(પ્રવેશ કરીને ચેતી ચેતી.) ચોપ ! મારા બાપરે ! મારો પમ ભાંગી ગયો ! મારું માયું ફાડી નાખ્યું ! મોત આબ્યું રે ! હાથહાથ !

શેરબેઠ—કયા હુવા પરવસ્ટીમાર, રસ્તેમેં ગીર પડી કે રીતુર કરકે પીછી આઇ ? પાંજિં કેસેં દુટ ગયા ! મેરા કામ કુજ હુવા કે પાંજિજ દુટ ગયા; દસ દળાર સોના મહોર મેં પાંચ પચ્વીસ લક કીકે સળ ગલત !

માલજી—હું શું કરું ! અરે ! મેં જલખલ તો એવું ચલાબ્યું કે જ ચોઠો સૂધી તો બાદમીયોને લાંચલીંચ છાં ફેડીને આલી ગઈ; પણ સાતમી ચોઠીએ એક અધો રાખડાસ કરીને રહે છે, તેણે એવો સખત માર માર્યો કે પરમેશ્વરે જીવતી રાખી છે; નહીં તો અહો સૂધી પહોંચતું કંઈક હતું; હોતો બેચ આંખે અધો. પણ એવો ફુંકિયાર પરીક્ષક, કે કેઈ પણ તેની પાસેથી અબાવ્યું માણસ

અંદર જઈ શકે નહીં, અને કુતો પુરાણી બોલી, જનનામાંથી બાતલ કરેલી, તે મારોતો એકદમ ધીમે સુર પારખી કાઢીને એવો ઘોડો ફેરવ્યો કે માથું ફેાડી નાખ્યું, ને હીચણ બાંગી નાખ્યા. સો વિસામે અહીં સુધી પહોંચીશું, વળી હાકાજ દિલ્હીથી આવે ને શિક્ષા થાય તે જૂદી !

શેરબેક—હવે તક પહુંચી તબ તેને ઉસકા મું કયું દેખણીયા નહીં !

માલણ—મુખ તો મેં આગળ જોયું છે લણીવાર, પણ તેથી તમારો અર્થ સરે નહીંતો ! હવે જો રાણીની મુલાકાત થાવી કંઈક છે ! કેમકે કાલ સુધી તો તે રાણી સૂર્યવું પૂજન પોતાની અમાલીમાં કરતીતી, ને આજથી તો તેણે મહેલની અંદર સૂર્યનો પ્રકાશ લઈ પૂજન કરવા માંડ્યું છે, મારે મીયાં, હવેતો પાછા જાએ.

શેરબેક—તબ તો બેશક ! મેરા સિર મયા ! કયું હો ચૂકા ?

માલણ—મરદ બાદશી આમ કાલર થઈ શું બોલો છો ! બાદશાહથી હોડ કરી આમ આવવું નહોતું !

શેરબેક—કામે તો તેરેસે હુવા નહીં, મગર દામ જે થા સો ખુશીયા ! કુચ હસાજ રહા હોવે તો બોલ !

માલણ—(વિચાર કરી) એક હસાજ છે ખરો, તે બતાવું છું. શીકર ન રાખો !

શેરબેક—બતા તેરા હસાજ, મેતો જાનતા હુંકે સિરતો જાપમા, મગર મહ સબ માલખીલકત તું અવલસેં લે જાપગી, જોર મુઝે જોગી ફકીર કર દેગી, મરૂઆ તો સચ, મગર લકડું વાસ્તે તો કુજ રખું.

માલણ—હું તારં છીનવી નહીં લજિ, મગર હક કરવાની છું, મારું માથું મયા પછી તારું જોમ સમજજો !

શેરબેક—તેરા જોર મેરા દોનુંકા સિર જાપમા હસિસેં ફાવદા કયા ? અચ્છા અબ કયા જુમત ચલાતી હે, વોતો બોલ !

માલણ—તમારા લરકરમાંથી બસેં બાદશી, તથા મારે બેસવાને એક રમ, તમે લાવ્યા છો તે આપો, અને દાસીઓ તો ગામમાંથી રૂખી લાવસિ, તેની તમારે શીકર ન રાખવી, અને ચાંપરાજીની જેસલમેર વાળી ડુંઢ બની અંદર બેશક દાખલ ચકરા.

શેરબેક—(સાંભળી ખુશી થઈને) વાહ ! માંસન બહોત અચ્છી જુમતી નિકાલી ! અરે કીધર મયા ચાંદમીયાં !

ચાંદમીયાં—(પ્રવેશ કરીને) સરકાર ફરમાયે ?

શેરબેક—અપને રથ ને સાથ લાવે હે, વો તૈયાર કરો !

ચાંદમીયાં—કયું સરકાર ફતેહ ! તંજુમેં દાખલ ? (માલજી સામું બેઠને) સુરત તો બડી અચ્છી હે !

શેરબેક—(ઝુરસે થઈને) કમળત, રજપૂત ? રની દાથ કરની સહેલ નહીં હે; થહતો હસકી છુંડી હે !

માલજી—(જરા ઝુરસે થઈને) મીયાં, હું તો છુંડી છું, પણ તમે રથ બેઠો શા માટે લાવ્યા છો !

શેરબેક—વો તો દિલકી દિલમેં, પીછે કહુંગા.

માલજી—નહીં નહીં સામું કહેા ?

શેરબેક—કયા ખાત કહું ! હિસકું તો રથમેં બીઠાકર મેરી જ્યોરત બનવા કે દિલ્લી અપને ધરૂ લે જાનેકીથી, જ્યોર ધિર તો મુંબી દેખને નહીં પાયાં શા પરવર હીયાર ! હમ તો બે ઈજત હો ગયે ! માલન, અખ તો તું જરાખર તંત્ર ચલા તો મેરી ઈજત રહેવે.

માલજી—શીકર નહીં, જાગીશું, પણ બસે આંદમી ને રથ યુપયુપ વાત બહેર ક્યાં વગર લાલ ટેકરી પાસે દાજર રાખો, હું લાં બેળી થઈશ.

શેરબેક—કુછ ફિકર નહીં, યુપયુપ રવાના કર દહીંગા મગર થહ કામ બહોત તાકીદસેં કરનાં, કયુંકે મુઝે ને મહેતબ મીલી હે, હિસમેં જખ થોડા દિન બાકી હે.

માલજી—કાંઈચિંતા નહીં, આ વખત જરૂર ફતેહ કરીને આવીશ.

શેરબેક—અચ્છા તખલ. (માલજી જાય છે) ચાંદમીયાં !

ચાંદમીયાં—(પ્રવેશ કરીને) હુકમ સરકાર ?

શેરબેક—ચલ સગ બદોખસ્ત કરે.

ચાંદમીયાં—ચલો સરકાર.

(બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—સોનરાણીનો મહેલ.

પાત્ર.

સોનરાણી, મુખોષા, સંગીતભદ્રા, દુહાયા.

મુખોષા—અહો ! સુવિલાસિની, કમલ નયની મુગ્ધ રાજ બાળા ! તમારું શરીર દિન પ્રતિદિન કૃષ્ણ થતું જાય છે, મુખની દિવ્ય કાન્તિ, મહા મનોહર નીલોત્પલ કમલ જેવી સુંદર વદન પ્રકાશો બે માસ થયાં વિશેષ ઉદાસી ખાતણું કરીએ એ શું ?

સોનરાણી—દાસી ! તું જણે છે કે એ સર્વતું કારણ પ્રાણુ-પતિનો વિયોગ છે, જ્યારે જ્યારે પ્રાણુનાથ દિલ્હી પધારે છે, ત્યારે ત્યારે મારી આ દશા થાય છે, તે ક્યાં તુરંતી અજ્ઞાણી છે. તેમ હવે ઉત્તરોત્તર આવ્યા દિવસ જવા કહિયું છે; (પાદ આવ્યાથી ને બોજનનો વખત મોડો થવાથી.) કેમ હજી સંગીતભદ્રાએ રસોઈ તૈયાર કરી નથી ? (મુખોષા તેની તજવીજ કરવા જાય છે તેવામાં સંગીતભદ્રા આવે છે.)

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ, આજે જૂલ થઈ તેથી જરા વિલાંબ થઈ ગયો તો ક્ષમા કરશો, આપને માટે જ્યાર ને જાસની કાંઈ બનાવવા જે કાર્ક લીધી, તેમાં થી હતું એમ પાછળથી ખબર પડી, તેથી બીજા પાત્રમાં બીજી વખત બનાવવી પડી તેથી કાર્ક વાર લાગી છે.

સોનરાણી—તેની ચિંતા નહીં; પણ એવી જૂલ ફરી ન કરવી કેમકે મારા શ્રુતમાં જાગે થાય; તો મારું જીવતર કુળ મળી જાય ! જા હું હમણાં આવું છું. (તે જાય છે.)

મુખોષા—બાઈ સાહેબ, વારંવાર કહેવું ચોખ્ખું નહીં, પણ આવું છેક નિરસ ને નિસ્તેજ અજ તથા ફલાહાર આપ નિલપ્રાશન કરાણે, તેથી આપનું શરીર દુર્બલ થતું જાય છે, અને તે અજ વળી એકજ વખત આપ લીધોછે, તેથી મારી એટલી વિનંતિ છે કે તે બે વખત લેવામાં શું દરકત છે ?

સોનરાણી—સખી, શિવ પૂજન તથા પતિ નામ સ્મરણ સંસ્વાકાંજ સધી પૂરું નથી થતું તો નિયમ વિરુદ્ધ તે પહેલાં બોજન કેમ લઈ શકાય ! જ્યારે રાજ અહીં હોય છે, ત્યારે તો દશબજે

રાજજી જમ્યા પછી આજ્ઞા થતાં તુરત હું જમી લેતી, પણ આ વખતે પતિ વિશેષ કાળમાં બહુ વિચારથી વર્તવાનું છે, હવે સારા ખાનપાન એ મારો વિષય નથી, પંચેન્દ્રને વિકારજનક આહાર આ વખતે ન આપવો જોઈએ, જે એક શ્લોકનો ભાવાર્થ તુને કહું છું તે સાંભળ, અરણ્યમાં પવન પાણી ને પત્રનો આહાર કરવાવાળા વિશ્વામિત્ર અને પરાશર ઋષિઓ કામને છૂટી શક્યા નહીં, ભારે દુધ, ઘી, દહી સહિત ચોખાનો આહાર કરવાવાળા મનુષ્ય જે છં નિઘ્રહ કરી શકે તો વિશ્વાચળ પર્વત સમુદ્રને તરી જાય. માટે સારા સારા ભોજના પદાર્થનો સંયોગ રાખવો ને બીજી તરફથી મનને અંકુશમાં રાખવા પ્રયત્ન કરવું, એ અસંભવિત છે. મનનો ખોરાક નીતિનો ઉપદેશ છે, ને આહારના પદાર્થ સ્થૂળ દેહના પોષ-ણને માટે છે એ વાત ખરી, પણ મનોવિકારનું પ્રત્યક્ષ છુ આહાર ઉપરજ આધાર રાખે છે.

સુખેષા—(સ્વમત.) આહાહા! આવો પતિજીતનો નિર્મળ સુર્વ જ્યાં પ્રકાશે છે ત્યાં કયો મનોવિકારરૂપી અંધકાર દર્શન દીએ ! (બાઈ પ્રતિ.) ઉપદેશામૃતનું પાન કરી નમન કરું છું.

નેપથ્યમાં—હિતારો કંઈ જગોએ આપ્યો ?

મોનરાણી—(ધાંધાટ સાંભળીને) સખી, બહાર કોલાહલ જાનો થાય છે ?

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ, આપના સ્વામીના-થના પુછ્યા જેસલમેરથી આવ્યાં છે, જસો આદમી સાથે છે.

મોનરાણી—(જરાવિચારીને) પુછ્યાને મેં તો ક્યાંથી જોયાં હોયાં પણ એના બત્રીજનું રાજ છે આવે એમાં નવાઈ નહીં. સત્કાર બરાબર કરવો. (દાસી પ્રત્યે) ઠીક બહુ સાઈ આપણા સુઠ સચીવને કહી ઉતારાનો બદોળસ્ત કરો, જેજે જેસલમેરવાળાં છે, માટે કંઈ અપમાન થાય ને ચાલ્યાં જાય તો પ્રાણનાથને માફ લાગે; માટે જા પુછ્યાનો રથ બહોં હંકારી લાવી કહે કે અંદર પધારો. પ્રધાનજીને જણ્યુ તો થઈ હશે તોપણ આદમી ઘોડા વગેરેના બદોળ-સ્તને માટે કહેવરાવજે.

સંગીતભદ્રા—બહુ સાઈ. (જાય છે.)

સુબોધા—બાઈ, જેલસમેરમાં આપણા કુધ્યા છે, એ આટલા રોજ બળણમાં જતું હતું !

સોનરાણી—હા ! એની મુને પણ ખબર નથી !

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ સાહેબ, કુધ્યા આવ્યાં.

સોનરાણી—(હબી થઈને) પધારો કુધ્યા !

કુધ્યા—(હજવેથી) અખંડ સોદાગ ! (જોઈને) સોનરાણી, કુબળા બહુ થઈ ગયાં છે, મારો ચાંપરાજ પરદેશમાં તે ચિંતા મોટી તો ! મુલા મુગસોનું કાસલ નિકળી ગય તો ઠીક !

સોનરાણી—કુધ્યા, ક્યાંથી આવ્યાં ને ક્યાં ગયો છે ? થણા વર્ષે તમારા બત્રીજની ખબર લાંબી ?

કુધ્યા—બેટા, જેલસમેરથી આવું છું ને દારિકાં જઈ છું, તો જાણું કે રસ્તામાં મારા ચાંપરાજને મળતી જાણ. ચાંપરાજનો સંદેશો પણ આવતો કે કોઈક દિવસ આશ્વિનાર આવવું. આવી તો સાંભળું કે મારો ચાંપરાજ તો દિલ્લી ગયો છે, મેં જાણું કે સોદી રાણી અહીં છે મારે મામનો ટાળો કરી આપ્યા ન જવું. દીકરા, મારો હાડો દિલ્લી કેટલું રહે છે ?

સોનરાણી—એ તો ૭ મહિના દિલ્લી ને ૭ મહિના અહીં રહે છે.

કુધ્યા—(મળમળી થઈ જઈને) અરરર ભગવાન ! મારો ચાંપરાજ ૭ મહિના દિલ્લી રહે છે ! મજાની વાત છે ! કાંઈપણ પ્રયત્ન કરી એનું દિલ્લી રહેવું છોડાવું તો મારા જીવને નિરાંત વળે ! સોનરાણી, સાચું કહું, દુઃખ ન લગાડવું હો; તમારું સુખ મારા ચાંપરાજને બરાબર નહીં હોય ! નહિ તો પરદેશમાં ૭ ૭ માસ સુધી રહે નહીં.

સોનરાણી—(ગુસ્સે થઈને) કુધ્યા, એવું કહેવું તમને ઘટારત નથી, તમે મારી રીતબાત જાણ્યા વગર તોત્ર બાંધી દોઢો, એ તે તમારી સમજણ કેવી ! હું તો છોકરું છું.

કુધ્યા—અરરર દીકરી ! દુઃખ લાગ્યું કે ? અમે તો હવે રૂઢ થયાં અમારી અક્કલ અરધી !

સોનરાણી—કુધ્યા, કાંઈ વિરૂદ્ધ બોલો તો દુઃખ પણ લાગે, બાકી કાંઈ સંજોગ મટી જતો નથી.

કુધ્યા—તે કાંઈ ત્રાસો ત્રાસ છે !

સોનરાણી—દુધ્યા બેસો, તમારે માટે કાંઈ નાસ્તા પાણીનો બંદોબસ્ત કરું (જાય છે)

દુધ્યા—(રાણીના ગયા પછી—સ્વમત) મહેલની નિશાની તમામ લખી લઈ. (લખે છે)

સોનરાણી—(પ્રવેશ કરીને) દુધ્યા દ્યો, આ મારી મહેલની સ્વીકારશો.

દુધ્યા—સોનરાણી, તારા વિના હું કાંઈ નાસ્તો કરું ! તું બેળી બેસતો નાસ્તો કરું

સોનરાણી—હું તો દુધ્યા માત્ર એકજ વખત જ્યાર ને ખાસ મહત્ત્વ કરું છું, ખીલું કાંઈ લેતી નથી.

દુધ્યા—અરર પ્રભુ ! આમ જન્મારો કેમ જાય ! આપણે સ્ત્રી જાત ! તારી ઉમર વીસ વર્ષની ! આ અવસ્થામાં આટલું સંકટ શરીરને ! ! લેલી છેડી દે આ ઢોંગ ! ખાતું પીતુંને મોજ કરવી, ગયો અવસર ફરીફરીને નહીં આવે. જ માસ તે શું મોટી વાત છે, હમણાં મારો ચાંપરાજ આવી પહોંચશે ! આમ એકલાં મહેલમાં દહાડો તે શી રીતે જાય ! સુનકાર જેવી પડી રહે છે તે શું ! માંડી દેહ પાડવી છે કે શું ? હું અહીં આવીને તારી આવી ટેવ તુ મટાડું, તો મારો ચાંપરાજ પણ મુને કંપો આપે, અને કહે કે દુધ્યાએ એટલીએ સમજણ ન આપી, ખાતું પીતું ને સ્ત્રીએ એવું કરવો, હોય ! સમય છે, નોકરીએ પણ જવું પડે.

સોનરાણી—(ચુસ્તે ચાંદની) દુધ્યા, તમને દુઝા લાગશે પણ કહું છું કે જે સ્ત્રી કાચીના જીયા કુળમાં ઉત્પન્ન થઈ છે, તે જે શુદ્ધ રજપૂતાણી છે, તેના મુખમાંથી આવાં વચન કદી નિકળતાં સાંભળવાં નથી ! જેનો સ્વામી પરદેશમાં ગયો છે, તેને સારા ખાનખાનદિકની શી જરૂર છે ? તેણે સારા અલંકાર વસ્ત્રાદિક પરિધાન કરી કોને રંજન કરવો છે ! તેનું મન તો જેવી રીતે ચક્રારતું ચંદ્રમાં, ચાતકનું વર્ષામાં, શાની સંતનું બ્રહ્મરસમાં, ને સુમનું દ્રવ્યમાં, લાગી રહે છે, તેમ પતિજ્ઞતા સ્ત્રીનું અંતઃકરણ પોતાના સ્વામીના પવિત્ર સ્મરણમાં, ને મૂર્તિ ખાનમાં નિશ્ચિત ચુંચાવણું રહે છે, તેને અલંકાર અસિવત્ સુવસ્ત્રોનું પરિધાન અન્યથા, પંચ વિષયના પદાર્થો વિષયત્ અને સારાં મંદિર અરણ્યવત્ લાગે છે, માટે દુધ્યા, આપે મને જોવા

છિપકેશ કરવો. જોઈએ કે જોઈ કું મારા વૃત ને પતિ સમરણમાંથી સંવત ન થાશે.

કુઈયા—મન્ય છે સોનરાણી મન્ય છે. એમજ રાખવું જોઈએ, સરીર પડી જાય તો પણ શું થયું! કુળની રીત મર્યાદાને કદી છોડવી નહીં. કુંતો માત્ર તારું સરીર જોઈને બળી જઈને છું બીજું કંઈ નથી, તારા દેહની તારે પરવા ન હોય તો મારે સાસાર કહેવું જોઈએ.

સોનરાણી—(તેને કાચા સાથે) કુઈયા, આપનું માથું યુંથું!

કુઈયા—તારી મરજીમાં આવે તેમ કર, આપણે કંઈ કહેતાં નથી, માથું પાછું બોલી જવાય તો તને વળી—

સોનરાણી—લીયોત્યારે યુંથું. (યુંથે છે ત્યારે તેને સરીર પરસેવો જોઈને)

કુઈયા—સોનરાણી, આજ તો ગરમો બહુ થાય છે, જો, તારા સરીરપર પણ પરસેવાના ઝેળ વળી ચલા છે. ઉનાળાનાં ઠંડાકામાં પણ વખત નહાવું નીકર રોજ થાય !

સોનરાણી—કુઈયા, શક થયાં, તોપણ મોજ રોખની વાત બહુ મને છે. ને વાક આતુરીમાં પણ ફસિયાર છે.

કુઈયા—રાણી, તારો સ્વભાવ તરેહવાર જણાય છે, મેં કંઈ તારી માફક કુંજ નથી વેઠ્યાં. જે મને મોજ રોખ પસંદ ન હોય!

સોનરાણી—(વળી કુઈયાને કુંજ લાગેલું જોઈને) કુઈયા, આશો આપણા નજર બાજમાં હોજ છે, તેમાં નહાઈએ, પછી છે કંઈ.

કુઈયા—(સમય જોઈને) સોનરાણી, કુંતો ચાલીશ, રસ્તે સ્નાન પ્થાન કરીશ.

સોનરાણી—સારા સમય છે. જો હવે આડું બોલો તો! કુંતો તમારું છોડી કહેવાઈ, મારા બોલ્યા સાચું ન જોવું જોઈએ.

કુઈયા—નહીં નહીં, ચાલવું એતો મારો નિશ્ચય છે, સ્નાન કરીને પછી ચાલીશ, પણ તું મને બહાઈથી મારા છોડીને મારે સંભારણું શું દઈશ તે કહે! જોઈ તો ખરી તારું હૈત. સાચું હશે, તો જણાઈ રહેશે.

સોનરાણી—તે આપ કહો તે આપું, પછી શું કુધળા !

કુધળા—(કટાર તથા રમાલ તરફ દ્રષ્ટિ કરીને) છાકરાને રમ્યા
તેવાં તો આ બે છે, ચારતે સોનરાણી આ કટાર ને રમાલ તારા
લાણેજ માટે આપ.

સોનરાણી—કુધળા, એ કાંઈ કીમતી વસ્તુ નથી તે આપતાં
અચકાઈ, પણ એ તમારા ભત્રીજાની આપેલી વસ્તુઓ છે, તેની
હું પૂજા હમેશાં કરું છું માટે કાંઈ બીજું માગો ?

કુધળા—તે મારે ઘેર કાંઈ વસ્તુઓની ખોટ નથી, આતેજ
કુલથી એ નિકળ્યું માટે આપણું હોય તો આપ; નહિતો કાંઈ નહીં.
(જરા ધ્રુસો બતાવીને) સોનરાણી, મારો રમ્ય સરંગમ તૈયાર કરાવ.

સોનરાણી—(જરા વિચારીને સ્વગત-) મારે પ્રાણથી પણ
અધિક છે ને બીજી તરફથી જોતાં વસ્તુઓ નહીં, તેટલા સારું દુઃખ
અનવડું એ મીક નથી ! કાંઈ શીકર નહીં, પ્રાણનાથની આ હબી છે
તેથી બીજું શું વિશેષ છે ! તેની સેવા પૂજા બસ છે ! (પ્રકાશ)
કુધળા ! બસે લઈ જાઓ, હવે નહાવા ચાલો.

કુધળા—ખુશી થઈ દેવાં હોય તો હે નહીંતર મારે ઘેર પણ
તારો પ્રતાપ છે, મનતો પાછની વસ્તુમાં પણ લાગે, સે ચાલ
નહાવા, ઉતાવલી ચા.

સોનરાણી—ચાલો ત્યારે હું અંદરથી અંધોળ સુમંથી લાવું.

કુધળા—લઈ આવ ! (બપોળે) હવે નહાવ ત્યારે અંમરું કાંઈ
ચિન્હ બાંધી સેવું, એટલે તમામ મહેનત પાર પહોંચી !

સોનરાણી—(પવેસ કરીને) આ સો કુધળા !

કુધળા—ચાલ.

સોનરાણી—સુબોધા, તજસ્થાન—

સુબોધા—બાઈ સાહેબ મામની તરફ આવો—

(એમ કહી સહ નીકળી જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ--પુઠીકોટા.

પાત્ર.—શેરજેક, માલજી, આંદમીયાં

શેરજેક—(સ્વગત) માલજીકું ભેજાહે, સો અમીતક આંધ નહીં. આંદમીની લેકર ગઈ હે ! શા ખુદા ! મુઝે ફકીર કર દેગી ! પંદરાસો સોના મહોર તો હસકી સંદૂકમેં દાખલ હો ગઈ.

માલજી—(પ્રવેશ કરીને) મીયાં સાહેબ, સલામ હો

શેરજેક—(એકદમ આશ્ચર્ય પામીને.) કયું આઠી ફતેહ કે ફકીરી ! મુલાખાતકા નહીં કીયા ?

માલજી—શેરમીયાંજી, કામ મોટું, ને ખરચ ઊટું, એવી મુલાખાત તો તમારો પીર આવે તોપણ ચાવાવાળી નથી, મુલાખાત તો હું ! પણ મેંએ દેખવાના વાંધા સમજાવ્યો.

શેરજેક—(નારાજ થઈને) તમ હો સુકા, શીષ ધડે ખુદા ! આંદાસોની ધૂલમેં મુલાખ, (જરા યુરસે થઈને) તમ તેને કપા કરાવતકી ! એસાતો મુંઝેલી આતાયા.

માલજી—(જરા ધીરજથી) આમ યુરસે કેમ થાઓ, તમારું નીમક ખાધ હરામ કર્યું નથી, તમારો જ્વન જયે, ને આંપરાજ હામતું માથું જાય, એવો ઇલાજ કરીને આવી છું.

શેરજેક—જો હોવેસો તાઠીસે કહે, મેરેકુંતો ખુદાને ખુલાયા, નહિતો એ એસા કામ કબી હાથ નહીં લેતા, મુઝે માથુંમ નહીં કે હાંતીએ એસી નેકી ટેકી ઓર જવાનેકી સક્તી હોગી.

માલજી—સખાઈ તમને માલુમ નથી. કહી આંપરાજહાડો આંદી હેય, ને તમે આવી તજવીજ ચલાવતા હો, તે તેના જાણવામાં આવે, તો મારા, તમારા, ને સૌ આંદમીના બાર વાગી જાય ! દુકડે દુકડા કરી નાંખે, રજપૂતના તેજ ને શરાતન જોયા નથી, મીયાં ! મારા જ્વનની ખુશરી હજી આવજ ચાવીએ, બગવત કરે તે ખરું.

શેરજેક—પદ જાત સંજ એક જાણુ રખ, લેકીન મેરુજ્વન કેમેં જયેયા સો ભેલ દે.

માલણુ—મેં એવું કહ્યું છે કે એક કામળમાં તેનો મહેલ, તેવું રામનગર, મહેલની દિવાલો, તેપર ચિત્રામણુ, તે નૃહમાં રાખેલી વસ્તુઓ, તેની નિશાની, સોનરાણીના શરીરનો વસ્ત્ર, ધરના દાગીનાના નામ ઇલાહિક બધું જોઈ તપાસીને લખી લીધું છે, જરાજર પાદ કરીને કહેવું, બોલો હવે તમારો છવ બચસો કે નહીં ?

શેરબેક—ઈતિસેં તો મેરા જાન બચે યા ન બચે, લેકીન વો કહેમા કે તું તળવીજ કરવા કે વહ સખ હકીકતે લાયાહે તખ કયા કરનાં ?

માલણુ—તમે મારા ખાવીદછો, તમારો જાન ન બચાવું તો મારી જાતમાં ફેર ! એટલી વાત જ્યારે તેરહ કરે ત્યારે આ રમાલ ને કઠાર રજુ કરવો, (આપે છે) જેની સેવા પૂજા માટે ચાંપરાજે રાણીને આપેલાં છે તે બીજા કોઈને ન આપે ! કેમ હવે કાંઈ બાકી છે ?

શેરબેક—સાખાક ! ખુદા જેરીયત કરે ! ખીસ મીક્કા ! બખ હો ચૂકા, બોલ કયા તુએ દેજાં ?

માલણુ—જે ! મીયાં સાહેબની મરજી !

શેરબેક—કુહકુ કમતી હોવે ! દોસો સોના મહોર ઓર !

માલણુ—હજારોમાંથી સોએ વાત આવી ! હજી બારે વાત તો બાકી છે.

શેરબેક—કયા હે ! મેરી કસમ ! તખ હો હજાર ! બખ તેરા દિલ ખુશ ?

માલણુ—જ્યારે કઠાર રમાલની વાત પછુ મારી જામ ત્યારે કહેવું કે તારી ઓરતની કાળી જાંઘપર એક પૈસાભાર જગામાં કાળો કાચ છે.

શેરબેક—જસ જસ વહ સચ્ચા હોવે તો તેને તો મુઝે દુનિયાકા તખ દીયા ! બખ મેરા રસ્તેકા ખર્ચે બાદ કર સખ તુજે દેતા હું ; પ્યારી દોસ્ત વાદ રખના, દિલ્લી આના, ઓર અપને ધર ઉતરનાં.

માલણુ—સાઈ હવે હું પછુ મેર જાઈ છું, તમારે ખાતર મેં ધણી જીંઘ ખેટી કરી છે.

શેરબેક—તેસેં મેને બી તેરે ખાતર બંદોલ સોના મહોરોં સુમાઈ હે !

માલણુ—નહીં નહીં, એતો હું મસ્કરી કરું છું, હવે રગ્ન લગીં છું.

શેરખેક—ખહોત અચ્છા, હમખી કલ ખડી ફજરમેં કુચ કરેગે,

માલણુ—મહેરખાની રખનાં.

શેરખેક—તુમારી મહેરખાની ચહીએ. (માલણુ જાયછે) ચાંદખીયાં ?

ચાંદખીયાં—હુકમ સરકાર.

શેરખેક—કલ ખડી ફજરમેં કુચ કરનેકા હે, વાસ્તે રસાલમેં

રખકું વરધી પહુંચાના.

ચાંદખીયાં—અચ્છા સરકાર.

શેરખેક—અચ્છા તખ ચલ મેંખી આતાહું. (જાને જાય છે.)

चांपराजहाडो ने सोनराणी.

नाटक सप्तांकि.

अंक ४ थो.

स्थान—दिहदुडी.

पात्रजन.

अकथर..... दिहदीने पाइसाह.

हाथ..... न्यायाधिर.

जोरभल..... प्रधान.

पहाडसिंह } ..... उमराव.
शरभक.

चांपराज..... सुंदीडाटाने राज.

गंगकवि..... राजकवि.

विमलमति..... पहाडसिंहनी ओ.

विक्रमसिंह..... तेने पुत्र.

अंक ४ था.

प्रवेश १ ला.

स्थान—दिल्लीमां अकबरनी कचेरी.

पान.

अकबर, लवो, काज, भीरबल, पद्मासिंह, गंगावि, सोरबेक,
यांपराज.

अकबर—कुं भीरबल, राजकुंका व्यवहार ओर परतकुं.
कसी यदिये ? इसका ओर उदाहरण निस्तारसें केना ?

भीरबल—जहांपनाह, नामदारने आर्जन अकबरीमें कुछ
जाकी नहीं रखा है; इससें जस्ती में क्या कहूं.

अकबर—तब मेने कुछ दरभत आमे प्रसन्न नहीं कीया है
जो तेरी अकलमें होवे सो गोख ?

भीरबल—नामदार, राजकुंका व्यवहार दरभतके भासी जेसा है.

अकबर—अंसा कीस तरेहसें है ?

भीरबल—ओर राजनीतिमाता पुरषने कहा है :—

कवित.

छाटे छाटे सुवनकुं सुसनकी पारी करे,
पातरेसें पोधा पानी पोष कर पारीवे;
पुखे पुख वाजनके, पुल भोरी खेवे भरी,
धने दरभत ओर डोर ते उभारीवे.
नीचे परे पावनते टेक देहे जिये करे,
जिये यह भये ते जर कही धरीवे;
राजनकुं भावीनकुं हीन प्रति देवी दास,
चार धरी रात रहे जेतनो निचारीवे.

अकबर—जहोत अमल पुत्रासा कीया ! अगर भीरबल
यांपराज डाडे के राजमें सग इसके धर्मशास्त्र भारीक व्यवहार स-
लता है; ओर इसके सत्यवक्तने जो कहाया सो जिन अकबरेकुं कहा
है तब इसमेंसें नष्ट जस्तु क्या करनेकी जरूरत सो लखी करमा ?

भीरबल—पुत्रासिंह ! नामदारनेभी आज समझी मनाई कीहो
सतीका पारा इसके राजमें नये नहीं है ओर अपने इसके प्रयास

કીધા હે સો અચ્છી તરેહસેં ઓરતોકા જન બચતા હે, મગર ખુદાવિંદ એક બડા દુષ્ટ સીવાજ ચલતા હે સો કીધાકે બેટીકા પેસા માખાપ લેતે હે છસ્કું સંસ્કૃતમે કન્યાવિક્રમ કહતે હે ઓર સો રાહ બીચ જાતિમેંબી બહોત ચલતી હે.

કાજી—હાં હાં ખુદાવિંદ, મહ બાત સચીહે મેને આંખુસેં એસા બહોત દેખાહે, બારા બરસકી બેટી ઓર બાસક બરસકા ઉસ્કા ખાવિંદ, યા કુદરત પરવર હીગાર ઉસ્કા માખાપ અપની બેટીકે વજન સેં કુપ્પર દામ લેતે હે કમતીમેં કમતી દો હગર સોના મહોર તક પહોંચ જાતે હે.

લવો—ખુદાવિંદ, કાજી સાહેબ કહતે હે કે આંખુસેં દેખા વો તો બૂઝહે, કાનસેં સુના હોળા પાંચ બરસકી બેટી ઓર પંચતુ બરસકા ખાવિંદ ! રામ બોલો બાઈ રામ ! એસા લમસેં કીધા હોવે કામ ?

અકબર—પૈસાકીબાત સચ કહતે હે કે બૂઝ ?

લવો—એ પણ સાવ બોલું ! મગી પરણે લારે આસામી બધાય નહિ ! નામદાર ! નસીબનું પારખુતો લાંબ છે ! છતની બેટી ઇતની કરા મઠ પેટી; ઓર છતને લડકે વો સજ આજકે બડકે, નહિ નહિ બૂલ ગયા ! છતની બેટી ઇતની ચલતી હે પેટી !

અકબર—બીરબલ, બમન લોક છરકે સાન્ન અપને શોધન કરતેહે, ઓર છસ્કું બડે પાક ઝીનતેહે ઓર છરકે મનુસ્મૃતિકી રાહસેં અપને ચલાને મંગતેહે ઉસ્મેંબી એસી નીચ રસમ ચલતીહે. લ્યાનતહે વો બમન લોગુકું !

કાજી—હાં હાં નામદાર, કીસબી લોક અપની બેટીસેં કીસમ કરાતેહે; ઓર દામ લેતેહે, ઇસ તરેહસેં મહ લોકબી જન્મ પર્વતકા દામ એકીદમ લેતે હે.

બીરબલ—નહિ નહિ આખીર હમારે હિંદુ હે, તુમ મહ બાત કરતે હો મગર ઉસ્મેં બડા તફાવત હેં.

અકબર—કીધા તફાવત હે ?

બીરબલ—મહ લોક અપની બેટી એક ખાવીંદુકું સમદ કરતેહે મહ કીસમ ઝીના નહીં જાતા.

લવો—હ કસબ નહીં છવો કસબનો બાઈ.

કાજી—હાં ખુદાવીદ, યહ સુકરર કીસખ હે કયુ કે પાંચ બરસકી બેટી ઓર નેહ બરસકા ઉસકા ખસમ, બેટી જખ કુચ્છ ઇસ્કખાત સમજતીહે તખ ઉસકા ખાવીદ કબર દાખલ હોતાહે, નામદાર પીછે વો ઓરત છીનાલા કરતીહે, ઓર સુનાહે કે મર્જાપાતબી ઉસ માતમેં બહોત હોતાહે, કિસખ હે વો બહીરહે, ઓર યહ અધિરમેં ખુદાકી નજરમેં કિસખ હોતાહે.

અકબર—એસી દરમ ખાતસેં યહ લોગકું સખ મીલની ચહીએ.

બીરબલ—નામદાર, સખતો અવલસેં પરવર દીગારને દીહે.

અકબર—ક્યા સખ દીહે !

બીરબલ—નામદાર, સખ બચન સારે હિંદુસ્તાનમેં જો બડે ખ્યાતિ વાસેયે ઓર છસકું બડે બડે રાખ રાખસન્માન હેતેયે વો અખ બિશ્વા મંગતેહે ઓર તુચ્છ ગીને જાતેહે.

લવો—ઇતો એક પહોરના બિશ્વકને તથ્થ પહોરના રાખ તો એને તો અમે મળ બણીએ છીએ !

અકબર—બીરબલ, સતીકા ધારા મારીક ઇસ ખાતકાબી કુચ્છ બંદોબસ્ત કરના ચહીએ.

બીરબલ—નામદાર, યહ પાશ્ચાટુંકા કબર હે, ઉસકાબી એક ધારા નીકાલના ચહીએ.

અકબર—જખ ઇસ ખાતમેં ખારીક દેખતેહે તખ બહોત જગતમેં ખરાબી દીખ પડતી હે, કયુ કે પૈસાકી સાલચસેં જખ માખાપ જહર ખાવીદકું અપનીબેટી હેતેહે તખ ઉસસેં પ્રજાબી નખલી હોતીહે, ઓર અપની ખારી બેટીકું પરવર દીગારકા દીવા સુખકા સાજબી વો જહર ખાવીદસેં નહીં મીલતા, યહ રસમસેં હિંદુકું બડી શરમીદગી હે, જિસમેંબી બચન સખ હિંદુસ્તાનકે તંત્રકે રચને હારે વો જખ એસે નીચ ફલ કરતેહે, તખ જિસસેં ખુદાકી નજરમેં બડા અપરાધી કોઈ નહિં. એસેં લોકકું મેરે રાજમેંસે દેશ નિકાલ કરના, ઓર ઇસકી મીલકત રાજમેં જમ કરનાં, કે ફેરે એસા કબી નહીં કરે, ઓર અંખના યહ ધારાસેં આંખેબી કોબી બિચારવંત પ્રજા હિંતેચ્છુ રાખ એસી રાંહ અપની પ્રજામેંચલાવે

બીરબલ—બહોત અચ્છા ખુશવિંદ, મુગલ બાદશાહની દુવાઈમેં મહા ધારા જેસા દુસરા કીર્તિં બિખતર નહીં હે, પ્રભાકી ઓર ઓરત બાતકી આપકું બહોત દુવા મીલેગી કયું મંગ કવિ ?

મંગકવિ—બહા દુષ્ટ રીવાજ હે !

કવિત

દ્રવ્યહો હે ખાસી પૂરો શરો નિજ પુત્રી પર,

સ્વારથી અધો પડત જઈ પાપી ફંદમે;

તરન હે ખારી જાયા કંચન જેસી હે કાયા,

બેની છેલીકું છોડત જઈ કાલી છંદમે;

પ્રેમકું દીયા ખીસારી ખુવારી કીની હજારી,

છુટને ન બારી જાતો નર્ક તામીશ અધમે;

કહે મંગ દિલ્લીપતિ, પિતા દેત પેટ પાણી,

પ્રભુ દીની ભેટ ખારી કારત દુખ દંદમે.

અકબર—બીરબલ, વેશરબેક ઉધર ગયાયા ઉસકા કયા ભયા ?

બીરબલ—વો કલ સામકું આયાહે ઓર આજ કચેરીમે

આકે ખુશવિંદકું કુરસન બાજકે રોશન કરેગા.

શેરબેક—(પ્રવેશ કરીને) પાદશાહ સલામત નીધા રોશન

મેરી કુરસન બંદગી આલેખનીમે પહુંચાતાહું.

બીરબલ—આઓ શેરબેક ! કયા હે ? કળ આયા ?

શેરબેક—હાં સાબ મેં બહોત ખુશ મજેસેં કલ સામકું આયા !

અકબર—અચ્છા તેરી કયા હકીકત હે સોં જાહીર કર ?

બીરબલ—શેરબેક, જહાંપનાહ હુકમ કરતે હે કે તુંમ વો દિન શરત કર ગયાયા ઉસકા તુંમને કયા અહવાલ તૈયાર કીયાહે સો નામદાર સુના ચાહતેહે.

શેરબેક—જહાંપનાહ, મેને વહાં જાકે બડી ખાહેશસેં તકલીફ હાઈથી, અલગત કામ બહોત મુરિકલ થા, મગર હજુરકે તુરેયસેં મેરી મુરાદમેં ફતેહમંદ હુવાહું; અગર ઇસ બાતકી કહનેસેં ખાત્રી ન હોવે તો કુછ હકીકતકે પુરાવા દીયા ચાહતા હું.

અકબર—અચ્છા કયા પુરાવા હે ?

શેરબેક—નામદાર, વો ઓરત માનંદ ગુલકે બહોત ખુબસુરત હે, જોર ઉસકા ચેહેરા ખુસનુમાં હે, હમેશ હરમીક મરફકી ખાહેશમેં ઇતેજાર હે, કદમેં નાબુક હે, ઉસકે રહેનેકા મહેલ હિતારકી

બાળુ ઓર હસકુ પાંચ ખીડકી, તખ્ત ઝવેર ઓર હીરા માનેકકા હે, ઓર વો ઓરતકે બદન ગૌર હે, હુકમ ઇલાહીસેં હસકી સાથ મેને બહોત મહેસે એશ આરામ કીયા હે.

અકબર—કયું ચાંપરાજ, યહ કયા ખાત કરતે હે ?

ચાંપરાજ—નામદાર, યહ હકીકતમેં કુછ બડી ખાત નહીં હે ! ઇધર બેઠેહી કાઠબી મેરી રૈયત યહ હકીકત બહીર કરે એસીં હે કીસીસેંબી હને ખબર મંગવાઇ હોગી.

બીરબલ—ખાવિંદ, હકીકત કુચ્છ બારીક નહીં હે.

કાજી—જહાંપનાહ, ઇસમેં કયા હકીકત વો લાયા હે !

શેરબેક—નામદાર, અગર ઇસ શીદવીકા કહના ઇતની ખાત સેં ઇતખાર કારક ન હોવે તો હસકી નિશાની અખીરબુ કરતાહું; જો મુજે હને ખ્યારકે ખાતર દીહે સો યહ હાજર હે. (કટાર તથા રૂમાલ આપેછે.) મેરી માથુકને રવાનગીકે વક્ત અપની દોસ્તીકી નિશાની ખાતર યહ કટાર રૂમાલ હસકા ખાવિંદકા મુજે ઇનાયત કીયા હે.

અકબર—બીરબલ, યહ ચીઝાં ચાંપરાજ હાડાકું બતલાઓ, શેરબેકકી ખાત સજ ગલત નહીં હે.

બીરબલ—ખુદાવીંદ, ઇસેંબી હસકી નેકીમેં હને ખલેલ પહું. ચાયા એસા સાખીત નહીં હોતા.

કાજી—ખાતમેં કુછ અલખત સંદેહ હે, મગર યહ વસ્તુ મંગવાના કુછ મુશ્કિલ નહીં હે !

અકબર—કયું ચાંપરાજ, તુમારા કયા મત હે ?

ચાંપરાજ—નામદાર, અલખત મેરે દિલમેં બી કુચ્છ અંદેશા ઉત્પન્ન હોતા હે; લેકીન ઇસેંબી મેરી ઓરતકી નેકી બરખાદ નહીં હોતી.

શેરબેક—ખુદાવીંદ, ઇસ ખાતસેંકબી મેરા કહના મુનાસબ ન હોવેતો એક ઓર દલીલ જો બહોત બારીક હે સો દીયા ચાહતાહું; લેકીન કચેરીકે બિચમેં કહનેસે મુજે શરમ લગતી હે, મગર કહતાહું કે વો ઓરતકી ડખી જાંગપર પપસાબર જગેમેં કાલા ડાખ હે, હસ ખાત પરસે આપ દરિઆફ કીજે કે મેને ચાંપરાજકી ઓરતકું એ હરમત કી હે કે નહીં ?

ચાંપરાજ—(શરમાઈ નીચું માથું કરેછે.)

અકબર—બસ બસ, અમ જાસ્તી શેરબેક મત બોલ.

બીરબલ—જહાંપનાહ, અંદેશા રખતે જેસા નહીં હે.

લુગાઇકા કયા બરેસા !

હાજી—હાંહા, અબ્બ યહ બાતકી જાસ્તી તજવીજ કરનેકી.

કુચ્છ જરૂર નહીં હે અબ્બ હો ચૂકા.

અકબર—કયું ચાંપરાજ હાકોર ?

ચાંપરાજ—નામદાર, અબ્બ મેં કુચ્છ કહ સકતા નહીં હું.

અબ્બ શરત મારીક આપ જીસ વક્ત ફરમાઓ ઉસ વક્ત મેં મેરા શિર દેનેકું તૈયાર હું.

અકબર—શેરબેક, અલબત્ત તેરી બાત રાસ્ત હે, હમકું કુચ્છ અંદેશા નહીં હે, તેને ખુદ ચાંપરાજકા કટાર રમાલ ઓર જાંગ પરકા નિશાન વો સગ બાતકા તાલાશ કીયાહે ઓર જો જાહીર કીયા વો ચાંપરાજબી કબુલ કરતા હે; બેશક ઉસની ઓરતકું તેને બેહુરમત કી હે, અબ્બ ચાંપરાજ હાકોર કુચ્છ બોલના હોવે તો બેશક બોલો.

ચાંપરાજ—(સ્વગત) વો કમજાતને જરૂર યહ મીયાંસે ઇશક બાજી કી હોગી, ઉસમેં સંદેહ નહીં, અબ્બ દિલમેં ઐસા આતાહે કે એક વક્ત ઉસ કમજાતકે મુંપર દો ચાર પીટકારકા ચબ્દ દે કે આજી તો મેરા દિલમેં જો ચિરાક જલતી હે વો શાંત હોવે; પરંતુ પાદશાહ સાહેબકી પરવાનગી મીલે તો યહ કામ ખર આવે.

અકબર—કયું હાકોર, કયા બિચાર કરતે હો, બેશક બોલો, કુચ્છ ડર નહીં રખના.

ચાંપરાજ—નામદાર, એક અરજ કરને ચાહતા હું.

અકબર—કીયા હે સો બોલો.

ચાંપરાજ— ગમલ. (બેરવીની)

(જાતાહું કેદખાનેમે સરકારકું સલામ એ ચાલ.)

ખુશીહું મેંતો મરનેકું હિમેદ નહીં લગાર,

હિમેદ નહીં લગાર, બી જાતકું ધિક્કાર;—ખુશી.

લખલાનત ઓરતકું, હિસકા બુઠાહે ખ્યાર;—ખુશી.

બસક બરેસે હોડકી, ઉસકું દેના ફિદકાર;—ખુશી.

મેં આશ મેરે દિલમેં હે, હુકમ હોના સરકાર;—ખુશી.

નામદાર, ઓર કુછ મેરે હલમેં હિમેદ નહી મગર મેં ખુદીકાદા
જાકર મેરી ઓરતકે મુખપર દો ચાર શીટકારકા સજ્જ દેકર
ચતાખીસે ધધર આજી ઇતના હુકમ આપ તરફસે મીલના ચહીએં.

અકબર—યહ બાત હોનેવાલી નહી, કયુ કે ફેર તુમ રજપૂત
લોક અપને રાજમેં પહુંચે આદ લડઇ શુર કરો, તબ હમારે નાહક
તકલીફ હોવે, અન્જા તુમારે બદલ અપના સર કોઈ કયુલ કરેં તો
મેં જાનેકી પરવાનગી દેતા હું.

ચાંપરાજ—ખુદાવીદ, એસા જામીન યહ પલમે કહાંસે મીલે !

ગજલ

(સન્કાર માફ ફીજીએ વો આપકા કામ હે એ ચાલ)
મુસ્કેલ છે ખાવીદ, એવો મળવો જામીન,
પ્યારો જાન અરપે એવો, કાણુ મુજ આધીન—મુસ્કેલ.
વિશ્વાસ પર રજા લેવા, અરજ કરેં,
તિરસ્કાર ઈર્ષ પાછો, જલદીથી ફરેં.—મુસ્કેલ.
મુજ આપદાદા તથા ખાજિયું કસમ,
લજવીશ કેમ હાડા, ક્ષત્રીનો તુખમ.—મુસ્કેલ.
નિધા પહોંચે તો રજા, આપો નામદાર,
નહીતો હિસાવા સજા, આજિયું તૈયાર.—મુસ્કેલ.
જામીન માટે દીન કેમ, ચારીક્ષત્રી જાત,
હિસાવો આ શીશ એની, શી છેરે વીસાત.—મુસ્કેલ.

પહાડસિંહ—(હિમો ઘઈને) રાગ ઉપરનો,
સરકાર રજા ફીજીએ જામીનગારધું,
મુદત પર ન આવે તો, હું ગુન્હેગાર છું.—સર. ટેક.
એના બદલ સિર માફ, દેવા તૈયાર છું,
આ વાત પર નિધા કરો, હું અરજદાર છું.—સરકાર.
બલ્લો પહાડસિંહ આ, હાડાનો છે જાન,
જવા માટે દિલ્લેશ, કરો હવે ફરમાન.—સરકાર.

નામદાર, યહ ચાંપરાજ હાડા પીછા ધધર નહીં આવે તો
મેંસે સિર મેં હિસાવે બદલ કયુલ કરતા હું.

ગજલ—સાખાશ હે ! વીર સાખાશ હે ! (પાદચાહ પ્રતિ)

જહાં પનાંહ:— કવિત.

ધન દેવે ધામ દેવે, બાતકો વિશ્રામ દેવે,
રાજકી સગામ દેવે, એસો પ્રિય પેખ્યો હે;
સમયાનુકૂલ રહેવે, ભૂલથાપ નહીં દેવે;
નિષ્કપટી ન્યાયી છળ કપટ જીને છોક્યો હે
બાત-ગુમ રાખે દાખે નાહીં દિલકી કહાની,
પ્રકૃતિ પીછાની જાને, લાયક ગુન લેખ્યો હે;
કહત હે કવિ ગંગ સુનો દિલ્હી પતિ મેરે,
સમરપે શીશ એસો મિત્ર આજુ દેખ્યો હે.
(પહાડસિંહ પ્રતિ)—

ખાન અરપાન ગાન તાન ગુલતાન હોતે,
સુખ મીઠો બેલી છલ રમત કડેં છોક્યો હે;
સોખત સુજાન પેખી, નાખત પાસ પ્રિતિકો,
દોલતકો સુખ બોત ચતુર હોકે ચખ્યો હે.
મિત્રતાકો ધરમ હે, કલો ખાંડા ધાર જેસો,
અણીકો સમય આયો, કોન મસ્તક નખ્યો હે;
કહે ગંગ ધન્ય ધન્ય, પહાડસિંહ મેરે પ્યારે,
જુગ જુગ નીભેં એસો, નામ તેને રખ્યો હે.
પાંચ દસ બીસ તીસ ચાલીસ પચાસ જીનો,
સત બરસ શરીર, કલો જાતો ના નેમસે,
લછમી અખુટ છુટ, કાઉ દિન હોગી ખુટ;
હરદમ સુખસાજ થીર હોતો ના હેમસે;
અચળ ઠાઠ એસો કો જગહુમેં જાન્યો નહીં;
જોન બીન સાયો કાળ, રખ્યો ધારી રહેંમસે;
કહે ગંગ એસે મિત્ર, અંગ લાંબ હો જાયગો,
કીર્ત કો કિલો અચળ બાંધ્યો પહાડ પ્રેમસે.

અંકઅર—શાખાશ, અરજા ચાંપરાજ, અમ તુંમ બેચક જાએ.

ઓર એક માસકી મહેતલમેં ધધર હાજર હોના; ઓર વો વસતકે
બીચમેં નહીં આયો તો તીસમેં દિન પહાડસિંહકા સર કરા જાવના.

ચાંપરાજ—નામદાર, વો બાતવો સુને મેરે દિલમેં સમજ-
નેકી હે, રજપૂત બીજ હોઈમા તો દો દિન અવલસે આગીમા.

અંકઅર—અરજા જાએ.

ચાંપરાજ—(સલામ કરીને જાય છે.)

અકબર—ખીરબલ, આજતો જમુનામેં નાવમેં બેઠકે હવા
લેનેકું મેરા દિલ ચાહતા હે.

ખીરબલ—ખુદાવિંદકી મરજી.

અકબર—અમ્મા તબ ચલો.

(ઉઠે છે.)

ચાંપરાજ—આસ્તે કદમ, મુલાકાતસેં કદમ, આબુસેં બાબુસેં
નજદ રખે મહેરબાન.

(સહુ જાય છે.)

—મમમમમમમ—

પ્રવેશ રજો.

સ્થળ—હિંદુસ્તાન એક રસ્તો.

પાત્ર—ચાંપરાજ.

ચાંપરાજ—(સ્વગત) અહાહા ! શું બનાવ બન્યો ! શું
આખર અમારી હાડાની પણ ટેક ગઈ ! શું રજપૂત કૂળની લાજનો
સૂર્ય અસ્ત પામ્યો ! શું ક્ષત્રીમાંથી સતીત્વ નાશ પામ્યું ! શું ક્ષત્રી
લોહીમાં પણ અનીતિએ પ્રવેશ કર્યો ! શું આ પરાધીનપણાએ કુ-
લીન વધુઓના નીતિ હૃદય હણી નાખ્યાં ? શું સીતા રામચંદ્રેજ
અને દમયંતી નળરાજ્યએજ પસંદ કરી ! શું સ્ત્રી હૃદય પરીક્ષામાં હું
એક કાચો ને અચ્છાની નીકળ્યો ! અહાહા ! સંસાર સ્વપ્ન ! આહા
હા ! કામદેવ ! તેં મારી પરીક્ષાને એજ લગાડી ! પણ બસ બસ
જીવ, હવે એ કપટ મૂર્તિ કામિનીનો વિચાર કર માં, પણ મિત્રમણિ
સાચુ તો જો ! ! માથું કણુક કરી પડજો ઉભો રહ્યો ! ધન્ય છે મિત્ર
તુને ને તારા માતૃપિતાને ! એ કુમટા નારીના મુખપર શીટકાર દે-
વા જે દિલમાં લાલસા રહી છે. તે જો પ્યારા પહાડસિંહ તું આ
વખતે હાજર ન હોત તો મારા મનની તો મનમાં રહી જાત !
જીવના જોખમ સાટે બચીને થવું, એતો જાતયુવના શરીરવિના થવું
કઠિન છે ! આહાહા ! આવી અપ્રતિમ સન્મિત્રતાના ઉભરા અંત-
કરણમાં આવે છે તે શી રીતે વર્ણવું ! !

લાવણી (મુજે ઊંડે ચલા બનઝારા.)

મિત્ર મિત્રવિના હો ભાઈ, કાણ મોહાળત સાચવે આંહી.—મિત્ર.

જે માથે હોય તે મિત્ર, જમ કહે પણ કરવું વિચિત્ર.

તેં કરી દેખાડ્યું ભાઈ, કોણ મહોળત સાચવે આંહી —પ્રિય.
 ધન્ય ધન્ય મિત્ર છે તુજને, તુજ દેહ અરપી તેં મુજને;
 તજી પુત્ર કલન સમાઈ, કોણ મોહોળત સાચવે આંહી.—પ્રિય.
 ધન્ય પહાડસિંહ તુજ જનુની, ધન્ય ટેક મિત્ર તુજ મનની;
 મૃત્યના મુખમાં જાઈ, કોણ મહોળત સાચવે આંહી.—પ્રિય.
 તેં જાણી દોસ્તની રીતિ, તેં જગત જણાવી નીતિ;
 આ દિલ્હી શહેરની માંહી, કોણ મોહોળત સાચવે આંહી પ્રિય.
 કહી હોય સહોદર ખાતાં, નહી રમે સાહસ શબ જતાં;
 નહીં મળે જોડ તુંજ ક્યાંઈ, કોણ મોહોળત સાચવે આંહી —પ્રિય.
 બહુ તાલી મિત્ર જગ મળતા, કોઈ બસન લાગથી લળતાં;
 નહીં મળે માઈ પૂત ક્યાંઈ, કોણ મોહોળત સાચવે આંહી —પ્રિય.
 કરવી તો મિત્રતા આવી, હું કહું છું જગત જણાવી;
 ખીજી નામ તણી મિત્રાઈ, કોણ મોહોળત સાચવે આંહી.—પ્રિય.
 જો ક્ષત્રી પુત્ર હું સાચો, વળુ તુત તહાંથી પાછો;
 જો રજપૂત તન સાચાઈ, કોણ મોહોળત સાચવે આંહી.—પ્રિય.

ત્યારે હવે પહાડસિંહને ધેર જઇ રજ સેધ લઉં ! કેમકે આંહી
 શુંદીકોટાથી પાછો આવીશ, ત્યારે મિત્રને મળવા વખત નહિ મળે ને
 મુદત પુરી થઇ રહી હશે ! એટલુંજ નહિ પણ એ કાળા કર્મ કરવા
 વાળાનું મોં જોયા પછી સદ્ય પરલોકમાં પહોંચવું એ બેહેતર છે; માટે
 આ છેલ્લી મુલાકાતનો સંયોગ તો હમણાંજ મેળવી લઉં (એમ
 કહી પહાડસિંહના ઘરપ્રતિ જાય છે.)

~~~~~

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ પહાડસિંહનું ઘર.

પાત્ર

પહાડસિંહ, વિમળમતિ, વિજયસિંહ, આંધરાજ.

પહાડસિંહ—(પોતાના ખાતગી ઓરડામાં એકલો બેઠો
 વિચારમાં તસ્લીમ થઈને—સ્વામત.)

(જોખીયંદ અરીત તુંમ મુનોમેરે મુખસહી એ મદદ)

આશી વાત ! હાડા કરી નારી હરી બલિવારી,

આશી આવી પ્રિય મિત્ર માથે મહા કષ્ટકારી;

દીનાનાથ દયા કરી દેશો, આરોપ ઉતારી,
મિત્ર વિકળ થઇને સ્વદેશ, જાય છે વિચારી.—આશી વાત.
એનું સત્ય પ્રગટ કરો ઇશ, પ્રભુ પાપ લાગું,
સાચો ઠરે પણ આવે ન વહેલો, એ મુખથી હું માયું;
અક્ષય કિર્તિ આપો એને સાટે, દેહ જો ત્યાગું,
આવો નહીંરે મળેરે પ્રસંગ, થવું ઉપકારી.—આશી વાત.
શુદ્ધ સતી સોનરાણી, કરે ન કૃત્ય આવું,
મારા મનને વિશે નિરધાર, નહીં હું કહાવું;
માટે મુક્તનો આવશે દિન, કેમે હું ચુકાવું,
ફાંસીપર લટકે મુજ શીશ, જુએ એ નિહાળી.—આશી વાત.
આમાં પ્રપંચ છે પ્રભુ પુરો મુને એમ લાસે,
સત્ય બેલી શ્રી જગદીશ તમારું ધાર્યું થાશે;
ખોટો પડશે તો મિત્રનું મરણજ, નહીંરે જોવાશે,
માટે સાચો ઠરાવીને નાથ, મુક્ત હો ઉતારી.—આશી વાત.

(એ ગવાઇ રહ્યા પછી તેની અંધિમગ્નમતિ પ્રવેશ કરેછે.)

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ, ગમગીનીમાં કેમ કુખ્યા છો ! તમારા મિત્રનું પછી શું થયું ?

પહાડસિંહ—હા, એજ વાત, એ કમળત છુદીકોટા જઈ ચાંપરાજની અંતુ પતિવ્રત ભંગ કરીને પાછો આવી પહોંચ્યો.

વિજયસિંહ—એતો પ્રપંચ કરી આવ્યો હશે.

વિમળમતિ—પ્રાણનાથ, એતો ચોખી બનાવટ છે ! સોનરાણીમાં કલંક હોયજ નહોં !

પહાડસિંહ—પ્રિયા, એમાં પ્રપંચની વાત હોય એમ જણાવું નથી. કેમકે ચાંપરાજે પોતાનો કટાર તથા રમાલ જે તેણે સોનરાણીને પૂજાને માટે આપ્યાં હતાં, તે પણ લાવી એણે પાદચ્છા-હની પાસે હાજર કર્યાં, એટલુંજ નહિ પણ છેવટ તેની ડાબી જાંઘ-પરજી એક ચિન્હ પણ એણે કહી દીધું, જેથી સૌને એ વાતનો પકડાઈ ઇતિમાર આવ્યો, હવે મારો મિત્ર તેની અંતે મોઢાપર શીટ-કાર દેવાને છુદીકોટા જાયછે, પણ ચાંપરાજના પાછા આવવા વિશે કમવિચારથી પાદચ્છાહે તે વાતની ના પાડી અને એમ ફરમાવ્યું કે તમારે મદલે જો કાઈ પોતાનું સિર કળુલ કરી જામીન થાય તો રજા મળે, તેથી પ્રિયા, મેંજ મારા હોસ્તને ખાતર મારું માર્યું

કપુલ કપુલે, ને હું તેનો જામીન 'દયો' છું, હવે વિજયસિંહ એમ કરે કે એની સાથે બુંદીકાટે જાય, ને તેણે રસ્તે એવો પ્રપંચ કરવો કે તેના મુદત પ્રમાણે આવવામાં ઢીલ થાય, રસ્તે આજારી થાય, થોડેથી પડી જાય, પગ ભાગ્યાનો ડાળ કરે, મતલબ ગમે તેમ કરી એક માસની મેહેતલ મળી છે, તે ચૂકાવે, કેમકે તેમ કાય તો હું 'મારું' માથું તેને બદલે અરપણું કરી ફુનીયામાં મારી ખ્યાતિ કરી જાઉં એવી મારી ઇચ્છા છે.

વિમળભતિ—પ્રાણનાથ એતો બહુજ સાઈ કરો છો, એવા સુકૃતથી હું વિધવા થાજી, તેનું મને જરાપણ દુઃખ થતું નથી, કેમકે એથી વધારે ઉત્તમ આ શરીરનું મૃત્યુ ખીજતું ક્યું હોય ! પણ મારી વિનતિ એટલી છે કે આપને બદલે મારું શિર અરપણું કરાતો સાથી સારી વાત છે. કેમકે તો મારો સતી ધર્મ સચવાશે, નહિ તો આપ દેહ અરપણું કરશો તો વાંસે હું જીવવાની નથી, તો પછી બરણ-પોષણનો આધાર આપના ઉપર છે ! તેનું શું થાશે ?

વિજયસિંહ—અરે માતા, આતો ધણુજ નીતિનું કામ કરે છે, આપણા આખા કુટુંબનો જાન કદી આ વાતમાં જાય તોપણ શું ! એક દિવસ મરવું તો જરૂર છે ?

પહાડસિંહ—અરે કહેછે બેટા, મળમૂત્રની આ દેહ અર્પણું કરવાથી આવી અમૂલ્ય વસ્તુ નિમંજ કીર્તિ પ્રાપ્ત થતી હોય તો તે તક ચૂકવીજ નહિ, કેમકે પૂર્વેશીખી અને હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ રાજ ધન સર્વે અર્પણું કરીને માવત્ત ચંદ્રદિવાકરે કીર્તિ સંપાદન કરી હતી, તેમજ રામચંદ્રે પિતૃ વચન પાળીને, નજ દમયંતીએ હામથી વિપત્તિ સહન કરીને, પાંડવ જનોએ વનવાસનાં દુઃખો સંતોષથી સહન કરીને, તેમજ ધીજ અનેક ઉદારાત્માઓએ આ ક્ષણભંગુર દેહના સુખનો મોહ છોડીને કીર્તિ સંપાદન કરીછે, તેવીજ અક્ષય ને નિર્દોષ કીર્તિ પ્રાપ્ત થવાનો મુને લાગ મળ્યો છે, તો આ સરીર એવા જીવજહાન મિત્રને ખાતર બલિદાન કરી ભાગ્યવંત થાજી, એવી મારા મનમાં આવુરતા છે.

વિજયસિંહ—પૂજ્યપિતાજી, આ નીતિભાષણથી જે પ્રસંશા થાય તે થોડી છે ! બાપુ, મારા કાકા ચાંપરાજ જવાને તરખર પણ થયા હશે.

પહાડસિંહ—ચાંપરાજ, હમણાંજ આંહી આવવા જોઇએ.

ચાંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને) કેમ મિત્ર, તમિયતતો ખુશછે ?

પહાડસિંહ—કેમ મિત્ર, હવે ક્યારે તે તરફ જવું ધાર્યું છે ? જઈને પ્રપંચનો પૂરો તપાસ કરજો, એકદમ સાહસ કરશો માં, કેમકે શેરબેકને હું અચ્છી રીતે જાણું છું. મહા લુચ્ચો છે, અને કદાચ સસ હોય તો એ કમળત ઝીને પણ પૂરી સળએ પહોંચાડવી.

ચાંપરાજ—એટલા માટે તો જાઉં છું, પણ એ વાત એક બાજુ રાખી મિત્રના મુખપર કહેવું યોગ્ય નથી, તોપણ અંતઃકરણનો ઉભરો સમાવી શકતો નથી માટે કહું છું તે માફ કરશો આવો વીરલાએજ આગળ બળવેલ તેવો અપૂર્વમિત્ર ધર્મ બળાવી હું ન પહોંચી શકું તો તમારું માથું મારે બદલે કપુલ કર્યું તેનો બદલો વાળવા મને પ્રસંગ મળવો નથી, એટલેજ માત્ર અફસોસ છે.

પહાડસિંહ—મિત્ર, હુંતો ઈશ્વરનો ઉપકાર માનું છું કે મિત્ર ધર્મ બળવવાનો આવો અનુપમ પ્રસંગ તેણે મને આપ્યો, ને તમારો ઉપકાર હું ક્યારે માનીશ કે એક માસની અંદર આંહી ન પહોંચી ત્રિલોકમાં દુર્લભ એવી કીર્તિ મને સંપાદન કરવા દેશો.

ચાંપરાજ—મિત્ર, હવે આ વખતે હું કંઈ કહી શકતો નથી, પણ જલદી બુંદીકાટેથી આવીશ.

પહાડસિંહ—મિત્ર, તું એકલો જાય છે, માટે સાથે વાતચીત કરવા પુત્ર વિજયસિંહને લઈ જાય તો ?

ચાંપરાજ—વિજયસિંહને નાહક શા માટે હેરાન કરવો જોઈએ ?

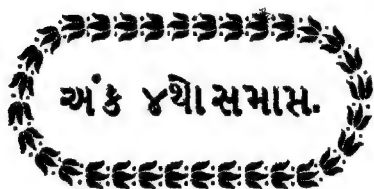
પહાડસિંહ—તેને મોકલવા મારો નિશ્ચય છે, માટે તેમાં તમારે ના ન કહેવો. રસ્તામાં તમને બહુ ઉપયોગી થશે.

ચાંપરાજ—સારું ત્યારે તમારી મરજી !

વિજયસિંહ—(જવા તત્પર થયો હોય તેમ) કાકા તમે સ્વાર થઈને આવો, ત્યાં હું આંહી તૈયાર થઈ રહું છું.

પહાડસિંહ—(ચાંપરાજ ગયા પછી) પ્રિયા, ચાલ હું પણ શિવ પૂજન કરી થોડે સુધી ચાંપરાજને વોળાવી આવું.

(એમ કહી તે પણ બંને છોડે છે.)

ચાંપરાજહાડો ને સોનરાણી.

નાટક સપ્તાંકિ.

અંક ૫ મો.

સ્થળ—બુંદીકોટા.

પાત્રજન.

ચાંપરાજ.....	બુંદીકોટાનો રાજા.
વિજયસિંહ.....	પહાડસિંહનો દીકરો.
સોનરાણી.....	ચાંપરાજની રાણી.
મુખેષા સંગીતભદ્રા	} .....સોનરાણીની દાસીઓ.
મુખતિ.....	ચાંપરાજનો પ્રધાન.
વિશાળમતિ.....	પ્રધાનનો પુત્ર.
મુળરાજ.....	ચાંપરાજનો પુત્ર.

અંક ૫ મો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—અંતઃપુર.

પાત્ર—ચાંપરાજ, સોનરાણી, મુખોધા, સંગીત ભદ્રા.

સોનરાણી—દાસી, કાલરાજ મારા પ્રાણનાથની જન્મતિથિ છે, તેથી શિવપૂજન મારે આખો દિવસને રાત્રિએ કરવું છે, સારાં સારાં પુષ્પ, અખીલ, ગુલાલ, ધુપદીપ પૂજનનાં સર્વ સાહિત્ય તૈયાર કરજે.

મુખોધા—હા, બાઈસાહેબ, એ વાતમાં આપની કૃપાથી કોઈ દિવસ ગફલત થઈ નથી, ને થવી પણ નથી, પણ આપને માટે ખાનપાનના શું પદાર્થ તૈયાર કરવા છે.

સોનરાણી—દાસી, કાલ ફલાહારનો વખત પણ મુને નહિ મળે, કેમકે રાત્રિનો સમય મારા પ્રાણપતિને આયુષ્ય વર્ષક ઈશ્વર સ્તુતિમાં ગુજરશે, તેથી કાંઈ પણ ભોજન તૈયાર કરીશ નહિ.

મુખોધા—બાઈ સાહેબ, પતિ પ્રત્યે આવી ભકિત ત્રણ લોકમાં કોઈ સ્ત્રી જાતની નહીં હશે.

સોનરાણી—દાસી, આપણા પરમેશ્વર પતિએ, તેની સેવા પૂજા જે ન થાય તે થોડી છે, હું વધારે શું કરું છું. શાસ્ત્રમાં જે સ્ત્રીના ધર્મ લખ્યા છે, તેમાંનું આપણાથી કાંઈ નથી બનતું; બધી જ ત વિધિઓ પાળવી બણી કહિન છે.

મુખોધા—બાઈ સાહેબ, ત્યારે મહારાજ આંહી હોય છે ત્યારે આ બધી જ ત વિધિ અર્ચક કેમ કરી નાખે છે ?

સોનરાણી—દાસી, આપણા સ્વામી જ્યારે પ્રત્યક્ષ હાજર હોય ત્યારે તેવાં જ ત ઉપવાસની જરૂર નથી, ત્યારે તો પ્રાણનાથની પ્રસન્નતા અનુસાર વર્તવું એજ આપણું કર્તવ્ય છે ને શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

નાસ્તિયજ્ઞંસ્ત્રિયઃકિચિન્નવ્રતંનોપવાસકમ્
 યાતુભર્તરિશુશ્રૂષાતયાસ્વર્ગજયત્યસૌ.
 ભર્તાદેવોગુરુર્મર્તાધર્મતીર્થવ્રતાનિચ
 તરમાત્સર્યપરિથ્યજ્યપતિમેકંભજેત્સતી.

અર્થ.

ખરેખર સ્ત્રીને ભરથારની સેવા પૂજા કરવી તે તુલ્ય કોઈ વસ્તુ નથી, કોઈ વ્રત નથી કે કોઈ ઉપવાસ નથી, પોતાનો સ્વામી, એજ તેનો દેવ, તેનો ગુરુ, તેનો ધર્મ, તેનું તીર્થ, તેનાં વ્રત પણ તેમાંજ છે, તે માટે સતી સ્ત્રીએ અવર સર્વનો ત્યાગ કરીને એક પતિનેજ ભજવે (એટલે તેની સેવા ચાકરીનામ સ્મરણને આજ્ઞાનુસાર વર્તણુંક રાખવી.) પણ દાસી હવે પૂજાને વિશાળ ધાવ છે, માટે તાકીદ રાખ

હીંદી.

સુણ દાસી આજે કર તું સૌ તૈયારી,
 પ્રાણુપતિ તણી જન્મ તિથિ પ્યારી;
 શિવ પૂજન માટે રાખજે શુદ્ધ વારી, સુણ.
 ગવરી પૂજન મારે કરવું પૂરણ બાવે,
 પ્રાણુપતિને એતો સઘ આંહી મેળાવે;
 નોકરી મુદત એની અંબાજી મટાવે. શુણ.
 નિર્જલો કંઈ ઉપવાસ આજે દાસી,
 પ્યાન પતિના સાથે ગાળીં સ્તુતિ ખાસી;
 આમુખ દીર્ઘ એને આપેરે અવિનાશી. શુણ.
 દાન વિધિ સકળ રાખ તેનું બહારે,
 નિધ સુપાજને લાવ જઈ આ વારે;
 દાન કરવાં પ્રિતે પ્રાણુ પતિનાં મારે. શુણ.

સંગીતભદ્રા—(એટલામાં પ્રવેશ કરીને) બાપસાહેબ, શીવ-
પૂજન સામગ્રી સર્વ તૈયાર છે આપ સ્તુતિ ગૃહમાં પધારો.

સોનરાણી—બહુ સારું. ચાલો આવું છું.

(એમ કહી લાંબી ઉઠી સ્તુતિ ગૃહમાં જાય છે,)

ચાંપરાજ—(વિજયસિંહની સાથે અંતઃપુરની વાટીકમાં એક
બાણુ છુપા પ્રવેશ કરતાં) પુત્ર, દિલ્હી છેડ્યાં વીસ દિવસ થઈ
ગયા, હવે માત્ર દસ દિવસ રહ્યા છે; તે દરમ્યાનમાં દિલ્હી ન
પહોંચાય તો તારા પિતાનો શિરચ્છેદ અવશ્ય થાય તો, પછી દુનિયામ
મારું જીવવું ક્ષત છે. તેં રસ્તામાં બહુ વિલંબ કરાવ્યો !

વિજયસિંહ—કાકા ! આપે એ બાબતની ચિંતા કરવાની
નથી, આપના બહુ મારા પિતાશ્રીનું શિર જાય તો તો અમારી
અમર કીર્તિ થઈ જાય; મિત્રને માટે પ્રાણ સમર્પવા એ મોટી
વિસાત નથી.

ચાંપરાજ—બેટા, તારે મન મોટી નથી પણ મારે મન
બહુ મોટી છે, જેવી રીતે તારા પિતાએ મારા માટે જોષ્ઠમ ઉઠાવ્યું
છે તેવી રીતે જો હું હાજર ન થાઉં તો હું સન્મિત્ર નહિ પણ
કુમિત્ર ગણાઉં, એટલા માટે અહીં બહુ વખત નહિ રોકાતાં તરતજ
ચાલી નીકળવા મારો વિચાર છે. માટે તું અહીં ઉભો રહે,
દરમ્યાનમાં જે કામ માટે હું આવ્યો છું એ કામ પૂર્ણ કરી
હમણાં આવું છું.

વિજયસિંહ—બહુ સારું. (ચાંપરાજ જાય છે)

માળી—(પ્રવેશ કરી, વિજયસિંહને જોઈ) હજુર ! આપ

જાય છે ! આ અંતઃપુરનો બગીચો છે તેમાં શી રીતે દાખલ થવા
માગીનાનો દેખશે તો શિક્ષા કરશે, માટે જે રસ્તેથી આવ્યા હોય
તે રસ્તે પાછા ચાલ્યા જાઓ. અહીં તમારી કામ ઉમેદ બર આવે
એ સમજવું નહિ, અમારાં મહારાણી મહા પ્રતિભતા છે, પર
પુણ્ય મુખ પણ જોતાં નથી, તો તમને દેશનમાં જોઈ તો મહા
કોપાવધાન મળે.

વિજયસિંહ—એસ એસ ! જોઈ તારી મહારાણી ! ! એના પાપે તો મારા કાકા ચાંપરાજ મોંતના ભોગ થયા છે, અને એટલા માટેજ એને શીટકાર દેવા દિલ્હીથી અમે અત્રે આવ્યા છીએ; એ અદર ગયા છે અને હું એમની આજ્ઞાથી અત્રે રાહ જોતો હોયો છું.

માળી—(આશ્ચર્ય થઈ) શું અમારા મહારાજ પધાર્યા છે ! અમારાં મહારાણી માટે તમે જે બોલ્યા તે બિલકુલ વગર વિચાર્યું બોલ્યા છે, લાચાર છું કે તમે મહારાજની સાથે છો એટલે કશું કહુંતો નથી, નહિતર મહાદેવી સંબંધના તમારા અપમાન સૂચક સજ્જો હું સહન કરવા નહિ. પણ બાઈ, જણાવશો કે અમારાં બાઈ સાહેબને લીધે મહારાજ મોંતના ભોગ કેવી રીતે થયા છે ?

વિજયસિંહ—નામદાર અકબર બાદશાહે પોતાના દરબારમાં એવો સવાલ મૂક્યો કે, જેની સ્ત્રી પતિવ્રતા હોય તેણે જાહેર કરવું, જે ઉપરથી હાડાજીએ ઉભા થઈ પોતાની રાણી પતિવ્રતા છે એવું જાહેર કર્યું.

માળી—ચોગ્ય કર્યું. તેવાંજ અમારાં બાઈ સાહેબ છે.

વિજયસિંહ—તમારાં બાઈ સાહેબ તેવાં છે તે અમે જણ્યું, હાડાજીના ગર્વયુક્ત વચનો સાંભળી બાદશાહનો શેરબેક નામનો એક અમીર હાડાની રાણીનું પતિવ્રત બાંધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવા તૈયાર થયો; જે ઉપરથી એવી શરત કરવામાં આવી કે જે તે પતિવ્રત બાંધ ન કરે તો તેનો શિરચ્છેદ કરવો અને બાંધ કરે તો ચાંપરાજનો શિરચ્છેદ કરવો, એ પ્રમાણે મુકરર કરી શેખરક અત્રે આવ્યો અને હાડી રાણીનું શિષ્ણ બાંધ કરી લાં આવ્યો; ખાત્રીમાં તમામ નિશાનીઓ રજુ કરી જે હાડાજીએ કબુલ રાખી તેથી શિરચ્છેદની સિદ્ધિ નામદાર અકબર શાહે ફરમાવી છે.

માળી—જળપ થયો ! અત્રે કોઈ કંઈ જાણતું નથી, શેરબેક નામનો અમીર અત્રે કોઈ આવ્યો નથી; આ બધી ખતાવટ છે.

વિજયસિંહ—ખતાવટ કે સાચની હમણાં બપોર પડશે, મારા હાડા કાકા મહાર આવે એટલી વાર છે,

માળી—પરમાત્મા એમના હાથથી સાહસ ન કરાવે નહિતર નિર્દોષ મારી જશે ! આજ એમની સાથે આવ્યા છો, તો શું તમે લેમના નોકર છો ?

વિજયસિંહ—નહિ હું નોકર નથી પણ એમના મિત્ર પહાડસિંનો પુત્ર છું. એક માસની મુદત હાડાજીને મારા પિતાજીની જમીનગીરીથી મળ્યા છે, તે મુદત ચૂકાવી મારા પિતા મિત્ર ધર્મ બળવવા ઇચ્છા રાખે છે; એટલા માટેજ એમણે મને હાડાજી સાથે મોકલ્યો છે. અહીં આવતાં વીસ દિવસ તો મેં કરાવ્યા છે પણ હવે દસ દિવસ બાકી રહ્યા છે, દરમ્યાનમાં પહોંચવું મુશ્કેલ છે.

માળી—ધન્ય છે તમારા પિતાના મિત્ર ધર્મને! મહારાજ પાછા પધારે તેટલો વખત મારી ઝુપડી પાવન કરશો અને મારો અતિથિ સત્કાર સ્વીકારશો ?

વિજયસિંહ—સ્વામીના ગુણો સેવકમાં ઉતરે એ તારાથી હું અનુભવું છું, ભલે ચાલ હું આવું છું. (બંને જાય છે)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—પૂજન ગૃહ.

પાત્ર

સોનરાણી, દાસીઓ, ચાંપરાજ, મૂળરાજ.
ગરબી.

સોનરાણી—

પ્રિય કરો ચંદુ નાથ (૨) સરવદા શુભ મમ સ્થામનું.

ક્ષેમ દીપ્તો દીન રાત (૨) રટણ કરે જેના નામનું, પ્રિય.

મારા પ્રાણ આધાર (૨) પરાધીનપણું ભોગવે.

તે કૃપાથી કરો દૂર (૨) જોગ સ્વતંત્રતા ભોગવે. પ્રિય.

જન્મ તીથીનાં પુજન (૨) સફળ કરો આવાં સર્વંદા,

ચાઓ વિજયી એ રાજ (૨) હરો હાડા જીત આપદા. પ્રિય.

ચાંપરાજ—(નેપથ્યમાં) બારણું ઉઘાડો, બારણું ઉઘાડો,

કાણું છે અંદર ! બારણું જલદી ઉઘાડો !!

સોનરાણી—(જોસબર સાથે જરા અગ્નયેય થીને તમા

આપણું બોજબવાથી વિસ્મય પામીને) દાસી, એકદમ બારણું ઉઘાડ,

એતો સાદ પ્રાણનાથનો સામે છે. આ વખતે વહેલા આવ્યા.

મુખોધા—હા, બાઈસાહેબ, એતોં માહારાજ પધાર્યાં જણાય છે, માટે જમ ઉઘાડું છું. (તે જમ બારણું ઉઘાડે છે.)

આંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને) અરે કમળત ! દુષ્ટ, નફટ, લંપટ ! ક્યાં છે મારો કટારને રમાલ ! લાવ જલદી ! મારે જોઈએ છીએ.

સોનરાણી—(આવી કોઈ મુદ્રાને કઠોર વચન પ્રહાર આકસ્માત સાંભળી બચીત થઈને) અહો ! પ્રાણનાથ ! આપ અમિ એકદમ વ્યગ્રચિત્ત થઈને શું આવ્યા છો. મારા પ્રાણધાર ! કાંઈ કારણ બન્યું છે, મને કાતલે કરો તો તેનો ઇલાજ કરીયે !

આંપરાજ—અરે તું ખીજ ત્રીજ વાત છોડી દે, જે માંગું છું તે વસ્તુ હાજર કર, નફટ લંપટ સ્ત્રીનો તે વળી વિશ્વાસ હોય ! (કાંધના આવેશમાં તલવાર મ્યાનમાંથી કાઢી મારવા જાય છે ત્યારે દાસીઓ આડી પડી તેના હાથ ઝાલી રાખીને.)

મુખોધા }
સંગીતભદ્રા } **રાગકલ્યાણ.**

હાડાજી શું કરો સાહસ આ, પતિવ્રતા.એ છે નારીરે. હાડાજી. શુદ્ધ ભક્તિ તમ મૃત્યે મહારાજ, સાચવીએ ટેક એણે સારીરે. હાડાજી. હુર દ્રષ્ટિએ નહિ જુઓ કૃપાનાથ, નીતિ મારી બાઈને છે પ્યારીરે હા. આંડાની ધારે પાળે પતિવ્રત, રહ્યાં છે છ માસ વ્રત ધારીરે. હાડાજી.

સોનરાણી—પ્રાણપતિ, એ કટાર તથા રમાલ આપની ફરજ આ ચોડા રાજપર જેસલમેરથી અત્રે આવ્યાં હતાં, તેણે બહુ આગ્રહ કરી કહ્યું કે મારાં છોકરાંને વાસ્તે એ વસ્તુ આપ, તેથી તમારો ક્રોધિાને માહું ન લગાડવા મેં તે તેને આપી દીધાં છે.

આંપરાજ—અરે બલિયારીણી, મારે ફર્ષ છેજ ક્યાં ! આ શું ! બનાવટ કરી બોલે છે ? કમળત ! જ્યારે તારૂં દિલ અવિત્ર સમજ મેં દિલ્લી પાદશાહની આમળ હોડ કરી ત્યારે આમ થયું ? પિછાર છે, તુને ! તારી જાતને ! તારા સ્નેહને ! ને તારા નામને ! સોદા રજપૂતોમાં આવી કુલદાઓ કૃપા થતી હશે, તેની મુને ખબર નહોતી, નહિતો હું તારૂં પાણી મહાજુજ માને કરત ! અરે મારી કિર્તિના પૂણે ચંદ્રને અંધકાર પમાડનારી વાદળી હવે જલદી અદ્રખ મા. અરે આ પવિત્ર પુંદીકાદાની ભૂમિપર ત્યાર કર્યાં કલંક રૂપ આંડાવી નારી જલદી નષ્ટ થઈ જાય જા. અરે

પાતકી નીચ દુરાચારી વિચ્છાસઘાતી વિષમાસક્ત દુષ્ટુદિ ! તેં મને ભરતખંડના ચક્રવર્તિ મુગલ બાદશાહની કચેરીમાં ખોટો પડ્યો ! તારા બાવા પતિત હૃદયની મુંને પ્રથમથી પરીક્ષા ન પડી ! બસ આ મારી હેલ્લી મુલાકાત છે ! મારા હૃદયની આગ શાંત કરવા માત્ર આ ચાર શબ્દ પ્રીતકારનાજ બસ છે.

મૂળરાજ—(પ્રવેશ કરીને) પિતાજી, આ શું સાહસ કરો છો ! માતાં માતાને વગર તળવીજે કલકિત કરો છો એ શું આપને યોગ્ય છે ?

આંપરાજ—તળવીજ કરવી હવે શું બાકી રહે છે, જે તું મને શિખામણ આપે છે, તારી માએ મારા આપેલા કટાર રમાલ એના ચારને ભેટ કરેલા તે બાદશાહ પાસે રજુ થયાં, છતાં તારી મા ખોટું બોલી મને કહે છે કે તમારાં ફઠબાને મેં એમના માગવાથી આપી દીધાં છે. કેવી અધર્મી !

મૂળરાજ—પિતાજી, કેટલીક વખત નજરે જોએલી વાત પણ ખોટી પડે છે, મારાં માજી જે કહે છે તે સત્ય છે; જેસલમેરથી ફઠબા અહીં આવ્યાં હતાં અને તેમને કટાર રમાલ આપતાં મેં નજરે જોએલાં છે.

આંપરાજ—પણ મારે ફઠજ ક્યાં છે ! કેવી બનાવટ કરી મા દીકરો બોલો છો ! !

મૂળરાજ—ફઠ નથી તો ફઠ આયાં ક્યાંથી ?

આંપરાજ—કોઇ કુટણીને તારી માએ ફઠ બનાવી ત્રાને છે તથો જણાય છે !

મૂળરાજ—આ વાત તમે શું કરો છો ! બાન્તિ રૂપવાદળી તમારી મતિપર છત્રાર્ધ મધ છે, જેથી સૂર્યનો સ્વચ્છ પ્રકાશ તમે જોઇ શકતા નથી; સિરજન, હું સત્ય કહું છું, આપ પાછળથી ખસાશે.

આંપરાજ—તારી માની અનીતિ તારામાં કાળસ ધમ જણાય છે, તું મારો ફરજદ નથી, નહિતર આવી અસત્યવાદીનો પણ કદી કરત નહિ.

મૂળરાજ—

• ગાથન.

નવ ધટે વડીલ તુચ્છ આવું ખોલતાં !

વણુ વિચાર વાત નહિ આપ તોળતા;

અધ અતિ મંદમતિ થઇ છે આપની.—નવ.

મારાંરે શુદ્ધ સોન માત્રને ધિક્કારતાં,

પસ્તાશો પિતૃ પાછળે અધ ચક્ષુ ખોલતાં;

અધ અતિ મંદમતિ થઇ છે આપની.—નવ.

સોનરાણી—(અતી રૂદન સાથે હુસકાં ભરતી) પ્રાણુધાર, મારી વાત તો સાંભળો, મુને બે શબ્દ ખોલવાનો દો ! પછી દોષીત હોજી તો મુખેથી મારું માથું કાપી ચાલ્યા જાઓ, અગર ન સાંભળો તો હમણાંજ મારો શિરચ્છેદ કરતા જાઓ ! પણ વચન પ્રહાર ન કરો.

(આંપરાજ તે આજીજીપર બીલકુલ લક્ષ ન દેતાં ચાલ્યો જાય છે ને સોનરાણી હર હર શંકરા ! ! કહી ધરણી ઢળી મુર્છાગત થાય છે, ને દાસી તેને સાવધ કરી બેઠાં કરે છે. મૂળરાજ રાજ પાછળ જાય છે.)

સોનરાણી—(અતી આકંઠની સાંધે)

પીયુને તળાવનાર વેરી અંલકાર.

એ રાગ.

અચાનક આ શો કાપ કીધો કીરતાર,

કલંક વાદળું કયાંથી આવ્યું હું પરે. •

અચાનક.

ચૂકી નથી કદી મારો ધર્મ હું જરા,

બૂલી નથી વૃતિમાં જણે માતૃ ધરા.

અચાનક.

શું આવ્યા સ્વામિને શુંરે ચાલ્યારે ગયા,

આંખમાં વરસે ઝેર નોતીરે દયા.

અચાનક.

પતિવત જંગ પ્રભુ કમારે મેં કીધું,

સાક્ષી હૃદયના તમે જણો છો જધું,

અચાનક.

જનમ ધરીને આજ સુધી મારી ટેક,

પર પુરૂષતું મુખ જોમું નથી છેક.

અચાનક.

જ્યારથી રાજ ગયા છે દિલ્લીપતી પાસ,

આનપાન તબ્યાં કેવી રહ્યું હૃદાસ.

અચાનક.

એક નિષ્ઠા હામરાજ નામ હું જધું,

સાધરી જોગીણી હપવાસીમાં ખપુ.

અચાનક.

મુવજ ધરેજું નથી ધારણ કયું.

મિષ્ટ અન્ન નામે નથી મુખે મેં ધર્યું. અચાનક.

નથી અરીસામાં મૂખ જોયું કાંઈ કાળ,

કાણે છેદું પડાવ્યું હાડી અંતર આળ. અચાનક.

નિરદોષી અબળાને શો પ્રભુ આ માર,

સ્વપને કર્યો નથી મેં જરેરે વિચાર. અચાનક.

પુત્રી તમારીની પ્રભુ લેજોરે સંભાળ,

આપઘાત કરી હવે આણે એનો કાળ. અચાનક.

મુખોધા } મુઝે છોડ ચલા બનજારા. એ રાહ.
સંગીતભદ્રા }

બાઈ ભક્તિ સાચી તમારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી; બાઈ.

તમે પનિવ્રત પુરં પાળો, દમી દેહ નિયમમાં ગાળો; બાઈ.

કેમ પ્રભુ તે જશે વિસારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી. બાઈ.

આ ધર્માચરણ તમારં, જોઈ ચક્તિ થાય દિલ મારં; બાઈ.

હું નજરે રહું નીહાણી, છે જગ કર્તાને પ્યારી. બાઈ.

તમે રટી છે પતિ ગુણ ગીતા, તમે પગ ધોષને પીતાં; બાઈ.

પછી જોજન કરો વિચારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી. બાઈ.

આ વાત વધી કાંઈ મોટી. પ્રભુ ભલે કરેરે કસોટી; બાઈ.

તેવી છે તમ તૈયારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી. બાઈ.

જોઈ ટેક તે આવી તમારી, વરતે જગમાં અન્યનારી; બાઈ.

તમે આપો મોક્ષની બારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી બાઈ.

હવે વિલાપ બાઈ છોડો, હવે હિપાયમાં ચિત જોડો; બાઈ.

અરી વાત બધ છે મારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી. બાઈ.

કોઈ શોધી કાઢો યુક્તિ, જેથી આરોપની થાય મુક્તિ; બાઈ.

આંહી બેઠે થાય ખુવારી, છે જગ કર્તાને પ્યારી. બાઈ.

સોનરાણી—(એ સાંભળી જરા હુંશીયાર થઈને) અરે દાસી, હવે તું જાનમાં જઈ કાંઈ તનવીજ કરી આવ કે આ બનાવ શી રીતે બન્યો છે, રાજાજી શું એકદમ આંહી આવ્યા. શું મને વાક્ય પ્રહાર કરી આજ્ઞા ગયા ! હવે મહાલત કે ઢીલ કરવાનો સમય નથી !

મુખોધા—બાઈ સાહેબ, હમણાં તનવીજ કરી આવી હાજર થાજી શું. (ભય છે.)

સોનરાણી— • રાગ આશાઝાડી

સહાય થશે જગ કર્તા, સંકટ વિશે સહાય થશે જગ કર્તા;
હુરે પતિવ્રત કહી નવ ચૂકી, ધર્મ મારો સૃષ્ટિ ધર્તા. સંકટ.
અનેક સતીનાં સત તણી રક્ષા, કીધી પ્રભુ દુઃખ હર્તા, સંકટ
કાણુ આરોપ આ અધરથી લાવ્યું, કાણે બરમાલ્યા મુજ ભર્તા સંકટ.
શુદ્ધ કંચન ભક્તિત રૂપજ કરી છે, અગટ કરો જગ કર્તા. સંકટ.
દાસી તમારી હું છું મુરારી, આપ આશ્રમમાં છે સ્થિરતા. સંકટ.

મુખોધ—(પ્રવેશ કરીને) બાપ સાહેબ, મેં બહાર તજવી-
જ કરી તો એવા ખબર મળ્યા કે રાજજીએ દિલ્હી પાદશાહથી
કાંઈ શરત કરી છે, અને તેમાં રાજજી ખોટા પડ્યા છે, અને
તેમાં માથું આપવાની શરત કરી છે. એ ખબર એક આદમી મહા-
ગજની સાથે આવેલ તેણે આપ્યા. આપણા માણેકશાના દીકરા
મોતીની સાથે વાત કરી તે રાજજી બેળો ચાલ્યો ગયો.

સંગીતભદ્રા—(પ્રવેશ કરીને) બાપ સાહેબ, બરાબર ખબર
લાવી છું.

સોનરાણી—દાસી, શું છે, તે જલદી કહે ?

સંગીતભદ્રા—બાપસાહેબ, મહારાજ આંહીથી એકદમ વળી
નીકળ્યા, ને ગામમાં ઘોડો દોડાવતા ચાલ્યા ગયા. ત્યારે આપણા ગામની
કળાવંતી ગુણિકા તેમની પાછળ ગઈ, ને એમને આવવા જવાનું
કારણ બધું પૂછતાં સંક્ષેપમાં કહી દેખાડ્યું કે દિલ્હી પાદશાહની પાસે
હોડ થયેલી; તેમાં હાડાજીએ તમે પતિવ્રતા છો એવું જાહેર કરી
ખોટા પડે તો દેહાંત દંડની સિક્કા, એવો કરાર લખી દીધો હતો, તેમાં
એક મીમાં શરમેકના પુરાવાથી તેઓ ખોટા પડ્યા, અને તમને
આંહી મુખપર શીટકાર દેવાને આવવા પાદશાહની પરવાની માગી,
પણુ તે એમ ન મળતાં તેમના મિત્ર પહાડસિંહે પોતાનું માથું
એ મુદત પ્રમાણે આવી ન પહોંચે તો આપવું એમ કળુચ કર્યું, તેથી
રૂબ મળી અને આંહી આવી આમ કરી એકદમ ચાલ્યા ગયા !
આવો બનાવ બન્યો છે, તે ખુદ કળાવંતીને મોઢેથી મેં સાંભળ્યો
અને તેમની સાથે આવેલા આદમીએ આપણા બગીચાના બગીચે
પણુ એવીજ વાત કરી છે.

આચન.

હાય હાય ! દાસી કહે શી આ વાત ! શું હું તે બિ
ચારી છું ?

મારી પૃથ્વીમાં કરું ઉત્પાત.—શું હું તે.
કોણ કાઢે એવો ન.ચ મુને બોલ,—શું હું તે.
એની જીવતાં ઉતારું હું તો બોલ.—શું હું તે.
હાય હાહ કરું એનાં ચક્રચૂર,—શું હું તે.
સો સો હાથીનું છે રામ રામ શર—શું હું તે.
કરું પૃથ્વીને ઉલટ પુલટ,—શું હું તે.
હવે દેખાડું હું ક્ષત્રી નારીવટ.—શું હું તે.
હાય ! જઈ કરું દિલ્હી પામમાલ,—શું હું તે.
આંખી બાદશાહને પહોંચાડું પાતાળ—શું હું તે.
જેવી લાલબાએ દેખાડી કટાર,—શું હું તે.
એવો વરતાવું કેર એક દાર—શું હું તે.
વીરમતિને રાણકદેવી નાર,—શું હું તે.
અસ્ત થઇ નથી ક્ષત્રી સિંહબાળ—શું હું તે.
પતિ છોડાવી જે આવું તત્કાળ,—શું હું તે.
સારે સાચી રજપુત કુળબાળ—શું હું તે.

સુબોધ—બાઈસાહેબ, ત્યારે હવે કેમ કરશું ? કળાવંતિને દિલ્હી મોકલીએ તો ?

સંગીતલાદ્રા—એકદમ હાડાજી ગયા માટે મુદત લગલગ હશે !

સોનરાણી—દાસીજનો, ધીરજ રાખો, બાતે દિલ્હી ગયા વગર ખરા ખોટાની ખબર નહિ પડે !

સુબોધ—તે ખરું, પણ બાપ અંતઃપૂરમાંથી તમે કદી બહાર પમ દીધો નથી, અને આ કામમાં તો બણીજ કુશીયારીની જરૂર છે.

સંગીતલાદ્રા—હા, બાઈસાહેબ, દેશાટથુની શક્તિ વાક ચાલુરી, અને મુક્તિ બધું બોધ્યે ? તે સંપૂર્ણ આપમાં છે ખરું, પણ અંતઃપૂરની બહાર ઉપયોગ કદી—

સોનરાણી—દાસીજનો, હવે શરમનો પડે છે એક બાણ મરું હું, અને પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે આ કલંકથી મારે મુક્ત થાઉં ત્યારે તે બોલજનો પડે પારણ કરીશ, અને પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ નહિ થાય તો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ !

સુખોદા—બાઈ સાહેબનાં પ્રતિજ્ઞા આકરી લીધી, પણ તે સાચી કરવા શું પ્રયત્ન કરશું ! નીકર અમારા પ્રાણ ક્યાં પાછળ રહેવાના છે ! અમારાં બનેના પ્રાણ અરપણુ મતાં તમે સાચા ઠરો એ અમારી ઇચ્છા છે !

સોનરાણી—હવે હિંમત રાખો ! જરા પણ મહારાણો નહિ હું છું નારી જાત, તો પણ હવે અમારા રજપૂતના લોહીનું કામ છે ! માટે આપણે શી રીતે કામ પાર પાડવું તે વિચારો !

સંગીતભદ્રા—ગમે તેમ કરી પાદશાહની રૂબરૂ થવાય, ને ખરી હકીકત તેને જાહેર થાય તો કાંઈ પણ બની શકે ! કહોતો ત્યાં ખૂબ દ્રવ્ય ખરચી તંત્ર ચલાવીએ !

સુખોદા—દ્રવ્યથી તુરત બેળું થવું મુશ્કેલ છે ! આજ કાલ અકબર પાદશાહની રીતી પ્રમાણે તો કોઈ હુમરથી બેળું થવાય ! એવો હુમર આપણી પાસે શું ?

સંગીતભદ્રા—હા, ધર્માચાર્યો, કવિજનો, તમાશાગીરો તુરત મળી શકે છે, માટે આપણે એવા કોઈને સગ બધયે તો !

સુખોદા—તો બહુ સારું છે !

સોનરાણી—સારું હું રાજાજીને રંજનાથ જે ગાનતાન નૃત્ય શીખીશું, તે ત્યાં ચલાવું તો !

સુખોદા—(સંગીતભદ્રા પ્રતિ) સંગીતભદ્રા ! આતો ગજબની હિંમતનાં વચન કાઢે છે ! એકાએક આટલે દરજે કરવા તૈયાર થાય છે ! (સોનરાણી પ્રતિ) બાઈસાહેબ એમ કહેતાં અમારી જીભ ન ઉપડે ! રાજાની રાણીને હઠી આવી હિંમત નાંખવી, એતો મહા કુર્લભ છે !

સંગીતભદ્રા—આપે શુરાતનથી એ કામ બજાવવાનું છે !

સોનરાણી—પ્રાણપતિનાં રક્ષણ અથે એ કળા ઉપયોગમાં ન લાગે, તો પછી શ્રમ કર્યોજ વ્યર્થ છે ! આપણે તાબડોલ કામ લેવું છે, પાદશાહની મુલાખાત લીધા વગર છુટકો નથી ! અને જોવી આ કળા માણસના ચિત્તને આકર્ષણ કરે છે, તેવી બીજી શોધીજ

કરેછે ! માટે મારોતો નિશ્ચય છે કે ખુદ મારે વારાંગના જનવું. અને આ કામમાં મારે માફ સધળું આતુર્ય વાપરવું, પછી હોતેહમંદ થવું કે નહીં એતો શ્રી જગદીશ્વરના હાથમાં છે, અને તે સત્તેજા બેઠી સહાય કેમ નહિ કરે !

સુખોદા—અહા હા ! અબળા જાતમાં આવી શાયતી ચમત્કૃતિ ક્યાંથી પ્રગટ થઈ ! ગજબ હિંમત બાંધે છે !

સંગીતભદ્રા—બાપ એથી સતી ધર્મમાંતો બાપ આવશે નહિ ના ?

સોનરાણી—દાસી એથી મારા પતિવ્રત ધર્મમાં કે પવિત્ર ધર્માચરણમાં બાપ આવે એવું સ્વપ્નેય ન સમજવું ! જે કોઈ પુરુષને શુભ લાગી હોય ત્યારે બીજી શળથી તે કાઢી નાંખે છે, તે પછી બંને શળ ફેંકી દેછે, તેમ મુને આ કલંકરૂપી શળ લાગી છે તે આ વારાંગના વેશરૂપી શળના સાધનથી કાઢવી છે. અને પછી તો બંનેનો સાથે લાગ થશે, નીકર પછી પ્રાણુધાતથી પરબર તે દોષથી શ્રી જગદીશ્વરની સમક્ષ મુક્ત થવાનું થશે !

સુખોદા—બાપ સાહેબ, આપના શરાતનને ને સમજણને ધન્ય છે, કે તત્પર પર નજર રાખી વાત કરોછો !

સોનરાણી—જે દાસી જે વાતનું પરીણામ સારું તેજ વાત સારી અને જેમાં પરીણામે નહારું, તેજ વાત નહારી સમજવી. માટે મારા પવિત્ર હૃદયને ઉપરના વારાંગનાના વેશથી શું કલંક આવવાનું છે ! કાંઈજ નહીં ! વિપ્રતિ સમય આપણને ગમે તેવી સ્થિતિમાં નાંખે પણ સત્તેજા નિતી અને શીયલ ન છોડવું ! હરીશ્વર તારામતિ, નજ ને દમયંતી પાંડવજન ને દ્રોપદીનાં આખ્યાનો રાજ વાંચીએ છીએ તેનું પછી ફળ શું !

સંગીતભદ્રા—(સુખોદા પ્રતિ) આમાં બે વાત છે, એકતો આપણું બાપનું સાચું જાહેરમાં આવશે, અને મહારાજને પણ હેડના કરારના અમલમાંથી બચાવી શકશું ! પ્રભુ ! તમારે ખોલે છીએ !

સોનરાણી—તારે હવે વિલંબ ન કરવો ! તારે જા હવે આપણું સાજ અને બીજા સંગીત સાહિત્યો સાથે લીધો ને બે સારા અથ તમાર રખાવ. ને હું આંહી તમાર મધ રહું છું.

(જાને જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જા.

स्थल—हरिआरगढमां जवानो रस्ते।

५।३

મુખેશ સંગીતશાળા.

सुभोधा—संगीतबद्धा, शुं विस्मय पाप्मी गर्धजुं ।

સંગીતભદ્રા—હું તો એજ સારની હેરત પામી ગઈ છું કે
શું બાઈએ આવી મોટી હિંમત બાંધી ! એવી તો કલ્પનાય-
ન થાય !

મુખોદ્ધા—સખી, તે ત્રિનાં એવાંના ઉદરમાં વીરરત્ન પાકતાં હશે ! પણ હવે આપણે ક્યાંય પાછો પગ ન નેવો હો !

સંગીતભદ્રા—સારેતો આપણાં માત તાન લાગેનાં ! જે કામ આપણેજ કરવાનું હતું ! તે કામ બાધએ પોતે ઓઢી લીધું. પણ લાચાર કે એવી આવડત આપણામાં નથી ! નહિંતો એને અંતઃ પૂરમાંથી બહાર નિકળવા દઇએ? પણ હાડાજીનો તો ઇપકો નહી આવેનાં!

સુખોના—ધેલી છાતું ! હવે દપકાતું ક્યાં રહ્યું ! હવે તો
આપણે ફતેહ ન પામ્યાં તો પૃથ્વી પલટી જવી છે ! વિચારી જોને !

સંગીતલાદ્રા—હા ખરું કહેછે, એમ થયું તો હાડાજીનું
સ્વર્ગ મનન, અને આંહી બાહનો આપઘાત, ને દેશ પાયમાલ !
પછી શું આપણે પણ જીવ રાખશું !

સુખોદા—તો ઠીક ત્યારે એવીજ સમજણ રાખ, હવે તો બાઈ જે જે ક્ષમિત ચલાવે તેમાં આપણે તત્પર રહી સહાય કરવી, અને તારે સાબનો બીજો જોગ ન આવે તો એ કામ હુશીયારીથી કરવું.

સંગીતભદ્રા—તેનો તું ભારે જોજો ! એમનીજ તાલીમને એજ નહીં લગાડું. ઘણી હિમ્મતનું કામ કરવું છે હો !

સુખોદા—અભારે હિમ્મત ન રાખીયે તો હાડાગ્રએ આપ-ણુને નાણાં ખરચી સુસિક્ષિત કર્યાં, અને સદગુણી ધૈર્યનીતી શીખ-જવંતા જાણી પરીક્ષા કરી બાઈ પાસે રાખ્યાં છે, તેનું ક'ન શું ? આપણા પિતા આપણા રાજા, અને આપણું સર્વસ્વ નાશ થવા બેઠું ! ભારે હવે શું બેસી રહેવું લાજમ છે ! આ માતા સોનરાણીને જોઈ કંઈલાનો સમુદ્ર અંતઃકરણમાં ઊછળી જાય છે પણ દુખાવી રાખી બોલુચાલું છું

સંગીતભદ્રા—ખરે સુખોદા, શીવપૂજન વખતે અમૃતમાં ઝેર વર્ષાવી ગયા એતો હું યાદ કરું છું ભારે હું જાણું છું કે હવે ઝુરી ઝુરીને મરી જાજી ! નિરપરાધિ આપણાં બાઈપર આવડો શો જીલમ !

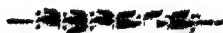
સુખોદા—જો બેન ! દુનીયામાં અનેક પ્રપંચ ચાલે છે, માટે હિમ્મત રાખી, શ્રી જગતપતીની સહાય માગી, તેનો પરાજય કરવેજ, એ મનુષ્યનું કામ છે. અને વિપતિ એ મોટાએના, સદગુણને ધૈર્યની કસોટી છે, જો, તું અને હું બંને બાઈનું શ્વગતન જોઈ કેવાં તાજુન થયા !

સંગીતભદ્રા—હા, પુલની ખરાબ વાસ હોય તો કેતાં કે માથું ચડે છે, અને ઊભાં થતાં કેતાં અગ અચકાઈ જાય છે, અને આ વખતે તો જાણે કેમ અસુરને સંહારવા દુર્ગાદેવી તૈયાર થયાં હોયની !

સુખોદા—એટલા સારજ મહાત્મનના મુશ્કે પ્રકાશ કરવાજ પરમેશ્વર વિપતિઓ મોકલે છે પણ હવે વાતમાં વખત ન કાઢીશ.

સંગીતભદ્રા—આ જાઉં છું, ને અશ્વ બે લઈ આવું છું તું પણ અંતઃપૂરમાં તૈયાર થઈ આવ વહેલી.

(બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—સુભતિ પ્રધાનદાં ઘર.

પાત્ર—સુભતિ વિશાળમતિ

સુભતિ—(વિચારમાં સ્વગત.) આહાહા ! બુદ્ધિકાટાના રાજની અવસ્થા બેઠી ! મું એકદમ ચાંપરાજ આવ્યા ને ચાલ્યા ગયા મારે મોઢે થવાનો પણ વખત ન આવ્યો, કેઈ મહાભારત આદિત આવી જણાય છે, વખતે અકબર બાદશાહ તરફથી કાંઈ સખતી થઈ જણાય છે, રખે ! મુગલોની દયાનત છેક ફરી હોય, રજપૂતના રાજ્યો છેક સ્વતંત્ર કરવાં હોય ? પણ કળાવંતી અને મોતીયાની વાત પરથી તો હકીકત જુદી જણાય છે, કે ચાંપરાજહાડાએ બાદશાહની સલામાં પતિવ્રતા ઝીની બાબતમાં હોડ કરી હતી તેમાં ખોટા પડતાં તેનું માથું નખ છે.

હવે આંહી મુને વાત કરી હોત તો વિચાર કરી કાંઈ રસ્તો કાઢી દેત, પણ આવો સતીને માત્ર બે વચન કહી નીકળી ગયા. રજપૂતમાં આવેશ આવ્યા પછી હાથ ન રહે ! હવે ! આપણે સોનરાણીને જઈ ધીરજ આપવી તથા કાંઈ ઉપાય યોજવા.

વિશાળમતિ—હવે વિલગ્ય કરવો ન જોઈએ.

નિમકસિંહ—(પ્રવેશ કરીને) યહ કાગજ બાઈ શ્રી સોનરાણીને જોળ્યા હે સો આપકું સુપરદ કરને આયા હું.

સુભતિ—અચ્છા લાગ્યો.

(આપે છે)

નિમકસિંહ—અથ મેં રૂપસત આહાતા હું.

સુભતિ—જહોત અચ્છા.

(નખ છે)

(વિશાળમતિ પ્રત્યે)

વાંચ મું લખ્યું છે ?

વિશાળમતિ—લાવો વાંચુ

(વાંચે છે)

(ગુરૂ જોવિંદના મહિનાનો રાગ)

હે પિતા પ્રધાન પવિત્ર, હકીકત મારીરે,

શુભ્યને મારા શીરછત્ર, કહું વિસ્તારીરે.

ચિલા જાણી છે મારો ધર્મ, વત હું પાણુરે,

છે કિલ્લી મુજ સ્વામિન, રહે અનખરે.

ગઈ રાતે આબ્યા એહ, અચાનક પાસેરે,
 બોલ્યા વચનો દધને છેહ, આવી અવાસેરે.
 હું કરતી શીવપૂજન, જન્મ તીથીનારે,
 રૂત સ્તુતિ અને હિપવાસ, હતી એ સ્થિતિમારે.
 ત્યાં આવીને શીટકાર, દીધાછે મુજનેરે,
 હે બ્યભિચારણી નાર, ધીકછે તુજનેરે.

શુભતિ—હરહર ! સોનરાણી પર આ શું મુજરી ! ચાંપરાજ

તમને આ શું મતિ સુઝી ! ચાલ આગળ વાંચ—

વિશાળમતિ—

એ સાંભળી મુજને જાળ, પ્રગટી મોટીરે,
 થઈ જવા દિલ્લી તૈયાર, થવું નહિ ખોટીરે
 હું અને દાસી બેય, થયાં રવાનારે;
 આ પત્ર મોકલ્યો દુત, ખબર જવાનારે.
 પિતા ચલાવજો રૂડીપેર રાજ તમારે,
 અમારે કરવું છે જાહેર, સત્ય હમારે.
 જો થશે તેમ શીરછત્ર, દેહ હું રાખુરે,
 નહીં થાયે પાડુ તન, સત્ય હું બાખુરે

શુભતિ—(અતી દિલગીર થઈને) આહાહા શું દૈવ તારે

કોપ ! અરે હવે હું જાતે દિલ્લી જઈ તપાસ કરું. રાજા રાણીપર
 આવી આદતમાં પ્રધાનતું કાર્ય શું છે તે વિચારવું જોઈએ !

શ્લોક.

મન્ત્રતન્ત્રાપિત પ્રીતિર્દેશકાલોચિત્તસ્થિતિઃ

યશ્વરાજિભવેન્દ્રક્તઃ સોઽમાત્યઃ પૃથિવીપતેઃ

અર્થ—રાજપ્રકરણનાં ગુપ્ત ધોરણને રાજના તંત્રમાંજેણે પ્રીતિ
 અર્પણ કરી છે, દેશકાલને ઉચીત સ્થિતિએ જો વરતે છે, તે જો
 રાજનો ભક્ત એટલે તેને વિશેષ જોણે તન મન ધન અર્પણ કર્યો
 છે તે પૃથ્વીપતિ એટલે રાજનો પ્રધાન સમજવો.

પૂત્ર, વાંચ આગળ ૪૧ શ્લોકો છે !

વિશાળમતિ—જે રાજાજી દેશે શીશ, તો સત્ય હું કહાવુરે.

પિતા હું પણ દેહ તણજ, પાછી નહીં આવુરે.

છે ખુદીકાટાના બાળ, તમારે ચરણેરે,
કરજો તેની સંભાળ, વિનવું હું ચરણેરે.

આ નિરદોષી છે બાળ, પુત્રી તમારીરે,
અણીનો અબ્બો કાળ, ગઈ છે વિચારીરે.
હુઃખ અર્ધવ અપાગ, ઉલટયો હું માથેરે,
તેમાંથી શીરછત પાર, થવું હરી હાથેરે.

ઝોઝલ પડેલો આજ, મુકી હું ચાલીરે,
નવ મુકુંતો વણસે કાળ, કલંક શિર બાળીરે.

આવ્યું છે માથે આળ, મોટું પીતા મારેરે,
તેમાંથી દીન દયાળ તારે, ને ઉગારેરે.

નથી મોઢે ચવાણું તાત, માથે મુને કરજોરે,
છોડો નવ લેશો દોષ, વાત ઉર ધરજોરે.

હવે પ્રજા તણી સંભાળ, તમોને છે ઝાઝીરે;
કરુંછે પત્રે વિહિત, પ્રધાન પીતાજીરે.

સુમતિ—શાખાશ છે રાજકુંવર વધુ શાખાશ છે ! તુને !
સદમી અવતાર સતી વીરમાતા ! ધન્ય છે તારી હીમતને ! મુંજતો
આલીને દિલ્લી ગઈ, વીર કંકણ ખાંધતા વાર પણ ન લગાડી,
ધન્ય છે તારી સમયોચીત યુદ્ધિને ! ધન્ય છે તારા વિચારને,
સમજણને ને સામર્થ્યને !

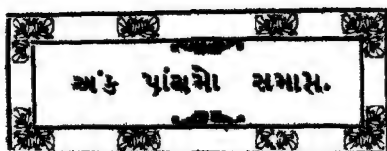
વિશાળમતિ—પિતાજી મહારાણી જાતે દિલ્લી ગયાં એ કાંઈ
ઝોઝી વાત કરી નથી, હવે આ બાળતમાં જે કાંઈ લિપાવ સેવા
હોય તેની મુને આજ્ઞા કરો. કહોતો હું પણ દિલ્લી ગઈ જાગે ને
મહારાણીની સેવામાં હાજર થાજે.

સુમતિ—શાખાશ છે ! પુત્ર તું ચોખ્ખો કહેછે પણ આવા
ખારીક સમયમાં મારે જાતે જવાની જરૂર છે. ચાટે તારે આહોં રહી
આપણા સેનાપતિ અને નમસ્કેહની અનુમતિથી રાજ્યનો ખડોખડત
સામવે. હું નવરસેહને પ્રજા દિલ્લી તરફ રવાના થાજીશું.

વિશાળમતિ—બહુ સારું લાગે 'હું' પણ સેનાપતિને ત્યાં જઈ
તેમને આ વાતથી વફિયાર કરું.

મુમતિ—હીક. લાગે ચાલો.

(બંને નીકળી જાય છે.)

चांपराजहाडो ने सोनराणी.

नाटक सप्तांकि.

अंक ६ ठो

पात्र.

सोनराणी.....चांपराजनी जी.

मुण्डा } .....तेनी दासीयो.
संगीतदा } .....

तलकयंड { .....दिलीना पण्डित
नठोरयंड { .....

પ્રવેશ ૧^{મો} દો.

સ્થળ—દિલ્લીની સરહદે પાસેનું જંગલ.

પાત્ર.

સોનરાણી, મુબોબા, સંગીતભદ્રા.

મુબોબા—બાપસાહેબ, આજ આપને આજની મોટી મજલ

થી શ્રમ થયો હાથો હશે, તે માટે આહી થોડો વખત આરામ લીધો! (ઉંચું બોલતે) અરે પરમેશ્વર! આ રાજદેહીને અશ્વપર બેસવું, કંકર કંટકમાં ચાલવું, ક્રુધા તૃષ્ણા સહન કરવી, ને દીનરાત્ર પ્રવાસમાં કાઢવાં એવું ક્યાંથી બન્યું! શું પોતાનાં સમર્થ માતા-પિતાને ઘેર, કે શું ખુંદીકોટાના મહેલમાં વાસ કરનાર, તે વનમાં? આ વેશ ધારણ કરી વિચરે એ તારી ન્યાય દષ્ટિમાં ઘટીત છે! મારાં સહોમલ રાજદેહી બાપસાહેબ, આપ શ્રમીત બહુ થયા છે. માટે જરા નિદ્રાસ્થિત થાઓ, અને અને અશ્વને મેં બીડમાં છેડી દીધા છે, તે આ સ્થળમાં સારી રીતે તૃણજલથી તૈયાર થઈ જશે.

સંગીતભદ્રા—હા, બાપ સાહેબ, હું જરા પગ ચાંપું છું આપ આરામ લીધો!

સોનરાણી—(બંને દાસીઓને) દાસીજનો, તમે મહેલની આફક મારી આશ્વાસના કરો છો, એ તમે કુલીનને સદ્ગુણી પાસ-પાનેને ધટારત છે. પણ આ મારું બાપણુ સાંભળી ખુબ ધૈર્યવાનને નિષ્ક્રી કર થાઓ! જુઓ કે બ્યારથી રાજજી મિથ્યા આરોપનો વચન પ્રહાર કરીને ગયા છે, ભારથી નિદ્રાને સુખતો એક બાબુ રાખી દીધાં છે, અમર જો કે અમે રજપૂતની પુત્રીઓએ શીતલિષ્ણુ હવા અને પ્રવાસનાં સંકટ આ દેહથી કદી સહન કર્યાં ન હોય એ વાત ખરી છે, પણ જ્યારે આપત્તિકાળ આવે છે, તારે અમારાં અંતઃકરણ વચ્ચેથી પણ કંઈક થઈ જાય છે, અને આ દેહ પણ તેવીજ સખ થઈ જાય છે, અમે તેવું સંકટ હોય તોપણ તેની સામે હમે ક્રામ બીડીએ છીએ, સિંહ વામ વડે કે રજસામ્રાજ્યથી પણ અમે ડર ન ખાઈએ, કેમકે અમારા સોડીમાં શી જગદીશ્વરે એવો અંકુર નાખેલો છે, તે આવે વખતે હજી પાછીને પ્રકાશ થાય છે.

સંગીતરત્ન—(સુખોદા પ્રતિ) સાંભળ સંગીતભદ્રા, તું કહે-
તી હતી તેવુંજ આ વખતનું બાપણ છે !

સુખોદા—જેનાં ઉદરથી બહારડેને ધુળવે તેવાં ચક્રવર્તિ
રાગઓ રૂપી પુત્ર રત્ન ઉત્પન્ન થાય તેના મોંમાંથી આવાં વચન
નિકળે તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? બાપસાહેબ આપનાં આ વચનોથી
અમને યોગણું શર ને હિમ્મત આવે છે. આ વખતે ક્ષત્રી સરાવટના
સઘળાં અકુર પ્રત્યક્ષ મૂર્તિમાન આપમાં જોઈએ છીએ

સોનારાણી—(આ વખતે પોતાની નજર જંગલમાં
વનસ્પતિપર પડી તે જોઈને) દાસી, આ વખત હું શ્રી જગદીશ્વરની
સ્તુતિ કરું છું. કે જેણે આ વનવેલી બગીચા સરખી કેવી
સુંદર બનાવી છે. કેવી એની તજવીજ ! આ ચંપો ચંખેલી,
મોગરો, શુભાવલી, કેવડો, ફણુસ, નારંગી, શતપત્રી, શેવત્રી,
અહિવલી, ગુલાબ, દ્રાક્ષાવલી, એનાં પત્રફળ પુલ જોઈને એ
મહાન પિતાની અદ્ભૂત શક્તિ અને સુદૃઢ રીતે જગતનાં હરેક
કાર્યોમાં એની બારીક નજરને તજવીજ દ્રષ્ટે આવે છે જે પુષ્પમાં
પાંચ પાંખડી તેમાં પાંચજ થાયછે જેમાં છ તેમાં આઠ નથી થતી.
ને તેનાં રંગરૂપ આકૃતિ પણ તેવીજ ! તેને શોભાવે તેવી, આવી
બારીક ગુંથન રચના જે પિતાએ કરી છે, અને જેનું અખુટ ડહા-
પણ ક્યાંઈ ભુલતુંજ નથી, તે આ મારાપર કલંક આવ્યું છે,
એવડી મોટી વાત કેમ વિસરી જશે !! હે જગદીશ્વર !! તે તારા-
થર નિષ્ટાવાળા અનેક ભકતોને સંકટ સમયે સહાયતા કરી છે, તો
આ રંક દાસી પર મિથ્યા આરોપની નિર્બુદ્ધિમાં તું સહાય કેમ
નહિ કરે ! કરીશજ એમ મુને ખાતરી છે, સંગીતભદ્રા, લે હવે એની
સ્તુતિ કરું છું.

(મુઝે ઊડ ચલા બનઝારા) એ રાગ

લાવણી.

આ કલંક હરિ ઉતારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો ૮૬
તમે રચી છે રચના જગની, મેં રાખી છે તમથી લગની;
મને સત્ય ઠરાવી હરિ મારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
હું ક્ષત્રીની પુત્રી કહાવું, આમ બને તો કુળ લગાવું;
મુજ પતિવ્રત આપ વિચારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક
તમે નર નારી નીખજામાં, મન મળ્યાથી જોડાં બનાવ્યાં;
મર્યો અંતર બગની ઠારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.

મેં ક્યું છે નિમે મરવું, પણ સમય થઈ દિવસ રવું;
 મને ખોટા દીધા શીટકારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 હું ચાંપરાજીની નારી, થઈ કુણીકા વખત વિચારી;
 કરી કસોટી નોકા તારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 જેવી સીતાની રામશું પ્રિતી, જેવી સુલોચનાની નિતી;
 એક લુંદીકાટા પતિ ખારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 તમે દુપહીની વારે ધાયા, તમે ગજની બચાવી કાયા;
 તું સત્ય પ્રગટ કરનારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 જેવાં હતાં નળને દમયંતી, તેવાં અમે છીએ દંપતી;
 નળે કર્યાંતા ઉલટા વિચારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 આ અધરથી વાદળું આવ્યું, મુજ ઉપર તે કોણુ લાવ્યું;
 હરી મળ્યો કો કામણુગારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 કોણુ ભરમાવ્યા પતિ મારા, કરી વચન ખાણુની ધારા;
 પ્રભુ વાંક શો દીકો મારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 આ સર્વે પિતા, મન લાવો, તમે જગતના ચક્ષુ કલાવો;
 તમે નીતિ મારી નીકળો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.
 આ વખત નહીં સમયારો, મુજ સ્વામી મરણુ તો મારો;
 મુને સ્વામ મુખે નહીં મારો, મુજ પ્રાણનાથ ઉગારો. આ કલંક.

મુખોધા—

આ અદ્ભુત ટેક તમારી, છે જગ કરાંને ખારી, ટેક.
 હવે પ્રવાસમાં ચિત્ત જોડો, હવે વખત રહ્યો છે થોડો.
 કરો અથ વિરો અસવારી, છે જગ કરાંને ખારી. આ.
 હવે લીધ નહીં અહીં કરવી, ધણી કુકિત તહાં આવરવી,
 માગ્યો તુપર કરો તૈયારી, છે જગ કરાંને ખારી. આ.
 સહાય થયો સહિના કર્તા, તે ઉગારો તમ ભર્તા;
 છે ચિંતા હવે વિચારી, છે જગ કરાંને ખારી. આ.
 આ પક્ષી બોલતા આવે, તે જવાનો વખત જણાવે
 હોઠા ધધર નામ ઉચારી, છે જગ કરાંને ખારી. આ.

સોનારાણી—બહુ સાર ત્યારે હવે ચાલીએ.

મુખોધા—હા હવે તૈયાર માગ્યો કું ચોક્કસ સમય આવ્યું.

સોનારાણી—જાણી આવ.

(બંને નીકળી જાય છે.)

સોનારાણી—

પ્રવેશ ૨ નો.

સ્થળ—રસ્તો-

પાત્ર—તલકચંદ, નઠોરચંદ.

તલકચંદ—કાં નઠોરચંદ, આંખરાજહાડો પહોંચ્યો નહીં ? પહાડસિંહનું હવે આવી બન્યું તે દિવસે કહ્યું નહોતું કે મોટાના મોદી-ખાનામાં માર ખાઈશ.

નઠોરચંદ—તે કાંઈ મુકું એમ છું, ફાંસીએ જાય તો ભલે પણ નામું મોખું કરતો જાય.

તલકચંદ—મુરખા કાંઈક વિચારતો કર, કે બાહ્ય પ સાઈં એ માથું આપે છે, ત્યારે આપણા પાંચ પૈસા કદી રહી ગયા તો શું ?

નઠોરચંદ—શું, હમણા કાંઈ જાનીનો દીકરો મળી ગયો છું ! ડોઢ નારાયણ દમડો મુકીને અજના નારાયણને જઈ બજાયે કે !

તલકચંદ—ત્યારે તો કાંઈ પુન્યદાન દુનીયામાં કરતજ નહીં ?

નઠોરચંદ—તે ભલે, મોઢેથી સાઈં સાઈં મોલીયે, સાખ બદલે સવાસાખ કહીયે, પણ દમડી છોડીયે નહીં,

તલકચંદ—ત્યારે મારા શેરમેકે સાત હજાર સુવામાં એ !

નઠોરચંદ—તે જાને હવે દાવ વાળને, રાંડનો ખોટા પ્રપંચથી અમદી રજપૂતાણીની સાજ મુલકમાં ખરાબ કરી આવ્યો ને ઈનામ લીધાં, ને હવે જીલજ શ સાઈં.

તલકચંદ—નઠોર ત્યારે કેમ કરે !

નઠોરચંદ—જઈ પાદસાહ પાસે પોમળ ઉમાડું કરી દે ખરા ખોટાની ખાતરી હોય તો.

તલકચંદ—ત્યારે કાલે વાત, એ રાંડના શેરમેકને તો રખ ડાવી દઉં ?

(આ બધું એક ધરને ઓથે રહી સોનરાણી તથા તેની બંને દાસીઓ સાંભળતાં હતાં, તે તેમની પાસે આવ્યા, ને એક દાસી તલકચંદને પુછી.)

મુખેશ્વરી—કેમ સૈદ્ધ, પહાડસિંહ ઉમરાવનું ઘર કેણી તરફ છે ?

તલકચંદ—(દાસીને) નઠોર રખાયો ! આ એણીનું કાંઈ જવાબ નવલે. પાંચ દસ હજાર પહાડસિંહ, રાખ મોદીખાનું ને કર મળા !

નઠોરચંદ—તલકા લુલ્હ! આવા ઝોડીયાંજ ઠીક ! એવા માં-
થીજ આશામી બંધાણાં છીએ (તે દાસી પ્રતિ) બેન ચાલેા ધર
ખાડું, શું મળરો કરવો છે ! ઉતારો કરવો હોય તો આપણા
ડેલામાં ચાલો !

તલકચંદ—મારા, આને બેન કહે છે, એના આચારતો બે !

નઠોરચંદ—તલકા આતો દેવતામ કામ છે, જેવું તેવું ન સમજ.

તલકચંદ—મારો હૈયાનો ચોકસ, મોઢે મોઠો, દમડી ખરચે
નહીં ને અરથ સાધી લીએ !

નઠોરચંદ—જે અળખ્યાને આગળ યદ રસ્તો બતાવીએ
એમાં પુન્યનું કામ છે, જુઓ બાપુનું, તમારે પહાડસિંહને ત્યાં જવું
હોય તો એ અમારા શેઠ છે, અમે એના મોદી છીએ, નામું કામુ
અમારે ત્યાં રાખજો !

તલકચંદ—(હળવેથી એક દાસીના કાનમાં) નઠોરના બાવ
આકરાછે, ઉપાડ આપણે ત્યાંથી કરજો.

નઠોરચંદ—તલકચંદને લપડાક માગીને) રાંડના, અવલથી હરાવ
કરી દે છે ! મારા ધરાકનો ?

તલકચંદ—તારે એકનો ડોઢ કરવો છે, મારે હરામ નથી ખપવું.

નઠોરચંદ—રાંડના ઘીમાં તેલતો તું નાખે છે !

તલકચંદ—ત્યારે તારી માફક ખોટાં કાટલાંથી હું નથી જોખતો,
ને પોણી પાલીએ દાંણા નથી જરતો !

સુખોદા—બાઈસાહેબ વચમાં આ વઢી પડયા !

સોનરાણી—દાસી એને કહેકે અમારે જ્યાંથી અનુકુળ પડશે
ત્યાંથી મોદીખાનું લેશું તમે નાહક શા સાર લડી મરોછો !

નઠોરચંદ—હા તે અમારાં બાઈને પેલું તો મેં કહ્યું છે. આ
તલકો—તો દોલુફાઈ છે, જ્યાં હોય ત્યાં આડો આવી જશે રહે છે

તલકચંદ—આજથી તારું મોહુ જુએ તેને તલાક છે (એમ
કહી જાય છે.)

નઠોરચંદ—ચાલો તારે પહાડસિંહનું ધર બતાવું, (બતાવીને)
જાઓ આ મહોલામાં પેસતાંજ દામી બાબુને છેડે એનું ધરછે,
સીધાં ચાલ્યાં જાઓ. (એમ કહી નીકળે જાય છે.)

સુખોદા—(તે મયા પછી) બાઈ સાહેબ, આ જે વાણીયા
આપણા હમન ને રમનાય જેવા જણાય છે !

સોનરાણી—દાસી, એ બીચારા એમજ કરીને રાજી રહે છે.
આપણા રાજાએની રહેમ તો એમને લાભ.

સંગીતભદ્રા—બાઈ, એ બેની વાતચીત આપણે સાંભળી
તેપરથી કાંઈ મીમાં શેરખેડે આ ઉઠાવ કર્યો જણાય છે

સોનરાણી—ખરે એની વાત પરથી તો એમ જણાયું ખરું!

મુખોધા—સારે હવે કેમ કરીશું?

સોનરાણી—હવે, પ્રાણનાથના મિત્ર પહાડસિંહને મળી નૃત્ય
ગાયનથી ખુશ કરી પાદશાહને મળવાનો જોગ કરી આપે એમ
વચન લઈએ. ને સાંધી પાર ન પડીએ તો વળી બીજી કાંઈ યુક્તિ કરીએ.

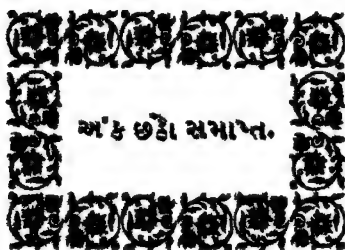
સંગીતભદ્રા—એમની વાતચીત પરથી રાજાજી આંહી
નથી પહોંચ્યા એમ જણાય છે.

સોનરાણી—આપણે એકદમ વગર વિસામે આત્માં આવ્યાં,
જેથી વહેલાં પહોંચ્યાં. ને રાજા પણ ધડી બે ધડીમાં આવી
પહોંચવા જોઈએ.

મુખોધા—આપણે તો બાઈ રસ્તે ભુલાં પડ્યાં તોય વહેલાં
પહોંચ્યાં.

સોનરાણી—જો દાસી, આપણે એના કરતાં વિશેષ કામ છે,
માટે ઇશ્વરે ઠીક વહેલાં પહોંચાડ્યાં છે. ચાલો હવે એમને ઘેર
જઈએ.

(એમ કહી ત્રણે જાય છે.)

चांपराजहाडो ने सोनराणी.

नाटक सप्तांकि.

अंक ७ भो.

स्थल—दिल्ली.

पात्रजन

पहासिंह.....	अकबरनो सरदार.
बगवानसिंह.....	तेनो याकर.
छोटीयां.....	सोनराणी नायकाइये.
सगीतबदा— सुभाभा—	}.....तेनी दासीओ.
अकबर.....	दिल्लीनो आइशाह
भीरबल.....	तेनो प्रधान
काल.....	न्याय करनार.
शेरबेक.....	येक डिमराव
मानसिंह.....	जयपुरनो राजा
गंगकवि.....	राजकपी.
तानसेन.....	जयपुर.
कमलबक्ष कबीरबक्ष	}.....तज्जहां सारंगी बगवानार.
चांपराज.....	पुंछिनो राजा.
कलुभां.....	दासी देनार.
रंजुडी.....	तेनी ओईत
सुभूति.....	अकबरनो प्रधान
ते सिवाय नोकर याकर बिजेरे.	

અંક ૭ મો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—પહાડસિંહનું ઘર.

પાત્ર.

પહાડસિંહ, ભગવાનસિંહ, છાટીયાં.

પહાડસિંહ—કેમ ભગવાનસિંહ ?

ભગવાનસિંહ—ખાવીદ, શું ફરમાવોછો ?

પહાડસિંહ—મારા મિત્ર ચાંપરાજ ઉપર મોટી આકૃત આવી, અને વિજયસિંહ તેની સાથે ગયોછે, પણ એક બે દિવસ હવે જો તેઓ ખમી જાય તો બાદશાહનો મુને હુકમ મલી જાય, અને દુનિયામાં મારી ખ્યાતિ થઈ જાય કે પોતાના દોસ્તને માટે એક સીપ સરદાર પહાડસિંહે જાત આપ્યો. હે ભગવાન ! એવો વખત ક્યારે મળે !

ભગવાનસિંહ—ખાવીદ, આપને બદલે હું મારું શિર આપું તો શી હરકત છે ?

પહાડસિંહ—સાબાશ છે ! નોકરપણુ આવાજ જોઈયે ! બરચા હુંતો ચાલીશ વરસની ઉમરે પહોંચ્યોછું, અને તુંતો એક બાળક છું.

ભગવાનસિંહ—માલીક, એમાં ઉમરનો કાંઈ સબબ નથી, હું કુંવારો છું. અને મારા આખા કુટુંબનો તેમજ મારાં માતૃપિતાના ગુજરાનનો અધાર આપના ઉપર છે, તો એ બાબત મારી કબુલ્લાત આપો તો એ જેવો સલામતીનો ખીજો રસ્તો નથી.

પહાડસિંહ—તારો મોટો ભાઈ, તથા તારાં માતૃપિતાએ પણ તેવીજ દરખાસ્ત કરી હતી, કે અમે અમારો જાન આપીએ, અલબત્ત હું ઈશ્વરનો એહેશાન માનું છું કે તમારા જેવા નેક નોકરચાકર સેજો મુને બહાીશ કર્યા છે, પણ આ બાબતમાં મેંજ કબુલ્લાત કરી છે તો, મારે બદલે કાંઈના જાનની ખુવારી કરવા હું નથી ઈચ્છતો. તેમજ નેક ન્યાયી અકબરશાહના રાજમાં એ વાત કદી ન બને !

ભગવાનસિંહ—માતૃપિતા, આપ મિત્ર માટે માથું આપવા તૈયાર થયાંછો, એ એછી વાત નથી, પણ એમ થશે તો

આ ધરમાં અમારાથી રહેવાશે નહીં, પછી આ ધર તો એક કલેશનું સ્થળ થશે, માટે મેં અરજ કરી તે કાઢી રીતે કબુલ રહી શકે તેવું હોય તો હા પાડશો, મેં આપનું નિમક બહુ દિવસ ખાધું છે.

પહાડસિંહ—ભઈ, ધન્ય છે તું ને તારાં માતૃપિતાને, પણ આ બાબતમાં હું કીર્તિના લોભથી ખુશીથી આ કાર્ય કરું છું તો કાઢીએ એ કામથી શોક કરવાનો નથી ને બિલટું હર્ષ માનવા જેવું છે, એમ મારી બલામણુ છે.

ભગવાનસિંહ—ખાવીદ, આપ જેવા જ્ઞાની, ને નિર્ભળ કીર્તિના લોભી મહાત્માઓના નીતિભાષણુ આગળ ઉત્તર વાળવાની મારી શી તાકાત છે ?

પહાડસિંહ—બન્ધા આવા કામમાં શરીરનો લોભ રાખવોજ નહિ કશું છે કે—

દુહો.

સરવર તરવર સંતજન ચોથા બરસત મેહ,

પરમાયકે કારને, ચાર ધરીહે દેહ.

માટે આ શરીર પરમારથમાં બિપયોગી થવું જોઈએ, ને હું તો તેમ પણ નથી કરતો, કેમકે આ કાણુભંચુર શરીર બદલ એક અક્ષય કીર્તિનું સાટું કરું છું કે જેવો જોગ ફરી આ જગતમાં મળવો દુર્લભ છે. વળી બેટા. જ્ઞાન દ્રષ્ટિથી જોઈએ તો આ શરીરમાં રહેવાવાળો આત્મા અમર છે, તે દેહાધ્યાસથી હું સુખી છું, દુઃખી છું, મરું છું, જન્મુ છું, એમ માની લે છે, વાસ્તવિક જોતાં એ જન્મતોએ નથી, ને મરતો પણ નથી. એતો સ્થૂળ શરીરની છ વિકૃતિઓ કર્તાના નિયમ પ્રમાણે ચતીજ જાય છે.

ભગવાનસિંહ—આપના અનુપમ આત્મજ્ઞાનને ધન્ય છે. આપ જેવા પુરુષનો રુદ્ધ જ્યજ થાય છે.

નેપથ્યમાં—પહાડસિંહજીકું મુજરા કરનાહે, દુસરા કુછ કામ !

પહાડસિંહ—(એ સાંભળી) ભગવાનસિંહ, જોતો, એ કાણુ આવ્યું છે ?

(તે જઈ પુછી આવી કહે છે.)

« **ભગવાનસિંહ**—ખાવીદ, કાઈ તાપડો આવ્યો છે, જેની મુખકીર્તિ ચંદ્ર જેવી છે, આપને મુજરા કરવા ઇચ્છા રાખે છે, હેઠ્ઠ બારણે ઉભેલ છે, હુકમ હોય તો આંહી તેડી લાવું ?

પહાડસિંહ—બહુ સારું, ઘણી ખુશીથી !

(તે જઈ તેડી લાવે છે.)

છાટીયાં—(પ્રવેશ કરીને) હજુરની નિગાહમાં કુરનસખબતી હું.

પહાડસિંહ—(ભાણવાની દબ ને રૂપ જોઈ ખુશી થઈને)

અચ્છા, તુમ કહાંસે આતેહો ?

છાટીયાં—જુ હજુર, મેં ચૌરંગાબાદસે આતીહું, ચૌર ખુદીકોટાકી રહનેવાલી ચાંપરાજકી નીમકખાર હું, મેરા રાજા ઇશ્વર નહિ હે એસા સુનકે આપ ઇસ્કે દોસ્ત જો મશહુર હો સો તુમારે પાસ આમ હું, આપ બડે ઉદાર, પ્રવીન, ચૌર હમ લોગુ'કે અચ્છે કદરદાન સુને જાતે હો.

પહાડસિંહ—હાં હાં, તુમારા રાજાતો ખુદીકોટા ગયાહે, વો મેરા દિલબાન દોસ્ત હે, ઊસ્કી જીને એક મીયાંસે બહુકર્મ કીયા, જીસકે લીયે વો ઇશ્વર પાદશાહકે આગે હોડમેં હારકર અપની ચૌરતકું ફિટકાર દેને ગયા હે.

છાટીયાં—જુ, સરકાર, એસા હમનેબી ચૌરાબેત સુનાહે, મગર હમ જાનતેહે કે યહ બાત સચ્ચી નહીં હોગી.

પહાડસિંહ—ભગવત જાને, કયા સચ્ચા વ કયા જુઠું હે ! મગર ઉસ્કે નામનિશાની, બદનકે ચિન્હ, વો સખ મીયાંને રજુ કરદીયા, જીસે યહ બાત સચ્ચી વ સાબીત નજર આમ હે, અચ્છા કુછ ગાયન કરો, દેખેં કેસી તાલીમહે.

છાટીયાં—અચ્છા સરકાર. (એમ કહી ગાય છે.)

પહાડસિંહ—વાહ વાહ, જેસા બદન હે, તેમસા મધુર કંઠ હે, (તેની પ્રતિ) અચ્છા ઇશ્વર એક બરસ તુમ ઠેર જાઓ, પાદશાહ તુમારા હરમાયા કરે વેસા બંદોબસ્ત મેં કરંગા.

છાટીયાં—જુ હજુર, મેરી એક અરજ હે.

પહાડસિંહ—કયાહે ખુશીસેં બોલો ?

છાટીયાં—પાદશાહ સલામતકું મુજરા કરનાં હે.

પહાડસિંહ—અચ્છા, વો હમેરા કામ હે, કલ હજુરમેં તુમકું ચૌરમિં ખુલવાપમેં તૈયાર હોકર આનાં.

છાટીયાં—સરકાર, મેં તુમારે વિશ્વાસપર ઠેંગી, અખ રહેસત. | ચાલતીહું.

પહાડસિંહ—ખુશીસે કલ ફજરમે આના.

(તે જાય છે.)

કાલુખાં—(પ્રવેશ કરીને) નામદાર અકબર બાદશાહકા ફરમાન હે કે આંખરાજહાડા જો મહેતલ લેકર ગયા હે સો આજ ઉસકી મુદત પૂર્ણ હોતી છે, લેકીન વો અબીતલક હાજર હુવા નહીં, સો કલ ફજરમે તુમકું ફાંસી દેનેમે આયગી, ઉસવાસ્તે કલ ફજરમે તુમારે જમનાડે કિનારે પર જહાં ગુનેગારકું ગરદન મારનેમે આનાહૈ, વહાં હાજર હોના તિના હાથમાં સજા પત્ર આપીને) યહ સજાકા હુકમ મુપરદ કરતા હું.

પહાડસિંહ—અહોત અચ્છા, યહ શીદી હુકમ મુંજમ હાજર હોગા.

કાલુખાં—અહોત અચ્છા. (જાય છે.)

પહાડસિંહ—(જગવાનસિંહ પ્રતિ.) આપણે લેખે કાલે મુદત પુરી થતી હતી. પણ સારું થયું કે ઇશ્વર મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થવાનો યોગ જલદી લાવ્યા.

જગવાનસિંહ—(ધણે દિલગીર થઈને) બાપુ, મારી અરજ કબુલ રાખો તો સારું.

પહાડસિંહ—અચ્છા, તારે કાંઈપણ શોક ન કરવો. મારોપુત્ર વિજયસિંહ તારું બરણ પોપણ સારી રીતે કરશે. (ઐટલામાં યાદ આવ્યાથી) અહાહા ! આવી ઉત્તમ તકનો લાભ ક્યારે લઉં; એવી લાલસા દિલમાં રહીછે, પણ ખીજી તરફથી હમણાંજ છોટીયાં ગુલિકાને વચન આપી ચૂક્યોછું, કે બાદશાહની મુલાકાત કાલ કરાવી આપીશ; તો તે વચન ખોટું પડે તો મહા અનર્થ થાય ! વળી પાદશાહને આ વખતે અરજ કરવા જઈશ તો રખે અંદેશો લાડ જશે કે આ બાબતમાં અરજ કરવા આગ્યો હશે. ગમેનેમ ચાંચ તોપણ આપણું આપણું વચન તો પાળવું. કહુંછે કે—

‘હજા ફરે વાદળ ફરે, ફરે નદીની પૂર,’

‘ઉત્તમે બોલ્યા ના ફરે, પશિમે ઉમે સર.’

માટે મારે પણ જો વાત જુલો જુલો નહિ.

જગવાનસિંહ—અબવૈદ, કહોં તો કાલ સંવારસી જઈ, એ બાબત અરજ મુજરી આવ.

પહાડસિંહ—ના, ઝાંમાં તો મારે જાતે જવું જોઈએ, તે વિના એનું કામ નહિ થાય. ચાલ તારે હવે હમણાંજ એ બાબત રખડ અરજ કરી આવું ને પછી આપણે આજની રાત શિવ પૂજનમાં કાઢીયે. (એમ કહી લાંથી ઉઠે છે.)

ભગવાનસિંહ—હું પણ તારે શિવ પૂજનનાં પાત્રને સાક્ષિયો તૈયાર કરું. (એમ કહી તે પણ જાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જ.

સ્થળ—ખાનગીકચેરી.

અકબર, ખીરબલ, પહાડસિંહ, ને ફતેહખાં.

અકબર—ક્યું ખીરબલ, પહાડસિંહકું હુકમ અપને બેગહે, મગર ચાંપરાજ આયા નહીં, કરારકા અમલ કલ ફજરમેં કરનાં.

ખીરબલ—નામદાર, યહ તાજુખીકી ખાતહે કે ચાંપરાજહાડા અબીતલક આયા નહી, ખુદારીદ મેરે દિલમે ખાતરનિશાં હે કે વો અવશ્ય આવગા, મગર કુછ દેવી હરકતં આઈહોવે તો લાઈલાજ !

અકબર—હે તો ફત્તીકા તુખમ, કુછ જાન બચાનેકી ઉમેદસેં રહેવે એસાતો મેંબી નહિ સમજતા હું.

ખીરબલ—સુનાહે કે પહાડસિંહકા લક્કા ઉસકી સાથ ગયાહે.

અકબર—કીસ વાસ્તે ઉસકું સાથ બેગ હોગા ?

ખીરબલ—બરાબર માલુમ નહીં, લેકીન એસા સુના હે કે કુછ પ્રપંચ કરકે ચાંપરાજકું દેર લગાકે મુદત ચૂકાને ખાતર સાથ બેગ હે.

અકબર—ખીરબલ, એસા નેકદોસ્ત સારી જહાંનમેં નજર નહીં આતા !

ખીરબલ—નામદાર, યહ તો હરહમેશ યાદ રહેવે એસા એક કિસ્સા બના કે જહાંપનાંહકી સક્તનતમે એક ઉમરાવને એસા કામ અપને દોસ્તકે ખાતર કીયા !

અકબર—લેકીન ચાંપરાજ ક્યું આયા નહીં ઉસ ખાતમેં અંદેશ હે !

ખીરબલ—કિસકા સબબ આવે બાદ માલુમ હોગા, રજ-પતલી નેહી તો રજપૂતકે પાસ હે.

ફતેહખાં—(પ્રવેશ કરીને) ખુદાવીંદ, આપકે ઉમરાવ પહાડ-સિંહ કુછ અરજ કરને આયાહે.

અકબર—(તે સાંજળીને) ખીરબલ, ઇસ ખાતમેં કસકી કુછબી અરજ સુનને નહીં ચાહતા.

ખીરબલ—(ફતેખાં પ્રતિ) કયા અરજ હે ઉસકા મકસદ જન લો.

ફતેહખાં—નામદાર, ઉને કહા હે કે અરજ કુછ દુસરી હે.

અકબર—અચ્છા, બુલાઓ.

(તે જઈ બોલાવી લાવે છે)

પહાડસિંહ—(કુરનસ બળબા પછી) નામદાર, મેરી અરજ ચહ હે કે, મેરે ઘર કલ એક છોટીયાં કરકે તાયકા આયાયા, વો ગાન કલા એર નૃત્યકલામેં એસા કાખીલ હે કે ઇસકી બરોબરી કરે એસી સારી આલમમેં કાઈ નહીં હોગી. ઉસકા ગાનતાન સુનકે મેને બચન દીયા હે કે તુમારેકું નામદાર અકબર બાદશાહસેં મેં મુત્તાકાત કરવા દીગા સખબ ચાંપરાજ નહીં આયા તો મુદત પુરી હોનેકે લીયે મેં કત્ત ફજરમે બહોત મઝેસે સખકા અમલપેં હાજર હોગિગા. મગર ચહ મેરા બચન વૃથા નહી હોવે ઉસ વાસ્તે આપકું અરજ કરને આયા હું.

અકબર—અચ્છા, કલ પરસું હમ ઉસકા ગાન સુનેગેં એર નાય દેખેગે.

પહાડસિંહ —બહોત અચ્છા સરકાર રક્સલ ચાહતા હું.

(એમ કહી એકદમ નીકળી જાય છે)

અકબર—ખીરબલ, કેસા દયાનતવાલા નેક ઇનસાન હે

ખીરબલ—ઉસખીના કદે વ સચ્ચે રજપૂતકી મોહોબત નહી હોતી, દેખો સારા દિલ્હી શહેરમેં એક ઉસકી સાચ ચાંપરાજકું મોહોબત થી.

અકબર—આફીન તો હમારે મુસલમાનમેંબી એસાઈ હે

ખીરબલ—હાં સરકાર, વો તો હેઈ! આપ જેસે ખુદાકે બદ બુજ હે!

અકબર—અચ્છા અબ કલરોજ સબ કચેરીકે કામ બંધ કરે નેકા હુકમ બેજ દેનાં, એર તુમારે મેરી પાસ ખાનખી કચેરીમેં આનાં.

બીરબલ—બહોત અચ્છા, અબ મેં રક્ષત ચાહતા હું. .
(નયછે)

અકબર—દિલગીર હું કે મેરા એક બડા ઉમરાવકા વહુ કિસ્સાં
બનનેસેં જન જાયગા. .

(નય છે).

—❖❖❖❖❖—

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—કાલુખાં રંગુડી.

કાલુખાં—રંગુડી, આજ એક બડે ઉમરાવકુ ફાંસી દેનીહે.

રંગુડી—તબતો અચ્છે કપડે ગઈને મીલેગા.

કાલુખાં—વોતો મીલતાઈ હેના !

રંગુડી—આજ રોટી માંગકે લાનાં, કયું કે ઘરમેં દાના નહિહે.

કાલુખાં—રંડી, સખ ઇસ્કામતં કહાં ચલી જતી હે, મહીનેમેં
તીનસો મુંડકે દરખ ઘરમેં આતાહે મગર દમડીબી ઘરમેં નહીં,
ચલીજ ઘરમેસેં દુસરીસેં નીકકા પહુંગા.

રંગુડી—નીઝા કાયકું ? હજશીપર તે આપેઈ આશક હોકર
આયગી.

કાલુખાં—દેખ સાલી, કાલા શીશમકી પુતલી બકવાદ કરતી
હે, તું આશક હુવે ખીના આઈહે ?

રંગુડી—મેં તો તુમારી અંખીયાપેં આશક હુઈથી, કેસક
જખમ કરતીહે, દો મીલકે એક હો જતીહે.

કાલુખાં—તબ તું મેરા બદનપર આશક નહીંહિ ? મેં તો
આપકુ મજતું ઓર તીજે લેલી સમજતા હું.

રંગુડી—અબ રોટીકા કયા કરનાં, ખેટી અણુડીને કલ શા-
મસેં એક નવાંબાબી નહીં લીયા હે,

કાલુખાં—આજ સો દેડસોકા માલ મીલેગા જો ચાંપરાજ
ન આવેગા તો,

રંગુડી—ઇસમેં તો અણુડીકા ઓર મેરા આઈકી
માદી કરતીહે.

હું કે પાદશાહ સલામતકી રૂબરૂ ચાંપરાજ કે બદલ તુમને તુમારા શિર કબુલ કીયા, સો ચાંપરાજકી મુદત પુરી હુંધ, લેકીન વો આ પહુંચા નહિ વારતે શરત માફીક તુમકું યહ ફાંસીકે લકડેપર લટકાનેમેં આતા હે, તૈયાર હો જાઓ.

ક.ગવાનસિંહ—ભાઈ, મેરે શેઠકે બદલ મેં ફાંસીકે લકડેપર લટકાનેકું ચાહતા હું.

વિમળમતિ—ભાઈ મેરે પ્રાણનાથ કે બદલ મુઝે ફાંસી દો.

કાલુખાં—એસા કબી નહીં હોગા, ગડગડ છોડો, જીને શિર કબુલ કીયાહે ઉસપર સજાકા અમલ હોવે, દુસરેપર નહિ.

વિમળમતિ—ભાઈ, હમ ઝોર યહ લડકા, દોનુકું લટકા દો.

કાલુખાં—અજ યહ બાત છોડદો, કુચ્છ ખાણું લાયે હોતો દો.

પહાડસિંહ—પ્રિયા, તમે શોચ નહીં કરો, આજ મોટો હર્ષનો

દિન છે, કે મિત્રને બદલે મારો જાન અર્પણ કરી આ ફાંસી દુનિયાનો હું લાગ કરું છું.

વિમળમતિ—(તે વચનો શ્રવણ કરીને.)

(સહીયર દુઃખ થું દાખવું એ ચાલ.)

પ્રાણનાથ મિત્ર મારે તો, આપોછો તમે પ્રાણ,	
એથીરે સુકૃત થું બીજું, આ વિશ્વમાં પ્રમાણ.	પ્રાણ૦
ધન્ય ધન્ય દિન આજનો, મિત્રના બચશે પ્રાણ,	
એથી હર્ષજ છે મુને, મિત્ર તણા સુખણ.	પ્રાણ૦
પણ તમ વિયોગ તો સાલશે, અહેવાતન આ ખંડીત,	
દુઃખ એ અવધિ પીયુ મારા, પુરવનાં એ સંચીત.	પ્રાણ૦
તમવિના મૃદ શન્ય લાગશે, ઝુરી ઝુરી મરીશ,	
પીયુ મારા આ સંસારડો, ખારો લાગે આ દીશ.	પ્રાણ૦
ચાંચી સતી તમ પાછળે, બળું તમારી સંગાથ,	
પણ પાદશાહ રોકશે મુને, નહિ લેવાય એ વાત.	પ્રાણ૦
તારે ઝુરીને મર્મા વિના, થીજે નથી ધલાજ,	
થોડા રાજમાં આવી મળું, જણશે સહુ સમાજ.	પ્રાણ૦

પહાડસિંહ— રાંધે ઉપરનો.

પ્રિયા શોક છોડો તમે, આથી દુઃખ મુને યામ;

વિલાપ તમારો અંતરે, હૃદય ફાટી તો જાય.

ચેર જાઓ હવે હર્ષથી, બાળ લઈને સંગાથ;

વિલંબ થાય હવે મને, શાહ કોપશે તાત. પ્રિયા૦

નોકર ચાકરને સંભાળજો, હવે છેલ્લા પ્રણામ;
ભગવાનસિંહ સંગે જા ભાઈ, કહેજો સાને સલામ. પ્રિયા૦

મિત્ર મારો નકી આવશે, જાણુશે જો આ વાત;
ધીરજ આપજો એહને, નહીંતર કરશે એ ધાત. પ્રિયા૦

મિત્ર કદી હમણાં આવશે, અમર નહીં થશે નામ;
એ ચિંતા છે મારા મનમાં, મળશે નહિ ખરચે દામ. પ્રિયા૦

માટે વિલંબ હવે નહીં કરો, હર્ષ મુને અપાર;
જનમેજનમ હું માગું છું, આમ કરજો કિરતાર. પ્રિયા૦

કાલુખાં—પહાડસિંહજી, અળ્લ યહ સળ પંચાન છોડદો ઓર સત્વર યહ રસી ગલેમેં કાલો, (સ્ત્રી તથા ભગવાનસિંહ સામુ જોધને) અળ્લ તુમ ઇહાંસે ફર જાઓ.

વિમળમતિ—હમારી યહ અળ્લ છેત્રી મુલાકાત હે, થોડી દેરતો ઠેરને દો.

કાલુખાં—દો ધંડા તકસેં ગડબડ ચલતી હે, પાદશાહ હમાન પર ખદા હોયગેં તુમારા દાદા આયા નહીં, હમ કયા કરે.

ભગવાનસિંહ—(વિમળમતિ પ્રતિ) આ કેવું અસભ્ય બોલેછે ?

વિમળમતિ—અચ્ચા, એ નારકી જીવ સમજવા.

કાલુખાં—(એ સાંભળી જતાં) તેરા બાપકું ફાંસી દેવગેં, પીછે હમ નરકમેં જાયગેં; દેખ યહ લકડા ગીરા દેતાહું. મીઠાઈ તો લાયે નહિ ઓર દેખને આયેહો, ઉસમે હમારે કયા !

વિમળમતિ—પ્રાણુનાથ, મારાથી આ જોયું નથી જાતું.

પહાડસિંહ—પ્રિયા, આજનો દિવસ મંગલીક સમજજો

(સ્ત્રી નોકર આદિ જાયછે, ને પહાડસિંહ ગળામાં રસી નાંખવા જાય છે એટલામાં)

નેપથ્યમાં—સખુર કરો ! સખુર કરો ! નિરપરાધીકું મત મારનાં ! ! મેં ગુન્હેગાર ચાંપરાજ આ પહુંચાહું !

કાલુખાં—(તે સાંભળી) પહાડસિંહ ખડે રહો.

પહાડસિંહ—કાયકે વાંસ્તે ? (લાં તો ચાંપરાજને જોઈને)

અફસોસ ! ચાંપરાજ આવ્યો ! !

ચાંપરાજ— રાગ ઉપરનો.

ધન્ય ધન્ય મિત્ર તુજને, ધન્ય તારીરે ટેક;
મિત્રાઈની રીત જાણે તું, કૃત્ય કયું તે છેક. ધન્ય.
ધિક ધિક છેરે મુજને, વિલંબ થયોરે જરા,
તેથી આમ વેલું પડ્યું મારમ હોરે ધરા. ધન્ય
મૃત્યુ કદી તારું થાત તો, લાજત મારીરે જાત;
શું મુખ લઈ તારા પુત્રને, હું દેખાડત બ્રાત. ધન્ય.
એક તરફ સ્ત્રી દુઃખ છે, બીજી તરફ તુજ થાત;
એ જીવનથી મરવું બલું, કરત હું આપનાત. ધન્ય
વચન મારું જો જાત તો, જગમાં એમ કહેવાત;
હાડાએ મિત્રને મારીયો, ધિક્ક ધિક્ક એ જાત. ધન્ય.
દુર્લભ તુજ સમ મિત્ર તો, મળવા આ જગમાંય;
મિત્ર માટે નિજ શિર દીયે, એવા કોક વીરલાય. ધન્ય.
રામ રામ છેલ્લા છે હવે, છેલ્લા હવે પ્રણામ;
સ્ત્રી બાળની સંભાળ લે, પ્રીતે પોતી નિજધામ. ધન્ય.

મિત્ર ! કલાક ત્રણનો ફેર પડ્યો તેને માટે દિલગીર છું તોપણ
ધન્યરે મારી લાજ રાખી એકદમ પરમારો આવી બદલાઈની રૂપર
ગયો, લાં બીરબલ સંગાથે ખાનગી કચેરીમાં હતા, ત્યાં એકદમ
મળીને આવ્યો છું. હુકમનો આ અમલ મેં લાંજ સાંભળ્યો કે
દોડ્યો આવ્યો છું ક્ષમા કરજે ! !

પહાડસિંહ—(જે ચાંપરાજને જોઈ સ્તબ્ધ બની ગયો
હતો તે)

રાગ ઉપરનો.

દેવ આ શા કાપ તેં કર્યો, મોકલ્યો મુજ મિત્ર;
જોવાય નહિ ધાત મિત્રની, જે છે પરમ પવિત્ર. દેવ.
મિત્ર વિના મરવું બલું, જે મારો જીવનન;
તે જતાં જગમાં શું રહ્યું, મારે મન સૌ વેરાન. દેવ.

કાલુખાં—નામદાર અકબર બાદશાહકા દુસરા હુકમ આપ્યા
અવલ હમ મજ નહીં કરેંગે ચાંપરાજ તમની ઠેરો.

ચાંપરાજ—મેં ખુદકું મીલકે આપાહું, ઓર અબી એક આદમી હમારે વાસ્તે હુકમ દેનેકું આતાહે.

કાલુખાં—અચ્છા તબ આનેદો, વહાં તબક ઠેરો.

ફતેહખાં—(પ્રવેશ કરીને) પહાડસિંહજી, તુમારી નેકીપર નામદાર અકબર ખાદશ હ ખુશ હુવેહે, ઓર આજ ખાસ દરબાર ભરનેકા હુકમ દીયાહે, ઓર તુમકું વહાં ખુલાયેહે, સો તુમ ઉધર ચલો, ઓર ચાંપરાજ હાકોરકે વાસ્તે હુકમ દીયાહે કે હિસદી સગકા અમલ દો દિન મુલતવી રખાહે, વો અજ ઉસકે મકાનપેં જાવે કાલુખાં, તુમ જાઓ.

કાલુખાં—કહાં જાવે ?

ફતેહખાં—જહાનમમેં.

કાલુખાં—તુંબી ચલ મેરે સાથ (જાયછે)

પહાડસિંહ—દોસ્ત મેં કચેરીમેં જાતાહું.

ચાંપરાજ—બહોત અચ્છા મિત્ર જાઓ.

(એ રીતે સહિ જાયછે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—અકબર ખાદશાહની કચેરી.

અકબર, બીરબલ, કાજી, શેરખેક, છોટીયાં, ને તેની છોટી બનેલી સોનરાણી, પહાડસિંહ, ચાંપરાજ, માનસિંહ, ગંગકવિ,

પૃથુરાજ, તાનસેન, દોદરમલ, ચોખદાર વીઝરે.

અકબર—પહાડસિંહ જેસા હિમરાવકી નેકીપર મેં આદરીન હુવા હું.

ખીરબલ—નામદાર, ધનિસાનકા દિલકી પરીક્ષા બારીક વખત બિના નહિ પડતી.

કાજી—હાં, ખુદાવીદ, એસા દિલગન દોસ્ત હમને કબી નહીં દેખાહે.

માનસિંહ—પહાડસિંહમે ક્ષત્રીકા શરાતન ઓર ધીરવીરપના નજર આતાહે.

કાજી—ચાંપરાજ બી ઇસકે જેસા હે.

ગંગકવિ—હાડા વરાણા, અટકી બાપ અટકી.

પહાડસિંહ—(પ્રવેશ કરીને) નામદારકી હુજૂરમે કુરનસ બબતાહું.

અકબર—(તે બેઠા પછી) પહાડસિંહ, શાબાશ હે ! તેરી નેકીપર મેં આફરીન હું; દિલ દેના તો એસાઇ દેનાં.

ખીરબલ—ખુદાવીદ, એસે નેક આદમીકો મુગલ રાજમે હર હમેશ જરૂર હે.

અકબર—ખીરબલ, પહાડસિંહકું મેં સેનાખાસખેલકા ઇલકાબ ઇનાયત કરતા હું.

પહાડસિંહ—(તે સાંભળી સલામ કરીને) બહેનીવાઝ, ચહરીદી બડા એહેશાન મંદહે.

અકબર—પહાડસિંહ, ચાંપરાજકી જાન સીવા ઓર કુચ માંગના હોવે સો માગલો.

પહાડસિંહ—સરકારકી રહેમ સીવા મુઝે ઓર કુચ નહિ ચઇયે, તોબી મેરી એક અજ હે.

અકબર—કયા હે ? ખુશીસેં બોલો ?

પહાડસિંહ—આપકું ઉસદિન જો અરજ રોશનકીથી, ઉસ્કા અમલ અબીતક નહીં હુવાહે; છોટીયાં ઉમેદ રખકે ગામમે ઠેરીહે.

અકબર—ખીરબલ, ઉસકું અબી ખુલાઓ, ઉસકા ગાન તાન સુનને ચાહનાહું.

ખીરબલ—પહાડસિંહકું આપને ઇલકાબ દીયા, ઇસ ખુશાલીમે ચહ બડી અચ્છી બાત હે, અબી ખુલાતાહું.

કાજી—હાં હાં, પહાડસિંહજી, વો નાયમેં અચ્છે હે ?

પહાડસિંહ—હાં કાજીસાખ, નાયમેં બડે હુંશિયાર હે. (અકબર પ્રતિ) ખુદાવીંદ, મેરી જીંદગાનીમે એસા ગાયન કબી સુના નહિ જોસા બદન, તેસા મધુરકંઠ હે.

અકબર—તબ જલદી ખુલાઓ.

બીરબલ—ફતેખાં, વો તાયફાકું ખુલાઓ.

ફતેખાં—હુકમ હુજૂર.

ચોપદાર—(તાનસેન પ્રવેશ કરી સલામ ભરે છે ત્યારે) ગુની તાનસેનકી સલામયેં નીગાહ રખીયે મહેરબાન.

બીરબલ—આખ્યે તાનસેનજી બેઠીયે.

તાનસેન—જીહાં, સરકાર. (તે બેઠા પછી ગાવું શરૂ કરેછે.)

રાગ ભેરવી. (ધ્રુપદ)

જમુનાકે નીર તીર, બસ્યો ગુલબર શહેર;
દિલ્લીકો તખ્ત બડો, શરોશાહ પીજાન્યોહે. જમુના૦

ગુનીકો કદરદાન, સંગીતકો હે નીધાન;
સબેં કલાકી પીજાન, બહીર જગ બાન્યોહે. જમુના૦

હિંદુ વ મુસલમાન, એક દ્રષ્ટેં તેરો તાન;
ખુદાકો બંદો તેરો, આદમમેં બાન્યોહે. જમુના૦

કેત ગુની તાનસેન, સુનો દિલ્લી શાહમેરે;
તેરોયે પ્રતાપ દેખી, મેરો મન માન્યોહે. જમુના૦

રાગ બીલાવર. (ધ્રુપદ)

પૂનમકો હુવો અંદ, શાહ પ્રતાપી પ્રચંડ;
નવેખંડ મુલક ધર, અપને હાથ કીનોહે. પૂનમ.

સ્થાપ્યો કાયદા કાનૂન, ધર્મકી મૂકી ઝનૂન;
એક અદલ ન્યાયહી, રૈયતકું લે દીનોહે. પૂનમ૦

જોજો ગુનવંત આયે, તેરી તો પંરીજા પાયે;
અકલ કિરસો અનેક, કચેરી કર ચીન્હોહે. પૂનમ૦

કેત ગુની તાનસેન, સુનો મેરે દિલ્લીશાહ;
નીતિ જાગમેં સ્થાપન. અવતાર તેને લીનોહે. પૂનમ૦

પહાડસિંહ—નામદાર, મેરા દોસ્ત ચાંપરાજકુ દો દિન પીછે હાંસી મીલનેકા હુકમ હે, તો યહ છેલ્લી મહેલમે હસકી મુલાકાત ચાહતાહુ; આપકી નેક નિગાહસે ફરમાન હોવે તો.

ખીરબલ—તુમારે જ્યેસે દોસ્તકું એસી અરજ કરનાં મુનાસબહે.

પહાડસિંહ—હાં ખીરબલસાખ, વો મેરે દોસ્ત ગાયન કે અડે શોખીન હે.

અકબર—અચ્છા, તખ ચાંપરાજકુંબી ખુલવાઝો.

(ખીરબલ તેને પશુ બોલાવવા સિપાઈ મોકલે છે ને ત્યારબાદ છોટીયાં પ્રવેશ કરીને સલામ કરેછે.)

ખીરબલ—(છોટીયાંને) કહાંસેં આતેહો? જોર તુમારા નામ કયાહે?

છોટીયાં—શુ હજુર, મેરા નામ છોટીયાં હે, મેં જુદીકોટાસેં આપકા નામ સુનકે ઈધિર આઠહું, આપ સંગીત કલામે બહોત પ્રવીન જોર કદરદાનહો, એસા સુનકે મુદામ ઈધિર મુજરા કરનેકું આઈહું.

ખીરબલ—તુમારા ગાન નાચ જહાંપનાંહ અકબર બાદશાહ દેખને ચાહતેહે, શીર કરો.

છોટીયાં—શુ હજુર, અરજ હેકે મેરા 'ગાજકું' મેં ઈધિર દેખતી નહીં, સો હસકું ખુલાનેકા હુકમ હોના ચાહયે.

ખીરબલ—શાખાશ, એસી અરજ તુમારે મુનાસબહે, વો અબી આતે હે; ગાયન ચલઝો.

(ગાયન શરૂ કરેછે.)

ચાંપરાજ—(પ્રવેશ કરીને તથા સલામ કરી બેઠા પછી સોનરાણીને જોઈ સ્વગત) અયે કમગત! ઈધરબી આપ! ધિક્કાર હે તેરી જતકું! અબી મહ શમશેરસેં તેરા દુકડે દુકડા કર દેતા મગર કચેરીકી મર્યાદ લોપ નહીં શકતા. (હાંત પીસીને) રંડ કીસીકીબી ન હોવે!!

(ત્યાર પછી છોટીયાંએ એક મધુર ગાયન ગાયું તે સંમગ્ન થઈ સવ સજા રંજન થઈ ગઈ છે.)

અકબર—ખીરબલ, કયા સર અચ્છા હે!

બીરબલ—નાચકી તાલીમ ઉત્તમ છે !

કાજી—ક્યા ખુબસુરતી છે પરવર દીગાર !!

શરબેક—કેસા ગુલબદન છે !

અકબર—મગર ઉરકી ક્યા દયાકત છે, કાજી સાહેબ !

કાજી—યા ખુદા, હમતો ઉરકે બદનપર શીદા છે !

બીરબલ—ખુદાવીદ, કાજી સાહેબકા દિલતો ઉરકે બદનપર હી લગા છે !

અકબર—ઉન્ને એક એક બાતપર સબકા દિલ લગાયા છે.

બીરબલ—(ખુંદીકાટાની ગુલિકા છે તેથી ચાંપરાજ પ્રતિ) કાકાર, તુમારે ગાંઢિમેં તાયફા તો બડા અચ્છા છે !

કાજી—હાં કાકાર, દિલ્લીમેં ઇસ્કે મીસલકા નહીં છે !

શરબેક—એસા તો ખુબસુરત એક થેઇહે દુસરે તો નહીં હો

ચાંપરાજ—(એ સાંભળી અતિ ક્રોધમાં) હાં, અચ્છા છે ! હમ પીછાનતે છે.

અકબર—તાનસેનજી, કુછ ગાયનકી ફરમાશ કરો !

તાનસેન—અચ્છા, છાટીયાંજી, એક મેવાડાકી ચીજ સુનાઓ.

છાટીયાં—(ચાંપરાજે સોનરાણીને ઝાળખી છે તેથી બહુજ ક્રોધાતુર થતો જાય છે, 'રખેને સલામાં એ કાંઈ વધુ થકુ બોલી જાય એવી ધાસ્તીથી એક તેનેજ સમસ્યાયુક્ત બોલેછે)

રાગ મેવાડો.

કાઠને શિરપર વગર વિચારરે, ખોડું ના દીન્જરે આજ; કાઠની.

સરજ છાયો બાદલે, તે દો ધડી છુપી જાય;

બાદલ છાંયા ખીખરી જતાં, જાહેર જગમાં જણાયરે. ખોડું.

કંચન શુદ્ધ છે શોભીતું, તેને બાદલું કહેશે કાઠ;

ત્રાપ તેને દઈ કરે કસોટી, હેમ પ્રગટ તવ હોયરે. ખોડું.

કુલ પુલેલું બાગમાં, તેની સજ્જન લેશે સુવાસ;

ફુર્જન દોષ બે ધ્રાણમાં, તેને આપશે તેજ કુવાસરે. ખોડું.

નરનારીનાં જોડલાં, તેનાં દિલની દોરી એક;

વેહેમ વિચારી લાવશે, તેમાં પ્રત તબ્બે નહિં ટેકરે. ખોડું.

અજબ ગાંઠ છે રનેહની, તે દંપતીના દિલમાં;

એકવાર તે તુટશે તેવી, ખીણ નહીં બંધાયરે.

ખોડું.

કાઠ ન પડશે સજ્જનો, કદી દુર્જન કરે પાશ;

સુખનો સાજ તે તોડશે ને, દિલને કરશે ઉદાસરે.

ખોડું.

વિચારી નર વાવરે, નમે દુર્જનની તરવાર;

સાચ ખોટ ભર્યા વિના, તે ગુમ મારશે મારરે.

ખોડું.

અકબર—(એ સાંભળી) ખીરખલ, મેં બહોત ખુશ હુવાહું
યહ ગાયનસેં.

ખીરખલ—કયું છોટીયાં ?

છોટીયાં—હાં મેરે હજૂર, કયા ફરમાન હે ?

ખીરખલ—જહાંપનાંહ, તુમારા ગાયનસેં બહોત ખુશ હુવેહેં,
ખોલો કયા તુમારે ચહીયે ? કપડે, દાગીને વ જવાહીર અપની
જહાનસેં જો કુછ ખોલેગે સો મંલેગા.

છોટીયાં—નામદાર, મુઝે કુછબી ન ચહીયે, મુઝે આપકા જયન
ચેયે. આપ મુલકું કે બાદશાહ, જો ગાયનકી ખુબ જાનનેવાલે હો,
ઉરકી પાસ પરીક્ષાકે વાસ્તે જાનતાન કરતી હું, કુછ પૈસા નહીં મંગતી.

અકબર—ખીરખલ મેરી પરીક્ષા તો એસી હે કે યહ કાઠ
ખાનદાનકા ફરજન હે. કયું મંગકવિ ?

મંગકવિ—

હવિત.

દીખત રેયાની સુબ્બન, જાનતાનકી પીઠાન;

ખાનદાન માન તેસો, જોલનસેં બંડી હે.

બદનમેં કેસી ઝોરી, ચીતહુંકું લેત ચોરી;

ચંપક કબી નર્હ કયું, ચંપકસેં ખરી હે.

અમરંકી અંગનાકું, સંમ મોહ કલ્મ હોક;

જૂતલ કયું વારાંમના, ધર્મ રાજા ધરી હે.

કહતહે કવિગંગ, મેં તો જનું દિધીપતિ,

ધંદ્ર હુકે જુવનસેં ઉરવશી પડી હે.

ખીરખલ—વાહ મંગકવિ ! બહોત અગ્રહા ચિતાર

દીમા કયું તાનસેન ?

તાનસેન—૭ મરકાર યહ કોન હે ?

કવિત.

એક વખત હંદરાજ સભામે હુવો ખીવાદ;
કોન રાગ ખડો એસી, લગી જહાં લડાઈહે.
માલકોશકે મેં ખડા, દીપકકું કોપ ચડા;
હીડોત હો ગયા ખડા, શ્રીને બ્રોહ ચડાઈહે.
બેરવ મેઘ રાગ આયે, રાગીની સંગે યુવાયે;
ભર્તાકો માન ખંડન, સુની સો રીસાઈહે.
કહેતાન હંદ બૌન, છાંડ રાગ છતીશ;
મૃતલોક માનવ રૂપે, પરીછા દેને આછ હે.

અકબર—ખરખલ, કેસી અન્યોક્તિ અલંકાર તાનસેનજી લાયેહે.

ખીરખલ—જહાંપનાહકી પાસ એસેઈ ગુનવંત અસતેહે,

નામદાર, અલ હિરકે અચનકી ખાત:—

અકબર—અહોત અન્હા, છોટીયાંજી તુમારે લાજમ વહમારે
અમલ કરનાં મુનાસીબ એસા અચન દેતે હે.

છોટીયાં—આપકું કુછ મુશ્કીલ હોવે વેસા નહી.

અકબર—અન્હા બોલો કયા અર્જ હે ?

છોટીયાં—નામદાર, આપકી કચેરીમેં યહ જો શેરબેક મીયાં
બેઠા હે, સો હમારે જુદીકોટામે, થોડે રોજ પર આપાયા ઓર
છધર ત્રણ માસ તલક મેરે વહાં મુકામ રખકર મેરી યહ બાંદીકે સાથ
જમે અહોત મએસેં એશ આરામ કીયા હે, ઓર મેરા ઠરાવ રોજકા
એક હજાર સુના મહુરકાયા, હિસમેસે ચાલીશ હજાર સુનાં મહુર
હનેં મુકાદીહે ઓર બાકી આધા લાખ સુનામહોરકા વો મેરા
કરજદાર હે સો હુજુરકા હુકમસેં અબી મીલની ચેયે.

શેરબેક—(આશ્ચર્ય પામીને) લાહોલવલાહકુત ! માયુદા પરવર
દીગાર ! યહ કયા ખાત કરસી હે ! કોન કમળતને
હિરકા મુંબી દેખા હે !

છોટીયાં—મીયાં, એસા જૂઠું કહેનેસે કયા શયદા હે ! ઇતની
વકતમે બલ ગયે ! મુશ્ક બાજ તો બડે અન્હો ચે.

શેરબેક—અમા ! મેં કબ તીજે ઘરં આપાયા, ખુદાકે વાસ્તે તોં સચ બોલ

બીરબલ—(અકબર પ્રતિ) નામદાર, યહ છોટીયાં બુદ્ધ બોલં વેસી નહિ હે

શેરબેક—બીરબલ, તુમ ચે કયા ખાત કરતેહો, કોન ફો તુખમને ઈસ્કી બાંદીકા મુંબી દેખા હે ! !

કાજી—ખુદાવીંદ, એસા કુચ્છ હોવે ! ખુદીકોટામેં જાકર તીન માસ તસક રહા, ઓર ગાજમેં ઉન્ને તાયકાકા મુંબી દેખા નહીં હોગા. તોં દુસરા ઉન્ને કયા કીયા હોગા.

શેરબેક—અરે કાજીસાબ, મેરે બાપ દાદેકી કસમ ! જો ઉસ્કા ઘર વ નામબી જનતા હોજિં તો !

અકબર—બડી તાજુબીકી ખાત હે ! શેરબેક, ખારીક ખિચાર કર તું ઉંધર યહ નાયકા કે ઘરં રહાહે એસા માલુમ હોતા હે, જો તું ઇસ ખાતમેં જુઠા પડેગા, તોં જેસા ચાંપરાજકા શિર લેતા હું વેસા તેરાબી જન લજીગા, બેચક યાદ રખનાં.

શેરબેક—ખુદાવીંદ, કલા મલાંકી સોગન હે, જો મેં ઇસ લુંડીકે ઘરં રહા હું તો ! નામદાર, યહ બીલકુલ બનાવટ કર બોલતી હે હુજૂરકા ફરમાન હોવે તો મેં કલાં મલાંકી સોગનપર કરાર કરનેકું તંપાર હું.

બીરબલ—કયું છોટીયાં, યહ કયા કહતા હે ?

છોટીયાં—બહોત અચ્છા હુજૂર જો યહ શેરબેક કલાં મલાં. ઉઠા કે કરાર કરતા હે, તો મેરી પાસ ઓર બહોત પુરાવાહે, સો મેં પીછેસેં દેજી.

અકબર—બહોત અચ્છા, બીરબલ, કરાર લીખસો, ઓર યહ શેરબેકકી ઉસ્મેં સહી સો.

બીરબલ—જેસા નામદારકા હુકમ ! (લખીને) ખાવીંદ, સુનીયે.

અકબર—બાંચો ?

બીરબલ—મેં શેરબેક, દિલ્લી તમનસીન, ખુદાવીંદ અકબર બાદશાહકી રખત કરાર કરતા હું કે જો મેં ખુદીકોટામેં જાકર યહ ગુનગકી બાંદીકા મુંબી કબી દેખાહોવે, વ ઈસ્કા એક પૈસાકાબી

કરજદાર સાખીત હોઈ, ઓર ઇશકકી ખાતમે યહ ઓરત મુઝે અમા વ બેંણુ બરાબર ન હોવે તો ખુદાવીંદ અકબર બાદશાહ ને સળ મેરે શરપર રખે વો ઉદાનેકુ તૈયાર હું.

અકબર—બીરબલ, તારીખ ઉરમે લીખો, વ ફાંસીકી સળ લીખો.

બીરબલ—બહોત અચ્છા સરકાર, સખ લીખાહે. (શેરબેકને આપીને) શેરબેક મીયાં, ઇરિમે સહી કરો.

કાજી—શેરબેક, ઉદાઓ, યહ કલાં મલાં ઓર પાંછે સહી કરો.

શેરબેક—(કલાં મલાં હાથમાં લઇને) યહ ઓરત ઇશકકી ખાતમે ને મુઝે અમા વ બેંણુ બરાબર ન હોવે વ ઉરકા મુંબી મેંને કહી દેખા હોવે તો યહ કલાં મલાંકી કસમ હે. (પછી સહી કરેછે.)

છોટીયાં—(સહી કર્યા પછી તુરત) પડદા કરલે.

દાસી—બહોત અચ્છા, બાઈ સાહેબ !

(પછી તેની છોડી સોનરાણીના મુખપર ખુરખો નાંખેછે ને આટો એક વસ્ત્રનો ચક્ર ધરી રાખેછે, ને બંને કચેરીને એક ખુણે જઈ ઉભાં રહેછે.)

અકબર—યહ કયા તાબુખી !

બીરબલ—નામદાર, કુચ્છ થોરા માયના મુઝે સમજ પડાહે.

સોનરાણી— રાગ લાવણી.

મુજ ઉપર ગૂંજરી પિતા પાદશાહ જાણી,

હું હવે ગુણીકા નથી, હાડાની રાણી.

મુજ૦

અકબર—(એસાંબળીને) આહાહા ! પરવરદીગાર, યહ હાડાકી રાણી !! શાખાશ ! આંખરાજહાડા શાખાશ !! તુઝે ઓર તેરી રાનીકું શાખાશ હે !

શેરબેક—(સ્વગત) મજબ હુવા.

બીરબલ—ધન્ય હે ખુદાવીંદ ધન્ય હે ઉરકું !!

કાજી—વાહ પરવર દીગાર, કયા કુદરત તેરી !

સોનરાણી— રાગ ઉપરનો.

એણે નથી લીકું મુજ મૂખ, વાતછે સીધી,

હઠ ખરી આટલીવર, વાતમાં લીધી.

મુજ૦

બીરબલ—સ્વચ ખાત, શેરમીયાં, તેરી હઠ સચ્ચી હે, તેરે

ઇરકા મં કહાંસે દેખા હોવે.

હાજી—યા પરવર દીગાગ, સચ્ચી ખાત અબ્બ જહીરમે આપ !

સોનરાણી— રાગ ઉપરનો.

આવ્યા છે જ્યારથી, હાડો આપની પાસ;

હું જપતપ કરતી, હતી સદા ઉદાસ. મુજબ

હું હતી મેહેલમાં, પતી ધ્યાન દ્રઢ ધારી;

એકદમ રાજજી આવી ઉઘાડી ખારી. મુજબ

નવ પૂછ્યું ગાછ્યું, કરી વચનની વૃષ્ટિ;

મુંને કહેવા લાગ્યા નાથ, ઝેરની દૃષ્ટિ. મુજબ

હું જાણું નહિ શું નાથ મુજતમ થયેલા,

હના અતિ વ્યાકૂળ સ્તબ્ધને ઘેલા. મુજબ

મેં કહ્યું મારો અપરાધ જણાવો પ્યારા;

વણુ ઉત્તર દઇ ધિક્કાર, થયા અશ્વારા. મુજબ

એણે કહ્યું તાહરે માટ, મુજ શિર જાયે;

ધિક ધિક અબ્બજાની જાત, પણજ ખોવાયે. મુજબ

મેં પગ નથી દીધો અહાર, ખુંદીકાટાથી;

હું થઈ નાચીકા નાર, આરોપ ખોટાથી. મુજબ

કરી કસોટી મુજ ભગવાન, તમારો દ્રષ્ટે;

મુજ લજ્જા રાખી નાથ, પોચાડી કષ્ટે. મુજબ

મુજ પતિએ કીધી, સરત આપણું બારી;

હતો હૃદય વિશે વિશ્વાસ, સતી છે નારી. મુજબ

જ્યારે જૂસે નીજ ભરથાર, નારીએ કહેવું;

કરી કળાને કાઢવા બહાર; સુખ દુઃખ સહેવું. મુજબ

જે રાખી સરમ હું નાવત, આપ બૂવનમાં;

મુજ પનિતણી રહી જાત, મનની મનમાં. મુજબ

અકબર—(ગુસ્સે થઈને) એ કમજન, શેરબેક, ઇશ્વર આ !

સચ્ચ ખોલ કમા ! હકીકત હે !

શેરબેક—(ફૂજતો ફૂજતો) ખુદાવીદ, સચ્ચી હકીકત અબ્બ

જહીર કરતા હું મુજે મારી મીલની ઘેયે, મેને જો અકબરે પહ

કામ કીયા હે.

ਘੀਰਘਲ—ਮਾਸੀਕਾ ਨਿਘਾਰ ਪੀਠੇ, ਅਘ ਤੇਰੀ ਘਰੀ ਛਤੀਕਤ
ਰੋਸਨਕਰ ਕਥਾ ਐਮਾਨੀ ਤੇਨੇ ਛੀਛੇ ?

ਸ਼ੇਰਘੋਕ—ਘੁਫਾਵੀਛ, ਮੈਂ ਨਾਮਦਾਰਕਾ ਕਰਮਾਨਸੇਂ ਓਢਾਂਸੇਂ ਘੁੰਓ-
ਛੀਟਾ ਗਯਾਥਾ.

ਕਾਭ—ਨਾਮਦਾਰਨੇ ਕਥ ਛੁਕਮ ਦੀਯਾਥਾ ? ਤੇਰੀ ਘੁਘੀਸੇਂ ਗਯਾਥਾ.

ਘੀਰਘਲ—ਸੁਨੋ ਕਾਭਸਾਢੇਘ, ਸੁਨੋ, ਘੋਲਨੇ ਏ.

ਸ਼ੇਰਘੋਕ—ਪੀਠੇ ਓਧਰ ਮੇਂਨੇ ਘਛੋਤ ਨਕਲੀਛ ਓਢਾਛ, ਲੋਕੀਨ

ਛੀਸੀ ਨਰਛਸੇ ਓਠੇ ਮੇਛੇਲਛੀ ਏਵਡੀਛੀ ਏਘਨੇ ਕਨੇਛਮੰਛ ਨਛੀਂ
ਛੁਵਾ, ਤੋ ਓਸਕਾ ਮੁੰਤੋ ਕਛਾਂਸੇ ਏਘੁੰ ! ਆਘੀਰ ਐਕ ਮਾਛਨਸੇਂ ਮਸਲਤ
ਕਰੇਕੇ ਵੋ ਆਂਪਰਾਭਾਡੀ ਫੁਰੀ ਘਨਕਰ ਰਾਨੀ ਪਾਸ ਗਛ, ਐਰ ਵਛਾਂ ਥੋਡਾ
ਏਨ ਰਛਕਰ ਸਘ ਛਤੀਕਤ ਓਠੇ ਮੇਛੇਲਛੀ ਸਘਰਾਛ, ਨਾਮ ਐਰ ਓਠੇਕੇ
ਘਛਨਕੀ ਨਿਘਾਨੀ ਮਾਛ ਰਘਕਰ ਮੁਞੇ ਆਕਰ ਕਛਾ, ਓਸ ਪਰਸੇਂ ਸਘ
ਘਨਾਵਟ ਕਰੇਕੇ ਮੇਂਨੇ ਆਛੇ ਆਪਛੁੰ ਰੋਸਨ ਛੀਯਾ, ਐਸਾ ਐ ਅਘਘੀ-
ਮਾਰ ਕਾਮ ਛਾਥ ਲੀਯਾ, ਅਘ ਮੁਞੇ ਘਡੀ ਏਲਘੀਰੀ ਛੋਤੀ ਛੇ.

ਅਕਘਰ—ਐਸੀ ਘਡੀ ਨੇਕ ਟੇਕਵਾਲੀ ਧੰਘਤਛਾਰ ਛਤੀਕੀ ਐਰਤ
ਪਰ ਤੁਨੇ ਘਨਾਵਟ ਕਰ ਘੁਛਮ ਘੁਘਰਾ, ਐਰ ਤੁੰ ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਤਮੇਛੀ ਘੁਛਾ
ਛੁਵਾ ਓਸ ਘਾਸੇ ਤੇਰਾ ਸ਼ਰ ਓਡਾਨੇਕਾ ਅਘੀ ਛੁਕਮ ਕਰੇਕਾ ਛੁੰ. (ਆਂਪ-
ਰਾਭਾ ਘਾਏ) ਕਘੁੰ, ਆਂਪਰਾਭਾ ਛਾਛੇਰ, ਘਛ ਘਾਤ ਤੋ ਐਸੀ ਛੁਛ ਛੇ !

ਆਂਪਰਾਭਾ—ਘੁਫਾਵੀਛ, ਮੇਂਨੇਤੋ ਘਘਸੇ ਮੇਰੀ ਐਰਤਕੀ ਛਤੀਕਤ
ਸੁਨੀਛੇ, ਨਘਸੇਂ ਛਿਲਘੀਰੀਮੇਂ ਘੀਰਛਤਾਰ ਛੁਵਾ ਛੁੰ, ਕੇ ਮੇਨੇ ਘਡਾ
ਸਾਛਸ ਛੀਯਾ !

ਅਕਘਰ—ਘੀਰਘਲ, ਐ ਆਂਪਰਾਭਾਡੀ ਐਰਤਕੀ ਕਥਾ ਨੇਕੀ ਛੇ,
ਮੇਂ ਘਨਤਾ ਛੁੰ ਕੇ ਸਾਰੀ ਆਛਮਮੇਂ ਧਸ ਛੁਨੀਯਾਪਰ ਐਸੀ ਅਘਨੇ
ਘਾਵੀਛਸੇ ਨੇਕ ਐਰ ਧਮਾਨਵਾਲੀ ਐਰਤ ਨਛੀਂ ਛੋਗੀ, ਓਸਪਰ
ਘਛ ਕਮਘਤ ਸ਼ੇਰਘੋਕਨੇ ਕਰੇਘ ਓਛਾਕਰ ਤਛੋਮਤ ਦੀਯਾ, ਐਰ ਵੋ ਐਰ
ਤਨੇ ਅਘਨਾ ਸਲ ਦੀਘਲਾਨੇ ਵਾਸੇ ਧਤਨੀ ਨਕਲੀਛ ਓਛਾਛ. ਘੀਰਘਲ,
ਘਛ ਕਮਘਤ ਸ਼ੇਰਘੋਕਕਾ ਸ਼ਿਰ ਓਡਾਨੇਕਾ ਘਛਛੀ ਘੰਏਘਸਤ ਕਰੇ.

ਘੀਰਘਲ—ਛਾਂ, ਘੁਫਾਵੀਛ, ਅਪਰਾਧੀਛੁੰ ਸਘਘ ਘੇਸਕ ਮੀਛਨੀ
ਐਘੇ. (ਸ਼ੇਰਘੋਕ ਪਰਿ) ਸ਼ੇਰਘੋਕ, ਤਾਂ ਤੈਘਾਰ ਛੋਘ.

શરણેક—નામદાર, એકે વક્તકે વાંસતે મુજે માંરી મીલની ચેયે. (ચાંપરાજ પાસે જઈ તેને પગેનમીને) હાકાકાર, મેં આપકે શરન હું.

હાજી—લખ લાનતહે શરણેક, એસી પાક ઓરતકું બેહુ-રમત કરને ગયાયા, ઓર અખ માંરી મંગતા હે, સો મીલેગી કયું ? (લેહકાવીને) હાકાર શરન આયાહું સો કબી હોનેવાલા નહીં.

ટોડરમલ—નામદાર, એસે અપરાધીકું માંરી મીલે વો રાજ નીતિસેં વિરધ્ધ હે.

પૃથુરાજ—ઉરકું તો ઇસસેબી જાસ્તી શિક્ષા મીલની ચેયે, હમ રાજ્યંસીકી ઇજાપર હુમકા કીયા વો કુછ છોટી બાત હે

તાનસેન—એસે નાદાનકું અવશ્ય જેર કરનાં ચહયે. કેસે શરવીર શોખીન ચાંપરાજ જેસે હાકારકું ઉમે સંતાયા હે, દુર્જનકું માંરી મીલની ન ચેયે.

ગંગકવિ—

કવિત.

અકારન દ્વેષ કરે, છર્પામેં અંમ જલે;

રંગ દેખી રીઝે નહીં દ્રષ્ટે દોષ ખડોહે.

આપકો ન સીધે કાજ, કત પરકો અકાજ;

લોકુંકી જાંડી લાજ, અસૂયામેં અડયોહે.

મનવાણી કાયા ફૂર, ઓરકું શતાયે શર;

કામ કોષકો હજૂરી, ખીધી કયું ઘડયોહે.

કહત હે કવિગંગ, સુનો દિલ્હીપતી મેરે:

દુનીયામેં દુઃખ એક, દુર્જનકો ખડોહે.

તાનસેન—દુર્જન, વ ચુગલખોરકા દુઃખ ખડોહે ! ગંગકવિ !

ગંગકવિ—તાનસેનજી, ચુગલમાજ અપની ચુગલીકા વક્ત ચૂકતા નહીં.

તાનસેન—ગંગકવિ, કેશવદાસજીને એક કવિત કહોહે કે:—

કવિત.

ચૂકજત ઝવેરી જો, હીરાકી પરીજા જાને;

ચૂકજત રાગી ગુન, ગાવત ગુનવારીકો.

ચૂકજતહે પંડિત, પઢેયા બેદ ચારીકા;

ચૂકળત બહાઅંક, લીખત નર નારીકા.

ચૂકળત તેજ તુરંગ, પશુ ઓર પંછી સારે;

ચૂકળત ઓરાવત, ગજ ઇંદ્ર અસ્વારીકા.

કેતહે કેશવદાસ, શરૂ રનહુમે ચૂકે:

એક ચુમલ ચૂકત, ને સમે દુષ્ટ ચારીકા.

ચાંપરાજ—(સ્વમત) અપના શત્રુ જળ અપને શરણુ આયા, તખ ઉસ્કા રક્ષણ કરનાં વો ક્ષત્રીકા ધમ હે, મગર ઇસ બાદશાહ કે આગે ઉસ્કા બચવ હોનાં મુશ્કિલ હે, લેકીન અરજતો કરનાં, પીછે કયા જવાબ મીલતાહે ! દેખેંગે !

ખીહામની ગજલ.

(મુજે કોન ધરસેં લાયા ઇંહાં) એ ચાલ.

એણે કૃત્ય કીધું કદી આવું, પણ હું શિક્ષાનો હાથ ઉઠાવું—એણે.
આપ ખુદાવીંદ કરો મહેરબાની, માફી દીયો એને અરજ સુણાવું.—એણે.
વળી શરણે એ આવ્યોછે મારે, ક્ષત્રી ખીરદ આપ થકી પળાવું.—એણે.
હોડ હાર્યો એ શિક્ષા તો પામે, હુંએ ચાહુંતો એનું શીશ ઉડાવું.—એણે.
ગુણપર ગુણતો સૌએ કરેછે, અવગુણપર ગુણી જગમાં કહાવું.—એણે.

નામદાર, મેરી એક અર્જ હે આપ ઉસ્કું માફી દીયો, કયું કે ઇસ કામસેં ઉસ્કું બહોત ખેદ હુવા હે, ઓર વો મેરે શરન આયા હે, આપ દિલ્હીશાહને હમ ક્ષત્રી લોગુકે ધર્મકા સદા રક્ષણ કીયા હે.

અકબર—ચાંપરાજ, મેરી દુવાઇમેં એસા ઇનસાફ કલી હોતા નહીં, ઉસ્કા જાન મેં અવશ્ય લઉંગા.

ખીરખલ—દોકાર, તુમારી સાથ શરત મેં વો શીકસ્ત પાયા, ઉસ્કા જાન અબ બચે વેસા નહીં હે

કાજી—બચે કેસેં! શેરબેક, અબ તો ખુદા પલટ ગયા, લાઇલા ખલલા મહમદરસુલુહાહકું યાદ કર.

ખીરખલ—ખુદાવીંદ, ચાંપરાજ હાડાકી ક્ષત્રી ધર્મકી બાત નિગાહમેં લેની ચેયે.

કાજી—સજા તો અવશ્ય હોની ચેયે, ફાંસીકી નહિ તો દસરી.

અકબર—(આંપરાજનો એ વાતમાં આસહ જોઈતો) અચ્છા ! તુમ સખ એસી બોલોંકે કરતે હો. ઓર આંપરાજ ઠાકોર, દુસ્મનકું શરન આયા પીછે ભણી દેતાહે વો એક રાજનીતીકી રાહ હે, ઉપર નજર કરકેમેં ઉસ્કું દેહાંતદંડકે બદલ જીંદગાની તલક દેશ નિકાલકી સખ કરતાહું.

આંપરાજ—ખુદાવીંદ બડી મહેરબાની કીહે, હમારા શરણીં મત રક્ષક જો બીરદ હે, સો આપને કબુલ રખા, ખુદા આપકું સલામત રખે.

તાનસેન—ઠાકોર, તુમારી સજ્જનતાકું ધન્ય હે.

ગંગકવિ— કવિત.

સહત સંતાપ આપ, પરકો મીટાપ તાપ;
કરણકો દુમ થીત, જાંચા સુખકારી હે.
શરવીર ક્ષમાવાન, ખુદી પતિ માન નહીં;
જાનકો નીધાન બાણ, ગંભીર ગુણધારી હે.
દોષ દિલ નહીં લેવે, શર્ણુ આયે સુખ દેવે;
પરમાયં વૃતિ જીસકું સદા પ્રાણપ્યારીહે.
કહતહે કવી ગંગ સુનો દિલ્લીપતિ મેરે;
વિશ્વમેં વિરલા નર સજ્જનકી બલીદારીહે.

ખીરબલ—શાબાશ હે ગંગકવિ, સજ્જનકા અચ્છા ચિત્રદિવા !

આંપરાજ—વો નામદારકા પ્રતાપ હે.

ખીરબલ—આંપરાજ નામદાર અકબર બાદશાહ હરહમેશ રજપૂતકા માન બહોત રખતેહે. ઓર રજપૂતોબી ઉસ્કું ચાહતેં હેં.

અકબર—ખીરબલ આંપરાજ ઠાકોરકી ઓરત એક ખુદાકી વસ્તી વ ઉસ્કે ધરકી કનીઝક હે, ઉસ્કી નેકી બહાદૂરી ભ્યાકત, વ ધર્માનદારીપર મેં આદરીન હું.

ખીરબલ—જહાંપનાહ, મેં તો ઉસ્કી હિમ્મતપર આદૂરીન હતાહું, કે ખીલકુલ ઉન્ને કહાંબી દોભ ખાયા નહિ ઓર કલબલસે અપના સત્ય જાહીર કર દીયા.

પૂંચુરાજ—હુજુર જ્યાં બિગ્લો આર અમલિકા સમય આતાહે, ત્યાં હમારે રજપૂતોની આરત છુપકે ધરમેં બેઠ નહિ રહેતી, મગર મેદાનમેં આકર જાલીર હોતી હે.

માનસિંહ—ક્ષત્રી નારીને કેસે કેસે સંત્રામ કીયા હે, સો ઇતિહાસમેં પ્રસિદ્ધ હે.

તાનસેન—એસેં બહોત હે, ઉનકે પરાક્રમ બી ક્ષત્રીવીર જોસાહે.

ગંગાકવિ—ક્યું ન હોવે બોજ કરણ બિગ્લો, હરિશ્ચંદ્ર જોસેં હરકે ઉદરસેં પ્રગટ બયેહે.

કવિત.

છુપી નહીં સુલોચના, રહુવીરકી સભામેં;
કલંક શીર આયો, મુખ હસાયો હજારમેં.

જયદેવકી વનીતા, વીરમતી છુપી નહીં;
બાલસીંહ માર્યો જીને સદરાકી બારમેં.

છુપી નહીં તારામતી, હરીશ્ચંદ્ર જીકી રાની;
પતીસંગ જીતી, નીચ ધરં બહેવારમેં.

કહત હેં કવીગંગ, સુનો મેરે દિલ્લીપતી;

છુપી નહીં હાડા નારી, મુગલુકે દરબારમેં.

અકબર—બી હિમ્મત ઉન્ને ચલાઇ હે અબ્બ મેરે દિલમેં એસા આતાહે કે પહ ચાંપરાજકી આરતકા નિદહાર કરના, ઇસ્કી જોડી સારી આલમમેં કોધરબી નહીં, ઇસ્કા દીદાર કરનેહારા બંદા જરૂર ખુદાકી જીજ્ઞાસામેં જાયગા.

બીરબલ—બીન અંદેશે, (દાસી પ્રતી) ક્યું દાસી, જેરી બાઈકું પૂછ કે નામદાર અકબર બાદશાહ તુમારા દીદારકી ઇતેજારી રખતે હે.

સોનારાણી (પડલ અંદરથી.

રાગ ઉપર મુજબ.

મુજ ઉપર મુજરી પિતા પાદશાહ જાણી,

હું હવે આલુકા નથી હાડાની રાણી.

મને ક્ષમા કરો દિલ્લેશ, ક્ષત્રીની રીતી;

હું નહીં દેખાહું મૂખ, સતીની નિતી.

ચાંપરાજ—અકબર બાદશાહ અપને માતાપિતા તુલ્ય હે, ઝોર અપને ઉસ્કે બાબબચ્ચે હે, ઉસ્કું મુખ દીખાનેં મેં કુછબી હરકત નહી.

સોનારાણી—જેસી રાજગુકી આતા !

અકબર—(પડદાની અંદર મૂખ રાખીને) બેટી ખુદા તુને આ-આદ રખે, ઝોર તેરા ખાવીંદસેં તેરા પ્યાર દીન બહીન જયાદ હોવે એસી. મેરી પરવરદીગાર કે પાસ આરજુ હે, (તખ્તપર બેસીને) ચાંપરાજ ઠોકાર તુમરી ઝોરત મેરી બેટી હે, ઝોર તુમ ઉસ્કે ખાવીંદ મેરે દામાદ હો, મેસી બેટીકી અવલસેં આખર તલક નેકી ઝોર પાક હુરમતમંદી દેખકે મેં બહોત ખુશ હુવાહું, અખ તુમારી પેશકશી મુગલ રાજકું મોકુફ હે, તુમારી હે માસકી નોકરીબી માફ કરતાહું; તુમ તુમારે રાજ્યમેં જાઓ, ઝોર બડી મહેસેં અપના રાજ્ય કરો, ઉસમેં જયાદે મેં મેરી બેટીકું દાખલ દોખલ તુમારેકું પંચાસ ગાંઠંકી ઉપજ ઈનાયત કરતાહું. ઝોર હકતાલાકી પાસ સદા બંદગી કરતાહું કે તુમારા હોનુકા પ્યાર જેસાહે તેસા સદા કાયમ રહેવે, વૈસા સચ્ચે જીયરસેં મંજતાહું.

ચાંપરાજ—ખુદાવીંદ, આપ સદા આઆદ રહો, ઝોર ક્ષત્રીકા નેક સંબંધ મૂગલ રાજસેં સદા કાયમ રહો.

અકબર—ચાંપરાજ ઠોકાર, ખુદાકી ફજલસેં તુમારી ઝોરત, મેરી બેટી જેસી પાક ઝોરત તુમ ક્ષત્રી લોગમે પેદા હોવે, એસી ઇનસાનપર હકતાલાકી રહેમ મંગતાહું.

બીરબલ—નામદાર, આપકી સલ્તનતમેં એક જગ મશહૂર બહ બિકસા બનાહે.

કાજી—હાડાકી રાની સોનારાણીકી જે તારીફ કરે સો કમ હે.

ગંગકવિ—કવિત.

ધન્ય હે ક્ષત્રીકી પૂત્રી, હાડાકી નારી પ્યારી,

મુહસેં ચલી પત્તીકી, પીડકું પીજાન કે;

કંકર રૂંઠકકે અરણ્યમેં ચલી આઈ;

સોહન બધું હામકીની, સર્વ વાતે સ્થાનીહે,

મુનિકાકો સ્વાંગ લીનો, દિલ્લેજ રંજન કીનો;
પતીકું ઉમાર દીનો, જુગત એસી આનીહે;
કહતકે કવી ગંગ, સુનો મેરે દિલ્લીપતી;
હાડાકી પટરાની વો, તો જોગમાયા જાનીહે.

તાનસેન—હાં ગંગકવી, સચ્ચી જોગમાયા! ઇસ્મેં બીલકુલ અદેશા નહીં.

કાજી—ખુદાવીંદ! ખુંદીકાટાકી માલન, જીન્ને યહ રાનીકું
ફદમેં ફસાઈ ઉસ્કું સખત નશીયત મીલની ચેયે.

અકબર—ખીરખલ, વો માલનકું ખુંદીકાટાસેં ઈધર મંગવાકે
ઉસકા નાક ઓર કાન કાટકર સારા શહેરમેં શીરાફે દેશનિકાલ કરના.

કાજી—ગધેપર બીકા કે દેશપાર કરની ચાઇયે.

અકબર—હાં; એસા કરના.

ચાંપરાજ—જહાંપનાહ, એસા નહીં હોનાં ચાઇયે. કયું ફવો
મેરી પુશી હુમ તબ અંદર દાખલ હુમ, વાસ્તે ઉસ્કે નાક કાન કાટોએ
તો મેરી પુશીકે કાટા બરાબર હોગા, જીસ્કેલીયે મેરી અરજ હે કે
ઉસ્કુંબી માશી મીલની ચેયે.

અકબર—અચ્છ, વહાં તુમારી મરજી હોવે વેસા કરનાં.

ચાંપરાજ—(રાણી સંહીત) ખુદાવીંદ અબ મેં રક્સત ચાહતા
હું. (જામ છે.)

અકબર—બહોત અચ્છ. (ખીરખલ પ્રતિ) ખીરખલ કચેરી
બરખાસ્ત કરો. ઓર યહ ફિસ્સા આઈન અકબરીમેં લીખના.

ખીરખલ—બહોત અચ્છ સરકાર.

ગંગકવી— કવિત.

મિત્ર મહાસિંહ જેસે, ધન્ય તેસેં ચાંપરાજ;

ફતીવટ ખરી જાપ, જીન્ને અંગ જાનીહે.

ધન્ય હે સોનરાણી, ખુશ્નુબી શીરમાયા;

સતી નારી એક ટેકી પ્રગટ તે પ્રમાનીહે.

ધન્ય મીયાં શેરબેગ, સૈબેંકી કસોટી કીની;
તેરીબી દુરજનતા, જગમેં લખાનીહે.
કહે ગંગ ધન્ય ધન્ય, અકબર જેસે શાહ;
નેકીકી નેકી જસને પૃથવી મેં પીછાની હે.

(એ કવિતમાં આખા કીસ્સાના મુખ્ય માણસોના તાત્પર્ય તથા શેરબેકની સ્તુતિ નીંદા ઇત્યાદિક શ્રવણ કરી કવીના આતુર્યની પ્રસંશાની વાતચીતની સાથે કચેરી બરખાસ્ત થાય છે.)

ચોપદાર—(શાહ ઉઠતી વખતે) આસ્તે કદમ, મુલાકતસેં કદમ, બાબુસેં બાબુસેં નીગાહ રખો મહેરબાન.
(સરવે જાય છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—રસ્તો.

મુમતિ—(સ્વમત.)

જય જગદીશ્વર ! તેં સહુનો ધર્મ રાખ્યો ? શાખાણ છે પત્રી સોનરાણી, શી તારી હિમત ! ને શું તારું આતુર્ય ! રજપૂતોમાં આવી અીઓ હોય છે, આપત્તિકાળમાં મુદ્દ પશુ કરે છે, ને એક વીર પુરુષનું સૂરાતન બારણુ કરે છે, એ ઇતિહાસીક ખીના આજ તેં સિદ્ધ કરી દેખાડી, હાડાના ધરમાં તો આવાંજ રત્ન જોઇયે ! પશુ રત્નનું પારખું પરમેશ્વરે કર્યું ! નહિ તો દાદ વળી જત, હું આંબો ! પ્રશ્ન કઠિંક મોડો ! મારું પ્રયત્ન શું આ બાળા જેવું ફતેહમંદ ઉતરત ? ના, ના, આ કુલીન વધુએ જે પરાક્રમ કર્યું તેવી જગામરદી તો વિરલ અબળામાં હશે ! પશુ હવે વધારે આંધી નહીં રોકાતાં રાજ રાણીને મળી બુંદીકોટા તરફ પ્રયાણ કરવું જોઇએ. ભાંની સ્વસ્થા મારા પૂત્રને સોંપી છે, હરકત તો નથી તોપણ પ્રજાની આતુરતા આવો બનીવ બન્યો છે, તેથી તે બાળકના ધણીજ હોવી જોઇયે. કોવો બહુ પ્રજા મંડળ રસ્તેજ મંળવું છે. આજ હવે જલદી જઈ રાખને મળું. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—હિલ્હીમાં ચાંપરાજનું મુકામ.

પાત્ર—ચાંપરાજ—સોનરાણી, સુમતિ, સંગિતમદ્રા.

ચાંપરાજ—(સ્વગત)

માલીની ૭૬.

હર હર શિવ મેં શું કોષ કીધો નહારો;
 દુરજન હલમાની, ફેરવ્યો મગજ મારો.
 ધિક ધિક પલમાંહે, પ્રીત સાચી વિસારી;
 ધર જંઘ ફિટકારી, શુદ્ધ રામા મિચારી.
 ખરિ હતિ પ્રિય મારી, નોતી એરે નહારી;
 વિરધ વચન તાડી, દૂભવી પ્રાણુ ખારી.
 ધન ધન ધન કાંતા, હેત તારેજ ગાઢું;
 હર હર નિરદોષી, બિપરે ખડ્મ કાઢ્યું.

અહાહા ! કેવું મારા હાથથી સાહસ કામ થયું, કોષ પણ
 વાતનો વિચાર ન કરતાં એક નિર્દોષી નારપર જંઘ ગેરવાજબી
 હુમલો કર્યો, આહાહા ! આ પશ્ચાત્તપ શી રીતે ચાંત
 થાય, દેવ આ શું તેં મુને બૂધ ખવરાવી ! અરે સ્ત્રી હૃદયને
 હું કાચો પરીક્ષક નિવડ્યો, અરે દિવ્ય સતી, તારાં શરવીર પ્રયત્ન !
 તારું સમયોચિત આગમન ! તારું ક્ષમી અંકુર પ્રજ્વલીત અભિમાનને !
 તારી પીર હીમ્મત, જો દિલ્હિ પહોંચી હિપયોગી થયાં નહોત,
 તેં શરમનો પડેલો દર મૂક્યો ન હોત, તેં દિલ્હીસાહેબને
 અનુપમ કળાથી ખુશ કર્યો ન હોત, તેં વચન પાસમાં તેને જામ્યો
 ન હોત તો, તારો સ્વામી આ મૃત્યુ લોકની ભૂમીપર આજ
 ક્યાત નહોત ! અરે તુલુ તુલમ મૃત્યુ દુષ્પ્રદાનક ન થાત, પણ એક
 નિરપરાધી સતયુગની સતીને મનમાં મંજાઈને મરવું પડતું હતું.

પ્રગટમાં ન આવત, અને મહા અનર્થનું એક કાર્ય થાત ! ધન્ય ! છે ધર્મપત્ની ! તેં કેટલાં સંકષ્ટ સહન કર્યાં, તેં કંઠેર કંઠકયુક્ત અરણ્ય ઓળંગ્યા, તેં વિપત્તિ સમયમાં વિરજા અને વીરકંકણ ખાંધ્યા, તેં બુદ્ધિના તાર્કિક તત્વો એક અપરાધી પ્રાણુનાથને માટે ઉદાર અંતઃકરણથી વાપર્યાં ! તો અંતે શ્રી જગદીશ્વરે સત્ય મૂર્તિને ન્યાય આપ્યો ! એનો ગુપ્ત પડદો અઘટિત ઘાટ ધડતોજ નથી !

સોનરાણી—(પ્રવેશ કરીને) પ્રાણુનાથ, આમ શું વિચારમાં લીન થયા છો, હસતા વદનથી વાતચીત કરો, કેમકે શ્રી જગદીશ્વરે સંસારનો પ્રકાશ આપના પૂન્ય પ્રતાપથી કર્યો છે,

ચાંપરાજ—પ્રિયા, આ સાહસીક ભર્તાનો અપરાધ તેં ક્ષમા કર્યો ? તુંને માફ મુખ દેખાડતાં હવે મુંને શરમ લાગે છે.

સોનરાણી—પ્રાણુનાથ એ શું બોલો છો ! આવા પ્રસંગે તો હું 'સર્વદા ઇચ્છુહુ'. મારા અંતઃકરણની કસોટી આ સિવાય બીજો કયો ઉત્તમ પ્રસંગે થવાની હતી ! આતો મારી ઉત્કંઠા ઇશ્વરે પૂર્ણ કરી છે.

ચાંપરાજ—પ્રિયા આ દિલગીરી મુંને જીંદગાની પર્યંત વિસરવી નથી. આતો મારા હૃદયમાં કરી જખમ લાગ્યો છે.

સોનરાણી—પ્રાણુનાથ, એ બીલકુલ મનમાં ન લાવવું. દૈવ આવી વિપત્તીઓ ન નાંખે, ભારે દંપતિના રનેહનું પારખું કેમ થાય ! હરીશંદ્ર ને તારામતિ, નળને હમયતિનાં ચરિત્રપર આપ વિચાર કરી શુભો ! એતો મનુષ્યચરિત્ર ચક્રમાં એવું ચાતુંજ આવે છે. એમાં બીલકુલ આપનો દોષ ન સમજવો ! દુર્જનનાં પ્રપંચથી સજ્જનોને દુઃખ સહન કરવાં પડે છે. પણ અંતે સત્યનો જય થાય છે.

ચાંપરાજ--પ્રિયા, દિલને ઘણું સમજાવું છું પણ શાંત કેમ થઈ નથી !

સોનરાણી—(એ સાંભળી)

બળલા હરની.

શુભો પીયુ મારા એ પારખું પ્રજુ લઇને પ્રેમ પકો કરે. એ ટક.
 નથી વાંક તમારો પ્યારા પતિ, તમને ખાતરી જો હુમાં હતી,
 કાંધી હોડ હામ ધરી તમે, જરી સમામાંહે વિનાડરે; શુભો,
 દુઃખ ઓને તો બચાવે પતિ, પીયુ દુઃખે કામ આવે સતી,
 જો પ્રિતી ખરી નર નારીની, નવ શુભ રેશે કદી અરે; શુભો.
 આ બનાવ અત્રે એવો બન્યો, વેહેમ મારો પકો થયો ધણો,
 જાલે સાહસ તમેજો કર્યું, નથી દોષ નાથ એમાં ખરે; શુભો.
 આ જગમાં દુનન જો વસે, તે બીજાનું બુદ્ધ કરી હસે,
 તેવા નરથી ચેતતા ચાલજો, તો જીવીત સાચું થશે અરે. શુભો.

પ્રાણનાથ, આ વાતનો વિચાર છોડી દો, કેમકે આપણી બંનેની ગેરહાજરીમાં આપણી પ્રજા આકંદ કરતી હશે ! પ્રધાનજીનું ચિત્ત પણ વ્યગ્ર હશે ! કેમકે આ બાબત એક પત્રથી સુમતિ પિતાને ખબર દઇ એકાએક આંહી આવીશું. માટે હવે ખુદીકાટા તરફ પ્રયાણનો વિચાર જલદી થાયતો સાફ.

આંપરાજ—પ્રિયા ત્યારે તો પ્રધાન સુમતિને એન પડશે નહીં માટે ચાલો જલદી ખુદી કાટા તરફ કુચ કરીયે !

સંગીતલાદા—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજ, પ્રધાનજી સુમતિ અત્રે આંહી આપની પાસે આવે છે.

આંપરાજ—(રાણીને) સાંભળો પ્રિયા, હમણાંજ આપણે કહીયે છીયે કે એ નિર્મળ સ્નેહીને વફાદાર વૃધ્ધને ત્યાં એન પડશે નહિ.

સુમતિ—(પ્રવેશ કરી) રાજ, કુશળ છો ! શી હરીને આજાર મેનોન મારી સલીવીર પ્રતી જારી રહે છે !

સોનરાણી—હા, (નીચુ જુવેછે)

આંપરાજ—વહાલા સુમતિ, તમે આંહી એવી રીતે માટે આવ્યા.

સુમતિ—રાજા, મને સુખ કેમ પડે! તમે બંનેપર આવી
આફત! ત્યારે શું મારે રાજમાં બેસી રહેવું! મારો ધર્મ શું!

ચાંપરાજ—સુમતિ. ઇશ્વરે આપણે રાખી છે, મારાથી કેટલુંક
કાર્ય અવિચારનું થયું છે.

સુમતિ—રાજા, તારો દોષ નથી, મેં આંહી દિલ્હીમાં આવી
બધી હકીકત સાંભળી છે. પ્રપંચી શેરબેકનાં એ બધાં કૃત્ય! તેના
પાપી કર્મની પ્રભુએ તેને શિક્ષા પુરી આપી છે, અકબરશાહ જેવા
નેક પાદશાહની નોકરી કરવી ઘટારત છે! બધે દાનાધર્મી
કામ કર્યું છે.

ચાંપરાજ—મારું માન તેમણે ધણું સાચવ્યું છે.

સુમતિ—એ બધું મારા સમજવામાં છે. પણ રાજા, ઇશ્વરે
સૌનો ધર્મ રાખ્યો છે, નહીંતર મારા વૃધ્ધ શરીરને શું દીકાટાના સ્મ-
શાનમાં અગ્નીદાહ થાત નહિ.

ચાંપરાજ—તેતો મેં રાણીને પહેલાંથીજ વોત કરી હતી, કે
સુમતિ બાપાને ત્યાં એન નહિ પડે.

સુમતિ—રાજા, તારી રાણીએ તો રૂઝ રાખ્યો છે! કોઈનું
કામ પડવા ન દીધું! મા દીકરી તો એવીજ જણાવે!! રાજા,
એવી અર્ધાંચના ત્રણ ભુવનમાં મળવી મુશ્કેલ છે! આવી હિંમત
વાન બાળાઓ વિરલ હોય છે!

સોનરાણી—એ બધો પ્રાણનાથનો પ્રતાપ છે.

ચાંપરાજ—પ્રધાનજી હું સાહસ યાદ કરું છું ત્યારે જીવને ઉદ્દેગ
ધણે થઇ જાય છે કે વિનાકારણ મેં એને—

સોનરાણી—વીના કારણ નહીં પણ સંકારણ.

સુમતિ—રાજા, એ ન સંભારવું, બાવી જે બનનાર હોય તે
મિથ્યા થાય નહિ, પણ હવે વિલંબ ન કરો કેમકે સોને હસતે મોઢોઢે
જોવાનો દિવસ ભગવાને આપ્યો. હવે આપણા ગયા પછી શું દીકા-
ટામાં આનંદ ઉત્સવ વસ્તાશે.

ચાંપરાજ—હા, હવે ખુશીથી શું દીકાટા તરફ રવાના થઇએ,
હવે માત્ર મારા દિલ્લગન ચિત્ર પદ્માસિંહને મળવું બાકી છે.

સુમતિ—રાજા, એને તો મારે પણ અવશ્ય મળવું છે. એને ઉપકારનાં બે વચન કહી તેનાં પવિત્ર દર્શન કરવાં છે. એ ધર્મસિંધુએ તો નિવી વર્ષાવી છે.

ચાંપરાજ—ચાલો ત્યારે મારીજ સાથે (સોનરાણીને) તમે પણ મારા મિત્ર પહાડસિંહને ત્યાં ચાલો.

સોનરાણી—આપની આજ્ઞાને આધિન છું.

ચાંપરાજ—(મુખ મલકાવી) બહુ સારૂ ત્યારે, ચાલો ત્યાં જઈયે.

સોનરાણી—પણ આથી હવે તમારું વિશેષ પ્રિય હું થું કરું.

ચાંપરાજ—જયતમાં તમારા જેવી સતી સ્ત્રીઓ યાઓ.

સુમતિ— કલ્યાણની ગજલ.

પ્રિયા પ્રત્યે નરો, સાહસ નવ કદી કરે;

સોનરાણીનું ચરિત્ર, ચિત્તમાં ધરો. ટેક.

ચાંપરાજ બુદ્ધિકોહાનો, રાજા જે વિખ્યાત;

ચરિત્ર તેની સોનરાણીનું, સંભળાવ્યું હે ખાત, પ્રિયા.

દોષ કલંકો નરનારીના, શુણી પરસ્પર ખાત;

વગર તપાસે ત્વરા કરી, નવ કરશે સાહસ ધાત. પ્રિયા.

પવિત્ર દિલની પત્ની હોયે, કોઈ દિન નહિ ફસાય;

મહીન દિલની હોય માનની, ક્ષણમાં પલટી ભ્રમ. પ્રિયા.

સ્વભાવ મળતા નરનારીના, અવધિ એ છે સુખ;

વળી હોય વિચારસ બોગી, કદી ન ઉપજે દુખ. પ્રિયા.

ચોગ્ય ઉમરે પરણે બંને રૂપ ગૂલુ ભરપૂર;

પુત્ર સન પાકે તેમાંથી, જયહિતકારક સર. પ્રિયા.

સ્વામી યાઓ નિતી સાત, પ્રિયા પ્રેમ મગન,

પત્ની લડિતમાં લીન નારીઓ, ક્ષણ નવ જુદાં મન. પ્રિયા.

આર્થસુખોષ સદાએ મારે, ધન્ય પાસ વચન;

જરતશ્રમિમાં એડો જયપતિ, દમ્પતિ નિર્ભય મન. પ્રિયા.

ખારીપર વેહેમો લાવી નર, કરો ન સાહસ કામ;

એ ઉપદેશ જણાવા માટે, ધરી હમોએ હામ. પ્રિયા.

નર નારીનાં જોડાં મળતાં, પણ વિદ્યાની સાથ;

સ્વર્ગ સુખ જણો જંગલીશે, આપું હાથોહાથ. પ્રિયા.

હે ! સદગૃહસ્થો કીધો પૂરણ, ખાતે બળવી ખેલ;

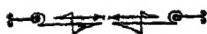
બૂલચૂકની માણી દેશો, નીતી માટ રચેલ. પ્રિયા.

તસ્દી લઇને તમે પધાર્યા, એ ઉપકાર અમાપ;

વાધવિરચિત આ નાટક જોવા, ફરી પધારો આપ. પ્રિયા.

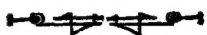

જાહેર ખપ્પર

ભારખી આર્ય મુખોધ નાટક મંડળીનાં

મોટાં પુસ્તકો તથા ગાયનો.

સતી અનસૂયા નાટક (સચિત્ર) રૂા. ૧-૪-૦
ભર્તૃહરિ નાટક સચિત્ર ૧-૪-૦ ચાંપરાજ,
રાણકદેવી, રાજસિંહ, જગદેવ, ત્રિયારાજ,
ત્રિવિક્રમ, ચંદ્રહાસ એ દરેક મોટા પુસ્તકની
કીમત રૂા. ૧-૦-૦

ઓપેરાઓ.

ઉપરના નાટકોના ઓપેરાઓ ઉપરાંત, કંસવધ,
વીરબાળા, દેવયાની, રાજતરંગ, વિબુધવિજય,
સરસ્વતી, રમારાણી, મદાલસા, અંબરીષ,
પુનર્જન્મ, બુદ્ધદેવ, શૃંગીઋષિ, ભાવિગ્રામદય,
એ ઓપેરાની કીમત રૂા. ૦-૨-૦

■ મુકુન્દ-સાવિત્રી નાટકનું મોટું પુસ્તક
(સચિત્ર) ફ્રેંચ મુદતમાં બહાર પડશે.

મૂલ્ય આશારામ ઓઝા-માલેક.

